

kulturní dědictví – společná úloha dziedzictwo kulturalne – wspólne zadanie

DZIEDZICTWO KULTURALNE
- WSPÓLNE ZADANIE
KULTURNI DĘDICTVI
- SPOLEČNÁ ÚLOHA

Vážení přátelé,

tato konference věnovaná problematice kulturního dědictví je pořádána v rámci společného projektu Opolského vojvodství a Olomouckého kraje. Název konference „Kulturní dědictví – společná úloha“ vypovídá dostatečně o celém jejím zaměření. Kulturní dědictví má nezastupitelnou úlohu v našem životě, v řadě směrů jej obohacuje, pomáhá nám porozumět nejen minulosti, ale často je i zdrojem inspirace pro naše dnešní počínání. Obrazně lze říci, že tvoří jakýsi most mezi minulostí a budoucností.

Z tohoto pohledu je pro nás oblast kulturního dědictví spojena se závazkem předat dědictví našich předchůdců našim následovníkům. Jedná se o nelehký úkol spojený často s různými překážkami.

To, že se tato konference pořádá v rámci „Operačního programu přeshraniční spolupráce Česká republika – Polská republika 2007-2013“, uskutečňuje ve spolupráci našich regionů vytváří prostor pro výměnu zkušeností mezi nejbližšími sousedy, umožňuje seznámit se s různými typy aktivit potřebných pro zachování kulturního dědictví, nacházet odpovědi na společné otázky. V neposlední řadě jistě přispěje k prohloubení našeho vzájemného poznání a k navázání neformálních osobních kontaktů.

Szanowni Państwo,

niniejsza konferencja poświęcona problematyce dziedzictwa kulturalnego organizowana jest w ramach wspólnego projektu Województwa Opolskiego oraz Województwa Łomunieckiego. Nazwa konferencji „Dziedzictwo kulturalne – wspólne zadanie“ w wystarczającym stopniu wyraża jej całkowity kierunek. Dziedzictwo kulturalne ma niezastąpione znaczenie w naszym życiu, w wielu kierunkach je wzbogaca, pomaga nam zrozumieć nie tylko przeszłość, lecz często bywa także źródłem inspiracji dla naszych obecnych działań. W przenośni można stwierdzić, że stwarza pewnego rodzaju most pomiędzy przeszłością i przyszłością.

Z tego punktu widzenia sfera dziedzictwa kulturalnego jest dla nas związana z obowiązkiem przekazania dziedzictwa naszych poprzedników naszym następcom. Chodzi tu o niełatwe zadanie często związane z różnymi przeszkodami.

To, że obecna konferencja organizowana w ramach „Programu operacyjnego współpracy przygranicznej Republika Czeska – Rzeczpospolita Polska 2007-2013“, odbywa się przy współpracy naszych regionów, stwarza pole dla wymiany doświadczeń pomiędzy najbliższymi sąsiadami, umożliwi zapoznanie się z różnymi typami działalności potrzebnej do zachowania dziedzictwa kulturalnego i znajdowanie odpowiedzi na nurtujące nas wspólne pytania. W niepoślednim rzędzie z pewnością się przyczyni do pogłębienia naszej wspólnej wiedzy oraz do nawiązania nieformalnych kontaktów osobistych.

Ing. Martin Tesařík,
hejtman Olomouckého kraje
Wojewoda Województwa Łomunieckiego

Szanowni Państwo,

piękne zamki i pałace, zabytkowe kościołki drewniane, muzea, galerie sztuki, zwyczaje i tradycje ludowe sprawiają, że Województwo Opolskie to region szczególny. Od wieków jest on miejscem, w którym przenikają się różnorodne wpływy kulturowe, tworząc niepowtarzalny obraz Śląska Opolskiego.

Projekt „Dziedzictwo kulturalne – wspólne zadanie” pozwala nam nie tylko na zaprezentowanie bogactwa kulturowego, ale przede wszystkim jest doskonałą okazją do pogłębienia współpracy z naszym partnerskim regionem – Krajem Ołomunieckim. Spotkanie ludzi kultury, sztuki, wzajemna wymiana doświadczeń w dziedzinie ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego umożliwi nam z pewnością lepsze poznanie się i umocnienie więzów łączących od wieków nasze regiony.

Mam nadzieję, że konferencja w Ołomuńcu, inaugurująca realizację projektu, będzie źródłem wiedzy i inspiracji do ciągłej dbałości o nasze wspólne kulturalne dziedzictwo. Jednocześnie jestem przekonany, że podjęta inicjatywa zachęci mieszkańców pogranicza nie tylko do odkrywania historii, zabytków i piękna Kraju Ołomunieckiego i Województwa Opolskiego lecz także do dalszej współpracy transgranicznej w wielu dziedzinach życia społecznego.

Vážení přátelé,

nádherné zámky a paláce, starobylé dřevěné kostelíky, muzea, umělecké galerie, lidové zvyky a tradice dokazují, že Opolské vojvodství je zvláštním regionem. Již po staletí je místem, ve kterém se proplétají různorodé kulturní vlivy, které vytvářejí neopakovatelný obraz Opolského Slezska.

Projekt „Kulturní dědictví – společný úkol” nám umožňuje nejen prezentaci kulturního bohatství, ale především je to výborná příležitost k prohloubení spolupráce s našim partnerským regionem – Olomouckým krajem. Setkání lidí působících v kultuře a umění, vzájemná výměna zkušeností v oblasti ochrany a zachování kulturního dědictví nám jistě umožní lepší vzájemná poznání a upevnění vztahů, která po celá staletí spojují naše regiony.

Doufám, že konference, která se koná v Olomouci a která zahajuje realizaci projektu, bude zdrojem poznání a inspirace k neustálému pečování o naše společné kulturní dědictví. Současně bych chtěl vyjádřit přesvědčení, že přijatá iniciativa pobídne obyvatele pohraničí nejen k objevování historie, památek a krásy Olomouckého kraje a Opolského vojvodství, ale rovněž k další přeshraniční spolupráci v mnoha oblastech společenského života.

Józef Sebesta

Marszałek Województwa Opolskiego
Maršálek Opolského vojvodství

Arcidiecézní muzeum – příklad dobré praxe

Leoš Mlčák

Arcidiecézní muzeum v Olomouci bylo vybudováno v jádru zaniklého raně středověkého hradu, postaveného údělnými přemyslovskými knížaty na jednom ze tří skalnatých návrší olomouckého kopce, vypínajícím se nad říční nivou Moravy. Muzeum zahrnuje kapli sv. Jana Křtitele, dvě ramena ambitu s torzem románského biskupského paláce, okrouhlou románskou hradní věž s barokní kaplí sv. Barbory, bývalé purkrabství, kapitulní děkanství a hospodářský dvůr. Osídlení svatováclavského návrší, na němž se muzeum nachází, má velmi starou tradici; archeologické nálezy tady sahají až do pravěku. Zdejší skalnatý ostroh byl strategicky mimořádně výhodný, nalézal se nad zaplavovaným územím řeky Moravy, v blízkosti důležitého říčního brodu, kterým procházela stará dálková obchodní stezka. Stále osídlení je zde doloženo už v mladší době kamenné a je spojeno s kulturou nálevkovitých pohárů. Prokázáno bylo také důležité osídlení z doby velkomoravské, kdy Olomouc asi zaujímal mnohem významnější postavení, než je prozatím známo. Na rozdíl od jižněji položených mocenských center se zdejšího velkomoravského území příliš nedotkly pustošivé maďarské nájezdy z počátku 10. století a sídelní kontinuita tím nebyla přerušena. Olomouc se proto stala důležitým zeměpanským střediskem formujícího se přemyslovského státu i sídlem obnoveného moravského biskupství.

Polohu raně středověkého knížecího paláce nemáme, především z důvodů radikálních terénních úprav při regotizaci katedrály, prozatím lokalizovánu. Z analogií lze ale předpokládat, že se palác nalézal někde uprostřed hrazeného návrší, obehnaného mladohradištní hradbou s kamennou plentou. K němu zřejmě patřil malý zděný kostel, předchůdce románské baziliky, jehož základy byly archeologickým průzkumem odkryty na malém dvorku při severní zdi katedrály¹. Z orientované stavby se dochovala apsida a uprostřed ní základ oltářní mensy. S tímto kostelem, jehož západní část byla překryta mladšími stavbami, zřejmě souvisí staré pohřebiště, zjištěné už při předchozím archeologickém průzkumu sousedního románského biskupského paláce. Podle místa nálezu mohl být kostel užíván ještě v prvních fázích stavby přilehlé románské baziliky.

Na počátku 11. století došlo na olomouckém hradě k mimořádně významné události, později nepřímou vedoucí k jeho zásadním funkčním proměnám a nakonec i k jeho zániku. Údělný kníže Svatopluk

se rozhodl nahradit nevelký hradní kostel velkoryse založenou románskou bazilikou. Jeho umírající syn, údělný kníže Václav, odkázal v roce 1130 rozestavěný kostel olomouckému biskupovi Jindřichu Zdíkovi. Biskup dal baziliku urychleně dokončit a v roce 1131 ji vysvětil. Kostel, jehož stavba asi dříve neprobíhala bez obtíží, byl zasvěcen přemyslovskému rodovému světci sv. Václavovi. Sotva náhodou mu byl vybrán patron shodný s křestním patronem jeho knížecího dárce.

Po slavnostním svěcení, za účasti českého knížete Soběslava a jeho manželky, pokračovaly v následujících letech intenzivní stavební práce na dostavbě baziliky i na budování románských staveb v jejím sousedství. Po deseti letech bylo pak v roce 1141 z Předhradí ke kostelu přeneseno sídlo olomouckého biskupství. Současně tady byla konstituována i nová dvanáctičlenná kapitula, dosavadní čtyřčlenné kapitule byl k užívání ponechán starý katedrální kostel sv. Petra na Předhradí. Pro biskupa byl určen nový reprezentativní patrový románský palác; kapitule, založené po vzoru jeruzalémské kapituly Božího hrobu, společný kapitulní dům, s kapitulní síní a ambitem².

Nejstarší stylizované zobrazení Zdíkem stavebně dokončené románské baziliky, s dvouvěžovým průčelím a rozeznatelnou střední apsidou, je doloženo na velké pečeti kapituly. Přivěšena je k listinám z roku 1208 a 1213. V pečetním poli stojí biskup Jindřich Zdík (1126-1150) s mitrou na hlavě a berlou opřenou o rameno. Drží model baziliky, vyzděné z kamenných kvádrů. K postupné stavbě biskupského paláce, a s ním bezprostředně souvisejícího kapitulního domu, byl zvolen strategicky exponovaný prostor severně od baziliky. Prostřednictvím téměř souběžně budovaného ambitu byl nový církevní areál komunikačně propojen. Prostor na jih i na východ od katedrály byl asi rovněž zastavěn, patrně i zatím nelokalizovaným údělným knížecím palácem.

Podélný patrový biskupský palác byl svým vnějším bočním průčelím orientován k severu, před nedochovanou vnitřní jižní fasádou se otevíral rajský dvůr. Příčně orientovaný kapitulní dům, s kapitulní síní v přízemí a společným dormitářem a refektářem v patře, byl delšími průčelími obrácen na východ a na západ. Biskupský palác byl přístupný ze západní strany, jeho patro vnějším schodištěm. V patře byl palác propojen se severní věží baziliky.

Obytné patro biskupského paláce se skládalo ze tří místností, dvou menších postraních komnat a středního

ceremoniálního sálu. Kapitulní síň, přístupná z ambitu, se nacházela v místě dnešní gotické vikářské sakristie. Patro paláce i spojovací chodby byly osvětlovány dvojími a trojitými sdruženými okny, s náročnou antikizující výzdobou hlavic sloupků, vnitřních záklenků a individuálně utvářených náběžníků. Jejich slohový původ je odvozován z Porýní, se stylovými vazbami k raně křesťanskému umění italské Ravenny. Torzo románských oken bylo náhodně objeveno po požáru v roce 1867 a restaurováno do dnešní podoby v letech 1973–1986. Pod Zdikovou patronací působilo v Olomouci proslulé písařské skriptorium s iluminátorskou dílnou. Její členy přivedl vzdělaný a zcestovalý biskup, podobně jako vůdčí představitel své stavební hutě, přímo od císařského dvora.

Palác a patrně i střídměji zdobený kapitulní dům byl vyzděn z režného řádkového kamenného zdiva s podřezávanými spárami, jejichž zbytky se dochovaly na východní části severní strany paláce. Přízemí jeho strategicky orientovaného severního průčelí prolamovala úzká špaletová střílnová okna. K západnímu nároží před vstupem do paláce i ke kapitulnímu domu přiléhala románská kamenná hradba vyzděná z řádkového zdiva. Její základy na gotických parkánech odkryl nedávný záchranný archeologický průzkum. Podobu a členění dalších stěn paláce, přilehlého románského ambitu a kapitulního domu neznáme. Obdobně výtvarně náročné plastické výzdobě mohou nasvědčovat archeologické nálezy a četné kamenné fragmenty, druhotně užité při gotické přestavbě katedrály i na téměř souběžně prováděných gotických stavbách purkrabství a kapitulního děkanství³.

Zdíkem zamýšlený společný život kapituly neměl dlouhé trvání a zřejmě už v prvních letech vlády biskupa Roberta (1202–1240) se rozpadl. Kanovníci společnou komunitu, organizovanou na řeholním principu, odmítali a preferovali pohodlnější život v samostatných dvorcích na svatopetrském návrší. Darování pozemků pro stavbu jejich rezidencí je na Předhradí doloženo k roku 1254. K odchodu kanovníků na protilehlou část olomouckého kopce, ale mohlo docházet už po požáru hradu v roce 1204. Kromě katedrály tehdy vyhořel románský biskupský palác a patrně i přilehlý kapitulní dům.

Obnovený biskupský palác byl přenechán katedrální škole. Svědčí o tom ryté nápisy a kresby žáků v ostění několika románských oken. Nový biskupský dům byl situován východněji a stavebně asi souvisel s uvolněným kapitulním domem. Gotické východní průčelí nové biskupské rezidence, upravené po dalším požáru kolem roku 1265, je zachyceno na malované iniciále rukopisného misálu⁴. Ukončeno je dvěma trojúhelníkovými štíty se stylizovanými fiálami a prolomeno velkými dvoudílnými lomenými okny. Zdikův biskupský palác nebyl po druhém z požárů, již obnoven. K jeho upravené severní a západní stěně byla přiložena dvě ramena gotické křížové chodby.

Zbylá ramena ambitu přiléhala k zaniklému kapitulnímu domu a ke katedrále. Novou katedrální školu vybudoval na hradě v roce 1274 biskup Bruno ze Schaumburku (1245–1281).

K zásadním stavebním změnám došlo po prvním ze zmíněných požárů rovněž západně od Zdikova paláce, kam bylo patrně už koncem 12. století přeneseno knížecí sídlo. Jeho vznik na tomto místě byl podmíněn více faktory. Souvisel se zásadními změnami ve vývoji hradních fortifikací i vznikem kompaktního církevního areálu za katedrálou. Na opevněném svatováclavském návrší, dříve přístupném jen bránou při ústí dnešní Mlčochovy ulice, byl budován opevněný kamenný hrádek s novým vlastním přístupem od severu.⁵ Tento v minulosti často zpochybňovaný severní vstup byl ovládnut monumentální obytnou okrouhlou věží, k níž byla následně připojena mohutná raně gotická hradba. Za hradbou, o jejímž dodatečném připojení k okrouhlé věži svědčí výrazná základová spára, byla nejméně ve dvou etapách postavena patrová palácová stavba. Její základové lomené zdivo bylo i s druhotným opěrným systémem odkryto pod barokní kočárovou remízou při záchranném archeologickém průzkumu.

Vzniklý soubor staveb byl prameny nazýván Nový hrádek.⁶ S jeho budováním na olomouckém hradě, jak byla ještě v 16. století pojmenována area celého opevněného návrší, přechodně souvisela nedokončená hradba před západním průčelím katedrály. Základy této velmi diskutované hradby s věžicemi byly různě interpretovány, jejich ztotožnění se základy zamýšleného západního chóru katedrály je ale nepravděpodobné.⁷ O existenci hradby, bránící svobodnému přístupu kanovníků do katedrály, se zmiňuje ve své stížnosti papeži Inocenci III. biskup Robert. Kvůli stavbě této fortifikace dokonce uvažoval i o navrácení svého sídla zpět na Předhradí, ke kostelu sv. Petra. Z translace biskupské rezidence ale sešlo, protože fortifikační práce, zahájené k obnovení zeměpanské suverenity na hradě, byly na jižní straně po protestech ukončeny. Katedrálou zůstal kostel sv. Václava, kostel sv. Petra byl biskupem Robertem v roce 1213 darován augustiniánkám i s pozemkem u Moravy, táhnoucím se od řeky až k Novému Hrádku.

Výstavba Nového Hrádku byla iniciována králem Přemyslem Otakarem I., který si při dělení Moravy ponechal Olomoucko jako své zvláštní vévodství. Na hradě v roce 1201 ustanovil nové správní úřady komorníka, purkrabího a sudího, pro které dal postupně budovat nová obydlí. Hlavním zeměpanským objektem byla obytná románská okrouhlá věž. Na druhotně přiložené hradbě, západně od Nového Hrádku, bylo postaveno raně gotické purkrabství s předsunutou raně gotickou hranolovou hradební věží. Na hradním nádvoří byla vybudována studna, z části zahloubená až do skalního podloží.⁸

Jádro románské obytné věže, vyzděné z kvádríkového zdiva, vzniklo ve strategicky mimořádně významné

poloze asi už ve druhé polovině 12. století. V jejím přízemí byla druhotně proražena dříve neznámá klenutá brána, která zřejmě souvisela až se vznikem Nového hradku na počátku 13. století. V 15. a 16. století byla věž stavebně upravována. Z této stavební fáze se dochovala nově objevená okna na severní a jižní straně i fragment vnitřního pozdně gotického vřetenového schodiště. V roce 1535 byla věž, příznačně nazývaná "Pohanská", začleněna do areálu kapitulního děkanství. V polovině 18. století byla do jejího interiéru vložena tři podlaží, zaklenutá kopulovými klenbami. V horním patře vznikla prelátská kaple sv. Barbory. Středověkou kuželovou střechu nahradila barokní kopule s lucernou. Do dnešní podoby byla věž upravena současně s historizující přestavbou děkanské rezidence v poslední třetině 19. století.

V roce 1182 byla Morava císařem povýšena na říšské markrabství. Kolem roku 1201 olomoucká údělná knížata vymřela a hrad přestal být definitivně trvalým knížecím sídlem. Olomoucké vévodství bylo v roce 1212 sloučeno s markrabstvím Vladislava Jindřicha. Hrad pak zřejmě rychle pozbyval na svém významu a po roce 1253 již nebyl panovnickou rodinou obýván. Purkrabí se ale na olomouckém hradě jmenují ještě v 16. století.

Ve 13. století byly na území hradu postaveny dvě raně gotické kaple. Orientovaná kaple sv. Jana Křtitele, stávala v místě nynějšího kostela sv. Anny. Založil ji před rokem 1262 Martin z Příkaz. Pozůstatkem po této zaniklé stavbě, připomínané ještě v roce 1318, může být kruhové gotické okno, druhotně prolomené do zaniklé arkádové chodby v patře Zdikova románského paláce. Polohu druhé raně gotické kaple, zasvěcené sv. Maří Magdaléně, zatím neznáme. Zmiňována je teprve ve druhé třetině 13. století, v souvislosti s lokalizací stavební parcely kapitulního děkanství. Zanikla za třicetileté válce při destrukcích, způsobených opakovanými útoky na nedalekou děkanskou rezidenci. Ze zbytků kaple mohou pocházet kamenné raně gotické fragmenty bohatě profilovaného lomeného portálu s listovcem zdobenými hlavicemi. Druhotně byly vestavěny do barokní ohradní zdi hospodářského dvora děkanství, postavené zřejmě nedaleko místa vytěžených substrukcí.⁹

Další zásadní zlom ve vývoji olomouckého hradu znamenal rok 1267. Král Přemysl Otakar II., listinou vydanou 27. ledna, daroval na hradě kapitulnímu děkanovi Bartoloměji (1261-1268) parcelu ke stavbě prelátské rezidence. Králem darovaný pozemek, určený ke stavbě děkanství, se nacházel poblíž hradní brány, mezi kaplí sv. Maří Magdalény a domem Benedy z Dubicka. Kanovník Beneda, zakladatel kanonikátu s prebendou v Krčmani, je připomínán už v roce 1259, kdy v katedrále fundoval oltář Panny Marie. Nemohl být olomouckým purkrabím jak bývá někdy uváděno. Úřad purkrabího zastával v letech 1262-1277 Nezamysl z Nelešovic. Kanovník Beneda je prameny zmiňován ještě v roce 1295.

Stavba rezidence prvního preláta kapituly významně přispěla k postupnému snižování významu hradních objektů, která v 16. století vyústila v jejich úplnou integraci. Purkrabství, reprezentativně přestavěné v přechodném goticko renesančním stylu kolem roku 1524, i obnovená okrouhlá obytná věž se staly trvalou součástí rozlehlého kapitulního děkanství, jehož raně gotický vzhled dosud podrobněji neznáme. Severní stěnu rezidence tvořila mohutná raně gotická hradba, v přízemí prolomená úzkými okny. Lomové základové zdivo jižní stěny děkanství se z části dochovalo v suterénu západního raně barokního křídla. V 15. století prošlo děkanství pozdněgotickou přestavbou. Kromě torza vřetenového schodiště a výklenku prevetu to dokládá nejstarší známé vyobrazení olomouckého hradu od jihu z roku 1525. Nárožní přízemní místnost staré děkanské rezidence byla druhotně zastropená malovaným manýristickým trémovým stropem s ornamentálním podstropním vlysem. Směrem na východ k ní přiléhala později zaniklá příčná chodba k prevertu. Existenci chodby i užívání prevetu ještě v první polovině 17. století dokládá odlišná úprava dnes průběžného trémového stropu, který není v místě chodby malován.

Od 13. století začaly do církevního majetku přecházet další pozemky na hradě a v jeho okolí. V roce 1287 například král Václav II. za svého pobytu v Olomouci daroval kapitule polnosti před hradem. Pozemek králem věnovaný pro děkanskou rezidenci bezprostředně sousedil s purkrabstvím, což potvrzují četné spory vedené o společnou dělicí zeď. Kapitulní děkan Budislav (1277-1315) na novém děkanství nesídlil. Rezidenci na hradě pronajal roku 1295 olomouckému komorníkovi Albertovi ze Šternberka; sám dál obýval svůj kanovnícký dům na Předhradí.

Albert ze Šternberka, v roce 1286 připomínaný jako olomoucký purkrabí, vymezil v roce 1296 areu děkanské rezidence opětovnou lokalizací mezi kaplí sv. Maří Magdalény a bránou do hradu. Patřil k předním moravským pánům. Byl synem Zdeslava ze Šternberka, který se proslavil v roce 1253 při obraně Olomouce proti vojskům uherského krále Bély IV. Olomouckým purkrabím byl i Albertův syn Diviš. V Albertem pronajaté rezidenci byl při polském tažení ubytován český král Václava III. V dolní palácové síni děkanství byl 4. srpna 1306 úkladně zavražděn. Z rozchvácených královských relikvií, zůstaly v Olomouci trvaleji ostatky paže sv. Anny.¹⁰ V souvislosti s nimi byla na hradě vybudována nová kaple, zasvěcená této světici. Po Albertově smrti byla zastavená rezidence vrácena děkanovi Budislavovi. Ani v následujících letech ale nebyla prvními preláty kapituly pravidelně obývána. Nápravu zjednal teprve biskup Kuneš ze Zvole, který v roce 1432 rozhodl, že kapitulní děkan má právo jen k užívání rezidence na hradě u kaple sv. Maří Magdalény, s malým připojeným domkem u hradní brány.

Raně gotické purkrabství bylo roku 1524 goticko renesančně přestavěno a opatřeno fasádou se strukturovanou omítkou a rytými a malovanými články. Zbytky malovaného kvádrování purkrabského paláce s jednotraktovou dispozicí je doloženo i na zbytcích zaniklého jižního průčelí. Z honosné goticko renesanční palácové stavby se v přízemí dochovaly fragmenty malované špalety a dolní palácová síň, s pozdně gotickým vstupním portálem a dvěma fragmenty kamenných oken. Část ostění velkých oken z jižního průčelí byla použita na barokní portál.¹¹ Nad dolní palácovou síní se nacházelo tak zvané hypocaustum, teplým vzduchem otápěný sál, v němž byli za stavovského povstání vězněni kanovníci odmítající vydat klíče od katedrály. Hypocaustum, připomínané pamětní deskou na barokním schodišti, osazenou v roce 1650 kapitulním děkanem Sorinou, bylo přístupné zalomeným přízdním schodištěm, odkrytým při stavebně historickém průzkumu. V severní fasádě je zaniklá horní palácová síň zvýrazněna mělkým arkýřem. Strategický a správní význam hrad postupně ztrácel už dávno před pozdně gotickou přestavbou purkrabství. Hlavní mocenské centrum moravského markrabství se konstituovalo v Brně, kde byl vybudován markraběcí hrad na Špilberku. Zeměpanské území olomouckého hradu i jeho hospodářské zázemí se pak neustále zmenšovalo až nakonec zaniklo. Král Ludvík v roce 1522 podřídil lidi, domy a zahrady na Předhradí, které dosud patřily k purkrabství, pod městské právo a lozunk, čímž byla započata definitivní likvidace správní funkce olomouckého hradu i zeměpanských úřadů a hradní objekty a polnosti byly postupně zastavovány purkrabím, písařům a městu. Správním úřadům nejdéle sloužilo purkrabství a okrouhlá obytná věž, stavebně udržovaná ze strategických důvodů. Přilehlá palácová stavba někdejšího Nového hrádku, u které se již od počátku projevovaly statické problémy, byla stržena a prostor za hradbou zůstal až do poloviny 18. století nezastavěn. Od poloviny 16. století se celé území zaniklého olomouckého hradu stalo výlučnou církevní enklávou. Biskupský palác byl přenesen zpět na Předhradí a prostor západně od katedrály ovládla rozlehlá rezidence kapitulního děkanství, významně stavebně upravovaná, jak to dokládají četné nálezy zjištěné archeologickým i stavebně historickým průzkumem, už v období pozdní gotiky a renesance.¹² Z pozdně renesanční stavební fáze se dochoval erb děkana Jana Bedřicha Breinera (1613–1638) z bílého mramoru.¹³ Zásadní zlom ve stavebním vývoji rezidence znamenala třicetiletá válka. Za střídavého obléhání města švédskými i císařskými vojsky bylo kapitulní děkanství významně poškozeno dělostřeleckou palbou. Zkázou dovršil požár v roce 1644, založený po neúspěšném pokusu císařských o ovládnutí okupovaného města. Po skončení války proběhla obnova děkanství ve třech stavebních fázích. První realizoval kapitulní děkan Klaudius Sorina (1650–1658), který zrekonstruoval trosky rezidence a opravil

kostel sv. Anny. Sorinou obnovené děkanství je zachyceno na vedutě města z roku 1667. Erb stavebníka je osazen nad průjezdem do hospodářského dvora. Prohlášení města zemskou pevností v roce 1655 znamenalo další opevnování svatováclavského návrší. Budování fortifikací výrazně zrychlilo dvojí ohrožení země Turky v letech 1663 a 1683. V roce 1661 městská rada vyzvala kapitolu, aby dala opravit "kulatou věž" stojící při děkanství. Věž byla zchátralá a kapitula, která ji užívala, měla povinnost ji opravovat.

Za děkanů Jana Františka Poppena (1673–1689) a Jana Filipa Breinera (1689–1694) bylo děkanství znovu přestavěno a rozšířeno příčným, k jihu směřujícím křídlem, do jehož přízemí byla situována raně barokní kočárová remíza. Průběh těchto stavebních prací, které z části prováděl olomoucký stavitel Melchior Thoneck, dokumentuje vyobrazení hradu z roku 1692. Přestavbu děkana Poppena připomíná erb nad portálem západního křídla.

Barokní přestavba rezidence byla dovršena kolem poloviny 18. století za kapitulního děkana Kašpara Glandorfa (1748–1751). Západní křídlo rezidence bylo směrem k jihu prodlouženo o jednu okenní osu a jeho průčelí ukončeno novým barokním štítem. Na nezastavěné parcele po zaniklé palácové stavbě Nového hrádku, bylo postaveno nejmladší východní křídlo rezidence, v patře chodbou propojené s nově zaklenutou prelátskou kaplí sv. Barbory, příznačně situovanou do okrouhlé věže, jejíž kuželová střechu nahradila cibulová baň. Do přízemí nového křídla byla přemístěna kočárová remíza se třemi vozovými boxy a stájí. Velkými úpravami prošly také interiéry celé rezidence s intarzovanými podlahami a pozoruhodnou rokokovou štukovou a malířskou výzdobou, poznamenanou antikizujícími reminiscencemi i osvícenskými ideály. Štuková, z části polychromovaná výzdoba enfilády reprezentativních interiérů v patře západního křídla byla svázána námětem čtyř žvlů. Dominoval jim slavnostní sál, přístupný po nově vloženém schodišti.¹⁴

K barokní rezidenci kapitulního děkanství přilehal trojkřídlový hospodářský dvůr s chlévy a stájemi. Jeho starší jihozápadní část byla vystavěná koncem 17. století na půdorysu písmene L. V polovině 18. století byl dvůr rozšířen do dnešního stavu. V podkroví jeho starší části, původně přístupného po vřetenovém schodišti, je dochována část štítové zdi sousední rezidence kapitulního notáře, s rytým pozdně renesančním architektonickým článkováním nároží. Na štítovém průčelí jsou namalovány barokní sluneční hodiny se zvířetníkem.¹⁵ Obvodovou zeď severního křídla hospodářského dvora tvoří gotická hradba se špaletovými střílnami. Obě stavební etapy dokládají erby stavebníků. Nad vjezdovým portálem je osazen znak kapitulního děkana Viléma Vojtěcha hraběte Kolovrata–Libštejnského (1716–1729), na zadní straně vjezdu znak kapitulního děkana Jana Filipa hraběte

Breiner (1689–1694). Piniové šišky nad portálem byly vytesány se zaniklých renesančních náhrobků z katedrály. Za děkana Rudolfa sv. pána Thysebaerta (1842–1868) vznikla úprava parkánové terasy na severní straně rezidence, na kterou byla v roce 1847, z podnětu profesora Aloise Šembery, osazena pamětní deska, připomínající úkladné zavraždění českého krále Václava III. Tehdejší podobu terasy dokumentuje dobová litografie děkanství od severozápadu. Velkými stavebními proměnami prošlo průčelí katedrály. Románské dvojvěží bylo nejprve doplněno střední renesanční věží a po požáru v roce 1803 klasicistní přestavbou, navrženou Janem Sarkandrem Thalherrem. Průčelí bylo přefasádováno a završeno balustrádou se středovou věžní nástavbou. V poslední třetině 19. století setřela tuto nevšední architektonickou úpravu radikální regotizace.¹⁶

Historismem byly významně poznamenány i další stavby v sousedství katedrály. Kostel sv. Anny byl zkrácen o jedno jižní klenební pole a dostal novou průčelní fasádu, na kterou byly přeneseny původní renesanční architektonické články. V nově vzniklém vstupu do gotického ambitu, byl po nálezů fragmentů románských oken v jeho podkroví, stylově osazen neorománský portál. V historizujícím duchu byla Franzem Kottasem (1828–1892) postavena kaple Panny Marie a přestavěn protilehlý dům zvoníků. Staviteli Kottasovi světil kapitulní děkan Robert Lichnovský z Voštic (1822–1879) také poslední velkou přestavbu děkanství. Stavebními změnami prošla všechna tři křídla rezidence. V patře východního křídla byla nahrazena dvoutraktová dispozice dispozicí trojtraktovou, se třemi vloženými kabinety. Pro vynesení dělicích zdí kabinetů byly do dispozice přízemí kočárové remízy vloženy vynášecí klenební pasy. Barokní portál do nově vymalované kaple sv. Barbory byl upraven nástavcem s erbem stavebníka. Kaple sv. Barbory, po rekonstrukci vysvěcená roku 1876, byla propojena s rektorátním kostelem sv. Anny novým schodištěm. Historizující oltář v kapli byl zasvěcen Panně Marii Karmelské a sv. Barboře. Uloženy do něj byly ostatky sv. Longina, sv. Eustacha a sv. Christina.¹⁷ Oltář je značen „AN. LAPICZ. OEDENBU/RG“ malby s výjevy ze života mučednice „ZS/S TS. 1.8.7.5“. Na „Krvavé pavlači“ byla vyzděna cihelná poprseň. V řadě místností v severním a východním křídle vznikly nové stropy s dřevěnými oběžnými římsami, byly osazeny nové dveře a dřevěná obložení soklů stěn a provedena historizující dekorativní výmalba. Dekorativní výmalba pokrývala rovněž stěny nově vzniklých kabinetů a sakristie v patře východního křídla. Dřevěným obložením a novými vnitřními okny, s figurálně zdobeným kováním, byly doplněny reprezentativní sálové místnosti v patře západního křídla. Výrazně upravena byla lodžie v jižním průčelí vstupního křídla, v jádře vybudovaná už za barokní přestavby rezidence v polovině 18. století. Dokládá to úprava fasády za lodžií,

s rokokovou ornamentikou portálu a okenních šambrán i ostění barokního topeniště. Není vyloučeno, že kovaná mříž s rokokovou ornamentikou, druhotně osazená jako zábradlí schodiště k Erbovnímu sálu, byla původně osazena na tomto místě. Další její pole bylo Kottasem použito na novém schodišti v kapli sv. Barbory.

Velkou pozornost věnoval děkan Lichnovský rekonstrukci slavnostního sálu, jehož stěny dal pokrýt paneláží s malovanými erby olomouckých kanovníků, počínaje znakem kardinála Dietrichsteina až po znaky kanovníků z doby vzniku heraldické výzdoby. Manifestoval tím tradované privilegium kapituly o výlučném přijímání kanovníků šlechtického původu.¹⁸ Heraldice věnoval děkan Lichnovský velkou pozornost, jeho erby jsou dochovány na válcových kachlových kamnech sálu, v okenní špaletě tresorové místnosti, portále a malířské výzdobě kaple sv. Barbory, na vjezdové bráně i na malovaných dveřích nedávno objevených v ambitu.

Arcidiecézní muzeum v Olomouci bylo po mnohaletěch přípravách a náročné památkové rekonstrukci slavnostně otevřeno 1. června 2006. Jeho expozice starého církevního umění prezentuje více jak tisíciletý vývoj duchovní kultury Moravy. K muzejním účelům byla určena celá rezidence kapitulního děkanství, včetně okrouhlé obytné románské věže s kaplí sv. Barbory, severní a západní část gotického ambitu, s torzem románského biskupského paláce, a pozdně gotická kaple sv. Jana Křtitele. Bývalý hospodářský dvůr, na západě přiléhající ke kapitulnímu děkanství, je využit jako technické wzázemí muzea, s depozitáři, restaurátorským a fotografickým ateliérem a pracovnicemi kustodů, situovanými do půdní vestavby. Organizačně bylo Arcidiecézní muzeum začleněno do olomouckého Muzea umění, jehož stávající budova v Denisově ulici byla v souvislosti s nově otevřenou stálou expozicí přejmenována na Muzeum moderního umění.

Podnětů k vybudování Arcidiecézního muzea, u nás zcela ojedinělého, bylo v minulosti několik. První impulsy souvisely už s historizujícími přestavbami katedrály a přilehlé rezidence kapitulního děkana, tradičně spojovaných s řadou významných historických událostí. Na počátku 20. století byla připravována expozice církevního umění v přízemí někdejšího Sarkandrina. Dne 12. srpna 1934 byla na kapitulním děkanství otevřena první stálá a veřejně přístupná výstavní expozice nazvaná Dvorana Přemyslovců. Vznikla z iniciativy a nákladem kapitulního děkana Josefa Kachníka. Umístěna byla ve třech reprezentativních sálech západního křídla rezidence. Pozůstatkem po ní je restaurované vstupní návěští, zhotovené z umělého kamene.

K oživení myšlenky na založení specializovaného muzea duchovního umění v centru moravské církevní správy významně přispěla návštěva papeže Jana Pavla II., který během svého pobytu v Olomouci v roce 1995 opakovaně

zdůrazňoval i potřebu péče a prezentace dochovaného kulturního dědictví. Po podnětu olomouckého arcibiskupa Jana Graubnera bylo ministerstvem kultury vypsáno výběrové řízení, na jehož základě byl určeno za provozovatele nového muzea olomoucké Muzeum umění. Olomoucké arcibiskupství poskytlo výstavní objekty a své sbírky, český stát finanční prostředky na jejich rekonstrukci a restaurování a na provoz muzea. Smlouva o založení Arcidiecézního muzea byla slavnostně podepsána 30. dubna 1998.

Architektonické soutěže na rekonstrukci muzejních budov se zúčastnilo 15 projekčních kanceláří, vítězem se v listopadu téhož roku stal ateliér HŠH Praha, v Olomouci známý úspěšnou obnovou Horního náměstí. Vítězný autorský kolektiv, ve složení Petr Hájek, Jan Šepka a Tomáš Hradečný, navrhl bezbariérové propojení rekonstruovaných historických exteriérů a interiérů s novými dostavbami. Respektoval také většinu původního dochovaného tvarosloví a citlivě je doplnil kontrastem přiznaných soudobých materiálů, na bázi betonu ocele a skla.

Souběžně s dokončováním projekčních prací byl realizován stavebně historické, archeologické a restaurátorské průzkumy, postupně prováděné a aktualizované i v průběhu vlastních stavebních prací. Záchrané archeologické průzkumy, nepřímě navazující na předchozí mnohaleté zjišťovací výzkumy Víta Dohnala z Vlastivědného ústavu v Olomouci, prováděl v letech 1998–2006, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci pod vedením Richarda Zatloukala a v roce 2000 na parkánu ARCHAIA Brno, zastoupená Rudolfem Procházkou. Restaurátorské průzkumy byly převážně dílem Institutu restaurování a konzervačních technik z Litomyšle a ateliéru "dearte" Praha, vedeného restaurátorem Josefem Čobanem. Statickým průzkumem a inventarizací řemeslně hodnotných konstrukcí a článků byla pověřena projekční kancelář MURUS Praha. Stavební historický průzkum, prováděný Leošem Mičákem ve dvou etapách v letech 1998–2002, byl průběžně doplňován o nová zjištění až do konce stavebních prací.

Do soutěže na dodavatele I. etapy stavebních prací se přihlásilo 8 účastníků. Vítězem se v červenci 2000 stala stavební firma IMOS a.s. Brno, která se podílela na rekonstrukci Arcidiecézního muzea do června 2003. Provedla obnovu bývalého Hospodářského dvora, do užívání muzeu předaného v roce 2002 a zahájila přípravné práce na rekonstrukci výstavní budovy, situované do prostor přilehlé děkanské rezidence. Protože v průběhu stavebních prací v ní došlo k řadě nepředpokládaných nálezů a zjištění, podstatně obohacujících historickou hodnotu této mimořádně členité stavby, bylo rozhodnuto o změnách ve využití několika jejích interiérů.

Rozsah nezbytných úprav si vyžádal přerušování stavebních prací, přepracování projekční dokumentace a vypsání nového výběrového řízení. Druhé soutěže na generálního

dodavatele, ukončené v srpnu 2004, se zúčastnilo 5 stavebních firem, vybrán byl Unistav, a. s. Brno. K významným subdodavatelům hlavního dodavatele patřila firma AVC Praha, výrobce scénické technologie, Lotech Design s. r. o. Praha, zhotovitel výstavního fundusu, a Trade FIDES a. s. Brno, pověřený realizací zabezpečovacího zařízení. Na restaurování se ve druhé etapě stavebních prací podíleli: RenoArt s. r. o. Dvůr Králové, IRKT Litomyšl, Optimum Group a. s. Praha, Josef Buňka, Richard Velíšek a další. Konzultací a přípravou stálé expozice se zúčastnil početný kolektiv pracovníků Muzea umění i externích odborných spolupracovníků a restaurátorů, vedený a koordinovaný ředitelem Muzea umění Pavlem Zatloukalem.

První stálá expozice Arcidiecézního muzea v Olomouci, nad níž převzali záštitu ministr kultury Vítěslav Jandák a olomoucký arcibiskup Jan Graubner, má název „Ke slávě a chvále, Tisíc let duchovní kultury na Moravě“. Sestává ze dvou základních celků. První okruh, koncipovaný chronologicky připomíná na vybraných archeologických nálezech, architektonických člancích a památkách malířství, sochařství a uměleckého řemesla staletý vývoj moravského i evropského církevního umění od Velké Moravy po sklonek 18. století. Odvíjí se od románského umění, spojeného zejména s aktivitami biskupa Jindřicha Zdíka, po barokní klasicismus. Důležité zastoupení má v expozici gotické sochařství od svých počátků, přes vyvrcholení v krásném slohu až po pozdně monumentální díla, poznamenaná vlivy nizozemského realismu a dobového historismu. Neméně působivé je zde ale také umění renesance, manýrismu a baroka.

V druhém expozičním okruhu je představeno sběratelství olomouckých biskupů. Jeho součástí je Obrazárna, prezentující kvalitní soubory italských, nizozemských a středoevropských maleb, a Kabinet slonoviny, s unikátní sbírkou arcibiskupa Leopolda Prečana. Nejcennější liturgické předměty z drahých kovů, pocházející ze sbírek arcibiskupství i jednotlivých farností je soustředěno do Klenotnice, vybudované v přízemí pozdně románské okrouhlé věže, další jsou začleněny do chronologicky uspořádané expozice. V Kabinetu textilu, vybudovaném uprostřed Erbovního sálu, jsou představena bohatě zdobená paramenta a kasule. Menšími expozicemi ve schodišťové hale je připomenuto svrchované postavení olomouckých biskupů a arcibiskupů, včetně jejich mincovního práva. K mimořádně atraktivním exponátům muzea patří restaurovaný kočár kardinála Ferdinanda Julia Troyera v bývalé barokní kočárovně, který byl použit při biskupově slavnostní intronizaci v roce 1747.

K pořádání krátkodobých výstav jsou v muzeu vyčleněny čtyři místnosti v přízemí severozápadní části bývalé děkanské rezidence. První z nich byla prezentace francouzského středověkého umění v českých a moravských sbírkách, uskutečněná pod názvem „Du bon du coeur“. K pořádání širokého spektra

doprovodných kulturních akcí, zahrnující aktivity ediční, lektorské, edukační, koncertní a divadelní, je určeno "Mozarteum", názvem připomínající skladatelův pobyt

na děkanství v roce 1767. K dalšímu nezbytnému zázemí patří lektorský sál, prodejna publikací s internetem a kavárna v přízemí západního křídla.

¹ Záchraný archeologický průzkum prováděl archeolog Národního památkového ústavu, územního pracoviště Olomouc, Richard Zatloukal.

² Literatura o olomouckém hradu a zejména o románském Zdíkově paláci, mnohými dříve nesprávně označovaným jako "Přemyslovský palác" je velmi bohatá. Na tomto místě můžeme připomenout jen její velmi omezený výběr: Bistřícký, J.: Historický obzor olomouckého hradu, *Archeologia historica*, 11, 1986, s. 79-86; Bláha, J.: K otázce lokalizace "centrálních funkcí" v areálu olomouckého kopce, *Umění*, 34, 1986, s. 435-440; Bláha, J.: Několik poznámek ke genezi a významu raně středověké Olomouce, *Archeologia historica*, 10, Brno 1985, s. 143-152; Dohnal, V.: Olomoucký hrad v raném středověku, Olomouc 2001; Durdík, T.- Bolina, P.: Několik poznámek k dispozici olomouckého hradu, *Archeologia historica*, 11, 1986, s. 95-100; Michna, P.: K utváření raně středověké Moravy. Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století, *Český časopis historický*, 30, 1982, s. 716-742; Michna, P.-Pojsl, M.: Románský palác na Olomouckém hradě, *Archeologie a památková obnova*, Brno 1988; Mlčák, L.: Stavební vývoj olomouckého hradu do konce 13. století, *Sága moravských Přemyslovců, Život na Moravě od XI. Do počátku XIV. století*, Olomouc, Brno 2006, s. 125-132; Mlčák, L.: Kapitulní děkanství, Olomoucké domy a paláce, Olomouc 2003, s. 61-80; Pojsl, M.: Přemyslovský knížecí hrad v Olomouci, *Archeologia historica*, 6, Brno 1981, s. 199-219; Procházka, R.-Kováčik, P.-Zúbek, A.: Nové poznatky k vývoji opevnění olomouckého hradu v raném a vrcholném středověku, *Archeologia historica*, 27, Brno 2002, s. 197-212; Richter, V.: Raněstředověká Olomouc, Praha-Brno 1959, Arcidiecézní muzeum, průvodce, Olomouc 2006, Arcidiecézní muzeum Olomouc, Olomouc 2009.

³ K četným nálezům kamenných fragmentů patřily i dvě románské hlavice ze spongilitu, tvaroslovím shodné s hlavicemi Zdíkova biskupského paláce. Jedna byla nalezena v suterénu a druhá pod podlahou v patře před jižní zdí purkrabství.

⁴ *Missalle festium iuxta consuetudinem Olomouensis ecclesie*, Vědecká knihovna Olomouc, sig. M III 7.

⁵ Existenci severního vstupu do hradu předpokládal už Václav Richter.

⁶ Nový hrádek je některými badateli ztotožňován i s dalšími olomouckými lokalitami: nárožním domem ve Wurmově ulici a Hradiskem u Olomouce. Nešpor, V.: Kde byl v Olomouci Nový hrádek, *Střední Morava 2*, Olomouc 1968, s. 71-81; Konečný, L.: K lokalizaci Nového hrádku a Hradce v románské Olomouci, *Archeologia historica*, 14, Brno 1989, s. 141-147.

⁷ Michna, P.- Pojsl, M.: Poznámky k přestavbám katedrály sv. Václava ve 13. století, *VVM*, 40, 1988, s. 65-72.

⁸ Studna je doložena na vyobrazení katedrály z roku 1535 v knize *AGENDA SEV MODVS ADMINISTRANDI SACRAMENTA: Secundum ritum Catedralis Ecclesiae Olomouensis*, Krakov 1535. Tisk je ve Vědecké knihovně v Olomouci uložen pod signaturami 5237 a 35824.

⁹ Vít Dohnal s kaplí opakovaně ztotožňuje základové zdivo obytného paláce Nového hrádku.

¹⁰ Hlobil, I.: Poslední Přemyslovci a počátky kultu sv. Anny v českých zemích, *Časopis Národního muzea, řada historická*, 1983, s.27-34.

¹¹ Portál byl osazen ve vstupu oddělujícím dolní palácovou síň od přilehlé místnosti, z níž vedlo nejstarší raně gotické schodiště do sklepa. Při rekonstrukci byly fragmenty přeneseny do lapidária v suterénu muzea.

¹² Přestavby dokládá velké množství gotických a renesančních článků v muzejním lapidáriu, depozitáři Národního památkového ústavu v Olomouci a na nádvoří hospodářského dvora.

¹³ Erb asi pocházel z brány v ohradní zdi děkanství.

¹⁴ Mlčák, L.: K ikonografii barokní štukové výzdoby kapitulního děkanství v Olomouci, *Zprávy památkové péče*, 2001, č. 6, s. 165-170.

¹⁵ Mlčák, L.: Sluneční hodiny na Václavském náměstí v Olomouci, *Sborník Národního památkového ústavu v Olomouci*, Olomouc 2005, s. 44-47.

¹⁶ *Thalherrův návrh úpravy průčelí je uložen v ZA Opava, pracoviště Olomouc, ÚŘAS, inv.č. 57111.*

¹⁷ *ZA Olomouc, MCO, Listiny, inv.č. 2398, sig. C IVd 4.*

¹⁸ Mlčák, L.: Erbovní sál na olomouckém kapitulním děkanství, *Střední Morava, část I., č. 19, 2004, s. 1-26, část II. č. 20, 2005, s. 4-25.*

Muzeum Archidiecezjalne – przykład dobrej praktyki

Leoš Mlčák

Muzeum Archidiecezjalne w Ołomuńcu zostało wybudowane na fundamentach wymarłego wczesnośredniowiecznego grodu, wzniesionego przez udziałnych książąt z rodu Przemysławidów na jednym z trzech skalistych pagórków ołomunieckiego wzgórza, górującego nad zalewiskiem rzeczny Morawy. Muzeum obejmuje kaplicę św. Jana Chrzciciela, dwa ramiona ambitu ze szczątkami romańskiego pałacu biskupiego, okrągłą romańską wieżę zamkową z barokową kaplicą św. Barbary, dawne burgrabstwo, dziekanat Kapituły i podwórze gospodarcze. Osiedlenie wzgórza św. Wacława, na którym muzeum się znajduje, ma bardzo starą tradycję; znaleziska archeologiczne sięgają tu nawet do prehistorii. Tutejszy skalisty ostróg był strategicznie nadzwyczaj wygodny, znajdował się nad zalewanym terytorium rzeki Morawy, w pobliżu ważnego brodu rzeczny, przez który przechodził stary dalekobieżny szlak handlowy. Stałe osiedlenie zostało tu udokumentowane już w młodszej epoce kamienia i jest związane z kulturą pucharów lejkowatych. Zostało udowodnione także ważne osiedlenie z okresu Wielkiej Morawy, kiedy Ołomuniec podobno zajmował o wiele bardziej znaczącą pozycję, niż dotychczas jest znane. W przeciwieństwie do bardziej na południe położonych ośrodków mocarstwowych tutejszego terytorium Wielkiej Morawy nie dotknęły zbytnio niszczycielskie najazdy węgierskie z początku X stulecia i ciągłość osadnicza tym nie została przerwana. Ołomuniec stał się więc znaczącym ośrodkiem magnackim kształtującego się kraju Przemysławidów i siedzibą odbudowanego biskupstwa morawskiego.

Usytuowania wczesnośredniowiecznego pałacu książęcego nie mamy, przede wszystkim z powodu radykalnych przeróbek terenowych podczas regotyżacji katedry, dotychczas zlokalizowanego. Analogicznie można jednak zakładać, że pałac znajdował się gdzieś pośrodku wzgórza obronny, otoczonego wczesnogrodziskowym obwarowaniem z murem kamiennym. Do niego przypuszczalnie przynależał mały murowany kościół, poprzednik bazyliki romańskiej, którego fundamenty zostały odkryte poprzez badania archeologiczne na małym dziedzińcu przy północnej ścianie katedry.¹ Z ukierunkowanej budowli dochowała się apsyda i pośród niej podstawa mensy ołtarza. Z tym kościołem, którego zachodnia część została przesłonięta młodszymi budynkami, przypuszczalnie związane jest stare cmentarzysko, stwierdzone już podczas

poprzedniego badania archeologicznego sąsiedniego pałacu biskupiego. Według umiejscowienia znaleziska kościół mógł być wykorzystywany jeszcze w pierwszych etapach budowania przyległej bazyliki romańskiej.

Na początku XI stulecia na ołomunieckim grodzie doszło do niezwykle doniosłego wydarzenia, pośrednio prowadzącego później do jego zasadniczych przekształceń funkcjonalnych, i w końcu do jego upadku. Udzielny książę Svatopluk zdecydował zastąpić niewielki kościół grodzki wielkodusznie ufundowaną bazyliką romańską. Jego umierający syn, udziałny książę Wacław, zostawił w spadku w roku 1130 rozbudowany kościół biskupowi ołomunieckiemu Jindřichowi Zdíkovi. Biskup nakazał przyspieszyć dokończenie bazyliki i w roku 1131 ją wyświęcił. Kościół, którego budowa chyba wcześniej nie przebiegała bez trudności, został poświęcony świętemu z rodu Przemysławidów św. Wacławowi. Raczej nie przez przypadek został dla niego wybrany patron zgodny z patronem chrzestnym jego książęcego darczyńcy.

Po uroczystym poświęceniu z udziałem czeskiego księcia Sobiesława i jego małżonki w następnych latach były kontynuowane intensywne prace budowlane przy dobudowie bazyliki i przy budowie budowli romańskich w jej sąsiedztwie. Po dziesięciu latach następnie w roku 1141 z Przedgrodzia do kościoła przeniesiono siedzibę biskupstwa ołomunieckiego. Jednocześnie została tu również ukonstytuowana nowa dwunastoczłonowa kapituła, dotychczasowej czteroczłonowej kapitule pozostawiono do używania stary kościół katedralny św. Piotra na Przedgrodziu. Dla biskupa został przeznaczony nowy reprezentacyjny piętrowy pałac romański; kapituła, oparty o wzór kapituły jerozolimskiej Bożego Grobu, wspólny dom kapituły, z salą kapitulną i ambitem.²

Najstarsze stylizowane odwzorowanie dokończonej przez Zdíka budowli bazyliki romańskiej, z dwuwieżową fasadą i rozpoznawalną środkową apsydą, jest udokumentowane na wielkiej pieczęci kapituły. Została przywieszona do dokumentów z roku 1208 i 1213. W polu pieczęci stoi biskup Jindřich Zdík (1126-1150) z mitrą na głowie i pastorałem wspartym o ramię. Trzyma model bazyliki wymurowanej z ciosów kamiennych. Do stopniowej budowli pałacu biskupiego, a z nim bezpośrednio związanego domu kapituły, została wybrana strategicznie wyeksponowana przestrzeń na północ od bazyliki. Za pośrednictwem prawie równocześnie budowanego ambitu cały nowy teren kościelny został połączony drogami. Przestrzeń na południe i na wschód od katedry

została także zabudowana, przypuszczalnie również przez dotychczas niezlokalizowany udzielną pałac książęcy.

Wzdłużny piętrowy pałac biskupi został swoją zewnętrzną boczną fasadą ukierunkowany na północ, przed niedochowaną wewnętrzną południową fasadą rozpościerał się rajski dziedziniec. Poprzecznie ukierunkowany dom kapituły, z salą kapitulną na parterze i wspólnym dormitarzem i refektarzem na piętrze, był dłuższymi fasadami zwrócony na wschód i na zachód. Pałac biskupi był dostępny od strony zachodniej, jego piętro poprzez zewnętrzne schody. Na piętrze pałac został połączony z wieżą północną bazyliki.

Piętro mieszkalne pałacu biskupiego składało się z trzech pomieszczeń, dwóch mniejszych komnat bocznych i środkowej sali ceremonialnej. Sala kapitulna, dostępna z ambitu, znajdowała się w miejscu dzisiejszej gotyckiej zakrytych wikariusza. Piętro pałacu i korytarze łączące były oświetlane podwójnymi i potrójnymi oknami zespolonymi, ze skomplikowaną antykizującą dekoracją głowic słupków, wewnętrznych zasklepień i indywidualnie uformowanych impostów (nasadników). Ich stylowe pochodzenie wywodzi się z Nadrenii, ze stylowymi powiązaniem do wczesnochrześcijańskiej sztuki włoskiej Rawenny (wł. Ravenna). Szczątki okien romańskich zostały przypadkowo odkryte po pożarze w roku 1867 i odrestaurowane do dzisiejszej postaci w latach 1973–1986. Pod patronatem Zdíka w Ołomuńcu działało słynne skryptorium pisarskie z warsztatem iluminatorskim. Jej członków sprowadził wykształcony i obyty w świecie biskup, podobnie jak czołowi przedstawiciele swojego warsztatu budowlanego, bezpośrednio z dworu cesarskiego.

Pałac i prawdopodobnie również bardziej z umiarem ozdobiony dom kapituły został wybudowany z surowego kamienia rzędowego z podcinanymi szczelinami, których pozostałości dochowały się na wschodniej części północnej strony pałacu. Parter jego strategicznie ukierunkowanej północnej fasady przerywały wąskie skrzynkowe strzelnicze okna. Do zachodniego naroża przed wejściem do pałacu i do domu kapituły przylegały romańskie kamienne obwarowania wymurowane z kamienia rzędowego. Ich fundamenty na gotyckich parkanach odkryło niedawne ratownicze badanie archeologiczne. Postaci i układu dalszych ścian pałacu, przyległego romańskiego ambitu i domu kapituły nie znamy. Podobnie artystycznie złożone plastyczne zdobienie może wskazywać na znaleziska archeologiczne i liczne fragmenty kamienne, wtórnie wykorzystane podczas gotyckiej przebudowy katedry i na prawie równocześnie wykonywanych gotyckich budowach burgrabstwa i dziekanatu kapituły.³

Planowane przez Zdíka wspólne życie kapituły nie trwało długo i chyba już w pierwszych latach władzy biskupa Roberta (1202–1240) rozpadło się. Kanonicy wspólnotę zorganizowaną na zasadzie zakonu odrzucali i preferowali wygodniejsze życie w osobnych dworach na wzgórzu

św. Piotra. Darowanie gruntów w celu budowania ich rezydencji udokumentowane zostało na Przedgrodziu w roku 1254. Do odejścia kanoników na przeciwną część wzgórza ołomunieckiego mogło jednak dochodzić już po pożarze grodu w roku 1204. Oprócz katedry spalił się wówczas romański pałac biskupi i prawdopodobnie również przyległy dom kapituły.

Odrestaurowany pałac biskupi został odstąpiony szkole katedralnej. Świadczą o tym wygrawerowane napisy i rysunki uczniów w obramieniu kilku okien romańskich. Nowy dom biskupi został usytuowany bardziej na wschód i pod względem budowlanym przypuszczalnie był związany z opuszczonym domem kapituły. Gotycka wschodnia fasada nowej rezydencji biskupiej, przekształcona po dalszym pożarze około roku 1265, jest ujęta na malowanym inicjałe rękopiśmiennego mszału.⁴ Zakończona jest dwiema trójkątnymi tarczami ze stylizowanymi fialami i przerwana dużymi dwuczęściowymi ostrołukowymi oknami. Pałac biskupi Zdíka po drugim pożarze nie został już odrestaurowany. Do jego przerobionej strony północnej i zachodniej zostały dołączone dwa ramiona gotyckiego krużganka. Pozostałe ramiona ambitu przylegały do zanikłego domu kapituły i do katedry. Nową szkołę katedralną wybudował w grodzie w roku 1274 biskup Bruno z Schaumburka (1245–1281).

Do zasadniczych zmian budowlanych doszło po pierwszym ze wspomnianych pożarów także na zachód od pałacu Zdíka, dokąd została przypuszczalnie już na końcu XII stulecia przeniesiona siedziba książęca. Jej powstanie w tym miejscu było uwarunkowane kilkoma czynnikami. Związana była z istotnymi zmianami w rozwoju fortyfikacji grodów i powstaniem spójnego terenu kościelnego za katedrą. Na obwarowanym wzgórzu Świętego Wacława, wcześniej dostępnym tylko przez bramę na wylocie obecnej ulicy Mlčochova, został zbudowany obwarowany kamienny gródek z nowym własnym dostępem od północy.⁵ To w przeszłości często kwestionowane północne wejście zostało zdominowane przez monumentalną mieszkalną okrągłą wieżę, do której zostało następnie przyłączone potężne wczesnogotyckie obwarowanie obronne. Za murem obronnym, na którego dodatkowe przyłączenie do okrągłej wieży wskazuje wyraźna fundamentowa szczelina, w co najmniej dwóch etapach zbudowano piętrową pałacową budowlę. Jej mur fundamentowy z kamienia łamanego został również wraz z wtórnym systemem oporowym odkryty pod barokową zajezdnią powozów podczas ratowniczego badania archeologicznego.

Powstały zespół budynków był nazywany przez źródła Nový hrádek (Nowy Gródek).⁶ Z jego budową na ołomunieckim grodzie, jak był jeszcze w XVI stuleciu nazywany teren całego obwarowanego wzgórza, przejściowo związany był niedokończony mur obronny przed zachodnią fasadą katedry. Fundamenty tego

bardzo dyskutowanego muru obronnego z wieżyczkami były różnie interpretowane, ich utożsamienie z fundamentami zamyślanego zachodniego prezbiterium katedry jest jednak nieprawdopodobne.⁷ O istnieniu muru obronnego, uniemożliwiającego wolny dostęp do katedry, wspomina w swojej skardze papieżowi Innocentemu III biskup Robert. Z powodu budowy tej fortyfikacji zastanawiał się także nawet nad przeniesieniem swojej siedziby z powrotem do Przedgrodzia, obok kościoła św. Piotra. Do przesunięcia rezydencji biskupiej jednak nie doszło, ponieważ prace fortyfikacyjne, rozpoczęte z powodu wznowienia niezależności magnackiej na grodzie, zostały na stronie południowej po protestach zakończone. Katedrą został kościół św. Wacława, kościół św. Piotra został przez biskupa Roberta w roku 1213 подарowany Augustyniankom wraz z gruntami koło Morawy, ciągnącymi się od rzeki aż do Nového hrádku.

Budowa Nového hrádku została zainicjowana przez króla Przemysła Otakara I, który podczas dzielenia Moraw pozostawił kraj Ołomuniecki jako swoje odrębne księstwo. Na grodzie w roku 1201 ustanowił nowe urzędy administracyjne komornika, burgrabiego i sędziego, dla których stopniowo kazał budować nowe domostwa. Głównym obiektem magnackim była romańska okrągła wieża mieszkalna. Na wtórnie przyłączonym murze obronnym, na zachód od Nového hrádku, zostało zbudowane wczesnogotyckie burgrabstwo z wysuniętą wczesnogotycką graniastą wieżą wartowniczą. Na dziedzińcu grodu została wybudowana studnia, z częścią nawiercona aż do podłoża skalnego.⁸

Rdzeń romańskiej wieży mieszkalnej, wymurowanej z ciosów kamiennych, powstał w strategicznie nadzwyczaj ważnym miejscu prawdopodobnie już w drugiej połowie XII stulecia. Na jej parterze została wtórnie przebita wcześniej nieznaną bramą sklepioną, która prawdopodobnie była związana z powstaniem Nového hrádku na początku XIII stulecia. W XV i XVI stuleciu wieża była przebudowywana. Z tego etapu budowlanego dochowały się nowo odkryte okna na północnej i południowej stronie oraz fragment wewnętrznych późnogotyckich wrzecionowych schodów. W roku 1535 wieża, znamienne nazywana „Pogańska”, została włączona do terenu dziekanatu kapituły. W połowie XVIII stulecia do jej wnętrza zostały dodane trzy piętra, zasklepione kopułowymi sklepieniami. Na górnym piętrze powstała prałacka kaplica św. Barbary. Średniowieczny dach stożkowy zastąpiła barokowa kopuła z latarnią. Do swojej obecnej postaci wieża została przekształcona jednocześnie z historyzującą przebudową rezydencji dziekańskiej w ostatniej tercji XIX stulecia.

W roku 1182 Morawy zostały przez cesarza podniesione do rangi margrabstwa cesarskiego. Około roku 1201 ołomunieccy udzielnicy książęta wymarli i gród

definitywnie przestał być stałą siedzibą książęcą. Księstwo ołomunieckie zostało w roku 1212 połączone z margrabstwem Vladislava Jindřicha. Gród następnie prawdopodobnie szybko tracił swe znaczenie i po roku 1253 już nie był zamieszkiwany przez rodzinę władcy. Burgrabiów jednak na ołomunieckim grodzie mianowano jeszcze w XVI stuleciu.

W XIII stuleciu na terenie grodu zostały zbudowane dwie wczesnogotyckie kaplice. Ukierunkowana kaplica św. Jana Chrzciciela stała w miejscu obecnego kościoła św. Anny. Założył ją przed rokiem 1262 Martin z Příkaz. Pozostałością po tej nieistniejącej budowli, przypominanej jeszcze w roku 1318, może być okrągłe gotyckie okno, wtórnie przełamane do zanikłego korytarza arkadowego na piętrze romańskiego pałacu Zdíka. Umiejscowienia drugiej wczesnogotyckiej kaplicy poświęconej św. Marii Magdalenie, na razie nie znamy.⁹ Wzmianka o niej występuje dopiero w drugiej tercji XIII stulecia, w związku z umiejscowieniem parceli budowlanej dziekanatu kapituły. Zanikła w czasie wojny trzydziestoletniej podczas zniszczeń spowodowanych przez powtarzające się ataki na niedaleką rezydencję dziekańską. Z pozostałości kaplicy pochodzić mogą kamienne wczesnogotyckie fragmenty bogato profilowanego ostrego portalu ze zdobionymi ornamentem liściastym głowicami. Wtórnie zostały wbudowane do barokowego muru ogrodzeniowego gospodarczego dworu dziekanstwa, zbudowane przypuszczalnie niedaleko od miejsca wydobytych substrukcji.

Dalszy zasadniczy przełom w rozwoju ołomunieckiego grodu oznaczał rok 1267. Król Przemysł Otakar II dokumentem wydanym 27 stycznia podarował parcelę na grodzie dziekanowi kapituły Bartłomiejowi (1261-1268) pod budowę rezydencji prałata. Grunty подарowane przez króla, przeznaczone pod budowę dziekanatu, znajdowały się w pobliżu bramy grodu, pomiędzy kaplicą św. Marii Magdaleny i domem Benedy z Dubicka. Kanonik Beneda, założyciel kanonii z prebendą w Krčmaniu, jest wspomniany już w roku 1259, kiedy to w katedrze ufundował ołtarz Marii Panny. Nie mógł być burgrabią ołomunieckim, jak to niekiedy jest podawane. Urząd burgrabiego w latach 1262–1277 piastował Nezamysl z Nelešovic. Kanonik Beneda jest wspomniany przez źródła jeszcze w roku 1295.

Budowa rezydencji pierwszego prałata kapituły znacząco przyczyniła się do stopniowego obniżania znaczenia obiektów grodowych, która w XVI stuleciu doprowadziła do jej zupełnej integracji. Burgrabstwo, reprezentacyjnie przebudowane w przejściowym gotycko-renesansowym stylu około roku 1524, i odnowiona okrągła wieża mieszkalna stały się stałą częścią rozległego dziekanatu kapituły, którego wczesnogotyckiej formy dotychczas dokładnie nie znamy. Północną ścianę rezydencji stanowił potężny

wczesnogotycki mur obronny, na parterze przerwany wąskimi oknami. Łamany fundamentowy mur południowej ściany dziekanatu częściowo zachował się w podziemiu zachodniego wczesnobarokowego skrzydła. W XV stuleciu dziekanat doznał późnogotyckiej przebudowy. Oprócz szczątków schodów wrzecionowych i wnęki prewetu dokumentuje to najstarsza znana ilustracja ołomunieckiego grodu od południa z roku 1525. Narożne pomieszczenie parterowe starej dziekańskiej rezydencji zostało wtórnie zaopatrzone malowanym manierystycznym belkowym sufitem z ornamentycznym podsufitowym fryzem. W kierunku na wschód przylegał do niej później zanikły poprzeczny korytarz do prewetu. Istnienie korytarza i używanie prewetu jeszcze w pierwszej połowie XVII stulecia ilustruje odmienny wygląd obecnie ciągłego sufitu belkowego, który nie jest w miejscu korytarza pomalowany.

Od XIII stulecia do majątku kościelnego zaczęły przechodzić dalsze grunty w grodzie i w jego okolicy. W 1287 roku na przykład król Wacław II podczas swojego pobytu w Ołomuńcupodarował kapitule pola przed grodem. Grunty ofiarowane przez króla dla rezydencji dziekańskiej bezpośrednio sąsiadowały z burgrabstwem, co potwierdzają liczne spory prowadzone o wspólny mur dzielący. Dziekan kapituły Budisław (1277–1315) nie miał siedziby w nowym dziekanacie. Rezydencję na grodzie wynajął w roku 1295 ołomunieckiemu komornikowi Albertowi ze Šternberka; sam nadal mieszkał w swoim domu kanonicznym na Przedgrodziu.

Albert ze Šternberka, w 1286 roku wspominany jako burgrabia ołomuniecki, ustalił w 1296 roku teren rezydencji dziekana poprzez powtórny lokalizację pomiędzy kaplicą św. Marii Magdaleny i bramą do grodu. Należał do czołowych panów Moraw. Był synem Zdeslava ze Šternberka, który wstąpił się w roku 1253 podczas obrony Ołomuńca przeciwko wojskom króla węgierskiego Beli IV. Burgrabią ołomunieckim był również syn Alberta Diviš. W rezydencji wynajętej przez Alberta podczas polskiej wyprawy był zakwaterowany czeski król Wacław III. W dolnej pałacowej sali dziekanatu 4 sierpnia 1306 r. został skrytobójczo zamordowany. Z rozkradzonych relikwii królewskich pozostały w Ołomuńcu bez przerwy szczątki ramienia św. Anny.¹⁰ W związku z tym w grodzie została zbudowana nowa kaplica poświęcona tej świętej. Po śmierci Alberta zabudowana rezydencja została zwrócona dziekanowi Budisławowi. Jednak nawet w kolejnych latach nie była przez pierwszych prałatów kapituły regularnie zamieszkiwana. Zmiany dokonał dopiero biskup Kuneš ze Zvoła, który w roku 1432 zdecydował, że dziekan kapituły ma prawo do używania rezydencji w grodzie koło kaplicy św. Marii Magdaleny z dołączonym małym domkiem koło bramy grodu.

Wczesnogotyckie burgrabstwo zostało w 1524 roku przebudowane w gotycko–renesansowym stylu oraz wyposażone w fasadę z ustrukturowanym tynkiem oraz grawerowanymi i malowanymi elementami. Pozostałości malowanego, murowanego z ciosów kamiennych pałacu burgrabiego z jednotraktowym usytuowaniem jest udokumentowane również na pozostałościach zanikłej południowej fasady. Z okazałej gotycko–renesansowej budowli pałacowej na parterze dochowały się fragmenty malowanego ościeża i dolnej sali pałacu, z późnogotyckim portalem wejściowym i dwoma fragmentami kamiennych okien. Część obramienia wielkich okien z południowej fasady została wykorzystana do portalu barokowego.¹¹ Nad dolną salą pałacu znajdowało się tak zwane hypocaustum, sala ogrzewana ciepłym powietrzem, w której byli podczas powstania stanowego więzieni kanonicy odmawiający wydania kluczy do katedry. Hypocaustum, przypominane tablicą pamiątkową na barokowych schodach, założone w 1650 roku przez dziekana kapituły Sorinę, było dostępne przez załamane przysięcenne schody, odkryte podczas badania budowlano–historycznego. Na fasadzie północnej znajduje się zanikła górna sala pałacowa uwydatniona płytkim wykuszem.

Znaczenie strategiczne i administracyjne gród stopniowo tracił na długo przed późnogotycką przebudową burgrabstwa. Główne centrum mocy margrabstwa morawskiego ukonstytuowało się w Brnie, gdzie został wybudowany gród margrabiego na Špilberku. Terytorium magnackie ołomunieckiego grodu i jego zaplecze gospodarcze następnie nieustannie się zmniejszało, aż w końcu zanikło. Król Ludwik w 1522 roku podporządkował ludzi, domy i ogrody na Przedgrodziu, które dotychczas należały do burgrabstwa, pod prawo miejskie i główny podatek miejski, tym samym została zapoczątkowana ostateczna likwidacja funkcji administracyjnej grodu ołomunieckiego i urzędów magnackich, a obiekty grodów i pola były stopniowo zabudowywane przez burgrabiego, sekretarzy i miasto.

Urzędowi administracyjnym najdłużej służyło burgrabstwo i okrągła wieża mieszkalna, utrzymywana pod względem budowlanym z powodów strategicznych. Przyległa budowla pałacu dawnego Nového hrádka, w przypadku, której już od początku przejawiały się problemy statyczne, została zburzona, a przestrzeń za murem obronnym pozostała aż do połowy XVIII stulecia niezabudowana. Od połowy XVI stulecia całe terytorium zanikłego grodu ołomunieckiego stało się wyłączną enklawą kościelną. Pałac Biskupów został przeniesiony z powrotem na Przedgrodzie, a przestrzeń na zachód od katedry zdominowała rozległa rezydencja dziekanatu kapituły znacząco przebudowywana, o czym świadczą liczne znaleziska stwierdzone poprzez archeologiczne i budowlane badanie historyczne już w okresie późnego

gotyku i renesansu.¹² Z późnorenesansowego etapu budowlanego dochował się herb dziekana Jana Bedřicha Breinera (1613-1638) z białego marmuru.¹³

Zasadniczy przełom w rozwoju budowlanym rezydencji oznaczała wojna trzydziestoletnia. W czasie naprzemiennego oblegania miasta przez wojska szwedzkie i cesarskie dziekanat kapituły został znacząco uszkodzony przez ogień artyleryjski. Spustoszenia dokończył pożar w roku 1644, wzniecony po nieudanej próbie cesarskich zdobycie okupowanego miasta. Po zakończeniu wojny miało miejsce odnowienie dziekanatu w trzech etapach budowlanych. Pierwszy zrealizował dziekan kapituły Klaudius Sorina (1650–1658), który zrekonstruował ruiny rezydencji i wyremontował kościół św. Anny. Wznowiony przez Sorinę dziekanat został utrwalony na weducie miasta z roku 1667. Herb budowniczego znajduje się nad bramą do dworu gospodarczego. Ogłoszenie miasta twierdzą ziemską w roku 1655 oznaczało dalsze obwarowywanie wzgórze św. Wacława. Budowanie fortyfikacji wyraźnie przyspieszyło dwukrotne zagrożenie kraju przez Turków w latach 1663 i 1683. W roku 1661 rada miejska wezwała kapitułę, aby odnowiła "okrągłą wieżę" stojącą przy dziekanacie. Wieża była podupadła i kapituła, która ją używała, była zobowiązana do jej naprawiania.

W czasach dziekanów Jana Františka Poppena (1673–1689) i Jana Filipa Breinera (1689–1694) dziekanat został ponownie przebudowany i poszerzony o poprzeczne, na południe skierowane skrzydło, do jego parteru została usytuowana wczesnobarokowa zajezdnia powozów. Przebieg tych prac budowlanych, które częściowo wykonywał ołomuniecki budowniczy Melchior Thoneck, dokumentuje ilustracja grodu z roku 1692. Przebudowę dziekana Poppena przypomina herb nad portalem skrzydła zachodniego.

Barokowa przebudowa rezydencji została zakończona około połowy XVIII stulecia w czasach dziekana kapituły Kašpara Glandorfa (1748–1751). Zachodnie skrzydło rezydencji zostało w kierunku na południe przedłużone o jedną oś okienną i jego fasada zakończona nową tarczą barokową. Na niezabudowanej parceli po znikłej pałacowej budowli Nového hrádka zostało zbudowane najmłodsze wschodnie skrzydło rezydencji, na piętrze połączone korytarzem z nowo przesklepioną kaplicą prałata pw. św. Barbary, znamienne usytuowanej do okrągłej wieży, której stożkowy dach zastąpiła kopuła cebulowa. Na parter nowego skrzydła została przeniesiona zajezdnia powozów z trzema boksami dla wozów i stajniami. Wielkim przeróbkom poddane zostały także wnętrza całej rezydencji z intarsjowanymi posadzkami i niezwykle rokokowym stiukowym i malarskim zdobieniem, nacechowanym antykizującymi reminiscencjami oraz ideałami Oświecenia. Stiukowe, częściowo polichromowane, zdobienie amfilady reprezentacyjnych wnętrz na piętrze skrzydła

zachodniego zostało połączone tematyką czterech żywiołów. Dominowała im sala obrzędowa, dostępna po nowo wstawionych schodach.¹⁴

Do barokowej rezydencji dziekanatu kapituły przylegało trójskrzydłowe podwórze gospodarcze z oborami i stajniami. Jego starsza południowo-zachodnia część została wybudowana na końcu XVII stulecia na planie pomieszczeń w kształcie litery L. W połowie XVIII stulecia dwór został poszerzony do obecnej postaci. Na poddaszu jego starszej części, pierwotnie dostępnym po wrzecionowych schodach, dochowała się część szczytowej ściany sąsiedniej rezydencji notariusza kapituły, z wygrawerowaną późnorenesansową architektoniczną artykulacją narożnika. Na dwuszczytowej fasadzie został namalowany barokowy zegar słoneczny ze zwierzyńcem niebieskim.¹⁵ Obwodowy mur północnego skrzydła dworu gospodarczego tworzy gotycki mur obronny ze skrzynkowymi strzelnicami. Obydwa etapy budowlane dokumentują herby budowniczych. Nad portalem wjazdowym znajduje się znak dziekana kapituły Viléma Vojtěcha, hrabiego Kolovrata-Libštejnského (1716–1729), na tylnej stronie wjazdu znak dziekana kapituły Jana Filipa, hrabiego Breinera (1689–1694). Piniowe szyszki nad portalem zostały wyciosane z zanikłych renesansowych nagrobków z katedry.

Za czasów dziekana Rudolfa św. pana Thysebaerta (1842–1868) przerobiono taras parkanowy na stronie północnej rezydencji, na której w roku 1847 została z inicjatywy profesora Aloisa Šembery umieszczona tablica pamiątkowa przypominająca skrytobójcze zamordowanie czeskiego króla Wacława III. Ówczesną postać tarasu dokumentuje dawna litografia dziekanatu od północnego zachodu. Dużych zmian budowlanych doznała fasada katedry. Podwójna wieża romańska została najpierw uzupełniona o środkową wieżę renesansową, a po pożarze w roku 1803 o przebudowę klasycystyczną zaprojektowaną przez Jana Sarkandra Thalherra. Fasada została przefasadowana i zakończona balustradą ze środkową nadbudówką wieży. W ostatniej tercji XIX stulecia radykalna regotyżacja zatarła ten niepospolity wygląd architektoniczny.¹⁶

Historyzmem zostały znacząco napiętnowane również dalsze budowy w sąsiedztwie katedry. Kościół św. Anny został skrócony o jedno południowe pole sklepieniowe i otrzymał nową fasadę frontową, na którą zostały przemieszczone pierwotne renesansowe elementy architektoniczne. W nowopowstałym wejściu do gotyckiego ambitu został po odnalezieniu fragmentów okien romańskich na jego poddaszu stylowo włożony neoromański portal. W historyzującym duchu została przez Franza Kottasa (1828–1892) zbudowana kaplica Marii Panny oraz przebudowany przeciwległy dom dzwonników.

Budowniczemu Kottasovi dziekan kapituły Robert

Lichnovský zVoštic (1822–1879) powierzył także ostatnią wielką przebudowę dziekanatu. Zmian budowlanych zaszły wszystkie trzy skrzydła rezydencji. Na piętrze skrzydła wschodniego zostało zastąpione dwutraktowe usytuowanie usytuowaniem trójtraktowym, z trzema włożonymi gabinetami. W celu wyniesienia ścian działowych gabinetów zostały do usytuowania parteru zajezdni powozów włożone wymiarowe linie sklepieniowe. Portal barokowy do nowo wymalowanej kaplicy św. Barbary został wzbogacony o nasadę z herbem budowniczego. Kaplica św. Barbary, wyświęcona po rekonstrukcji w roku 1876, została połączona z rektorem kościoła św. Anny nowymi schodami. Historyzujący ołtarz w kaplicy został poświęcony Marii Pannie Karmelskiej i św. Barbarze. Zostały do niej złożone szczątki św. Longina, św. Eustacha i św. Christina.¹⁷ Ołtarz jest oznaczony „AN. LAPICZ. OEDENBU/RG”, malowidła ze scenami z życia męczennicy „ZS/STS. 1.8.7.5”. Na „Krwawym ganku” zostało wymurowane ceglane przedpiersie. W wielu pomieszczeniach w północnym i wschodnim skrzydle powstały nowe sufity z drewnianymi gzymsami obwodowymi, zostały osadzone nowe drzwi i drewniane okładziny cokołów ścian oraz wykonano historyzujące malowanie dekoracyjne. Malowanie dekoracyjne obejmowało również ściany nowopowstałych gabinetów i zakrycie na piętrze skrzydła wschodniego. Drewnianymi okładzinami i nowymi oknami wewnętrznymi z figuralnie zdobionym okuciem, zostały uzupełnione reprezentacyjne pomieszczenia salowe na piętrze skrzydła zachodniego. Wyraźne przerobiona została loggia w południowej fasadzie skrzydła wejściowego, wybudowana w rdzeniu już podczas barokowej przebudowy rezydencji w połowie XVIII stulecia. Ilustruje to wygląd fasady za loggią, z rokokowym ornamentem portalu i okiennych antepagmentów i obramienia barokowego paleniska. Nie jest wykluczone, że kuta krata z rokokowym ornamentem, wtórnie osadzona jako poręcz schodów do Sali Herbowej, była pierwotnie osadzona w tym miejscu. Dalsze jej pole zostało przez Kottasa użyte na nowych schodach w kaplicy św. Barbary. Dużą uwagę poświęcił dziekan Lichnovský rekonstrukcji sali ceremonialnej, której ściany kazał obłożyć drewnianymi okładzinami z namalowanymi herbami ołmunieckich kanoników, poczynając znakiem kardynała Dietrichsteina aż po znaki kanoników z okresu powstania dekoracji heraldycznej. Manifestował tym odwieczny przywilej kapituły wyłącznego przyjmowania kanoników pochodzenia szlacheckiego.¹⁸ Dziekan Lichnovský poświęcił dużą uwagę heraldyce, jego herby zachowały się na cylindrycznych kafłowych piecach sali, w okiennym ościeżu pomieszczenia skarbcza,

portalu i malarskim wystroju kaplicy św. Barbary, na bramie wjazdowej i na malowanych drzwiach niedawno odkrytych w ambicie.

Muzeum Archidiecezjalne w Ołomuńcu po kilkuletnich przygotowaniach i skomplikowanej rekonstrukcji zabytkowej zostało uroczystie otwarte 1 czerwca 2006 r. Jego wystawa starej sztuki kościelnej prezentuje ponad tysiącletni rozwój kultury duchowej Moraw. Do celów muzealnych została przeznaczona cała rezydencja dziekanatu kapituły, włącznie z okrągłą mieszkalną wieżą romańską z kaplicą św. Barbary, północna i zachodnia część gotyckiego ambitu, ze szczątkami romańskiego pałacu biskupów, i późno gotycka kaplica św. Jana Chrzciciela. Były dwór gospodarczy, od zachodu przylegający do dziekanatu kapituły, wykorzystywany jest jako zaplecze techniczne muzeum, z depozytem, studium konserwatorskim i fotograficznym oraz gabinetami kustoszy, usytuowanymi w zabudowie poddasza. Organizacyjnie Muzeum Archidiecezjalne zostało włączone do ołmunieckiego Muzeum Sztuki, którego obecny budynek przy ulicy Denisova został w związku z nowo otwartą stałą ekspozycją przemianowany na Muzeum Sztuki Współczesnej.

Przyczyn wybudowania Muzeum Archidiecezjalnego, u nas całkowicie wyjątkowego, było w przeszłości kilka. Pierwsze impulsy związane były z już historyzującymi przekształceniami katedry i przyległej rezydencji dziekana kapituły, tradycyjnie łączonych z szeregiem ważnych zdarzeń historycznych. Na początku XX stulecia została przygotowywana ekspozycja sztuki kościelnej na parterze dawnego Sarkandrina. W dniu 12 sierpnia 1934 r. w dziekanacie kapituły została otwarta pierwsza stała i dostępna publiczności ekspozycja nazwana Sala Przemysłidów. Powstała z inicjatywy i na koszt dziekana kapituły Josefa Kachníka. Znajdowała się w trzech reprezentatywnych salach zachodniego skrzydła rezydencji. Pozostałością po niej jest odrestaurowany wejściowy dziedziniec, wykonany ze sztucznego kamienia.

Do ożywienia pomysłu na założenie wyspecjalizowanego muzeum sztuki duchowej w ośrodku morawskiej administracji kościelnej znacząco przyczyniła się wizyta papieża Jana Pawła II, który w czasie swego pobytu w Ołomuńcu w roku 1995 wielokrotnie podkreślał również potrzebę opieki i prezentowania zachowanego dziedzictwa kulturowego. Z inicjatywy arcybiskupa ołmunieckiego Jana Graubnera Ministerstwo Kultury przeprowadziło przetarg, na podstawie, którego administratorem nowego muzeum zostało ołmunieckie Muzeum Sztuki. Arcybiskupstwo ołmunieckie dostarczyło przedmioty wystawowe i swoje zbiory, państwo czeskie środki finansowe na ich rekonstrukcję i restaurowanie oraz na działalność muzeum. Umowa o założeniu Muzeum Archidiecezjalnego została uroczystie podpisana 30 kwietnia 1998 r.

W konkursach architektonicznych na rekonstrukcję budynków muzeum wzięło udział 15 biur projektowych, zwycięzcą w listopadzie tego samego roku zostało studio HŠH Praha, w Ołomuńcu znane z uwieńczonego powodzeniem odnowienia Górnego Rynku (Horní náměstí). Zwycięski zespół autorów w składzie Petr Hájek, Jan Šepka i Tomáš Hradečný, zaprojektował bezbarierowe połączenie zrekonstruowanych historycznych zewnętrznych i wewnątrz części z nowymi dobudówkami. Uszanował także większość pierwotnej zachowanej morfologii i subtelnie uzupełnił je kontrastem współczesnych materiałów na bazie betonu, stali i szkła.

Równolegle z zakończeniem prac projektowych zostały zrealizowane badania budowlano-historyczne, archeologiczne i restauratorskie, stopniowo wykonywane i aktualizowane również w trakcie samych prac budowlanych. Ratownicze badania archeologiczne, pośrednio nawiązujące do poprzednich wieloletnich badań ustalających Víta Dohnala z Instytutu Wiedzy o Ojczyźnie (Vlastivědný ústav) w Ołomuńcu, wykonywał w latach 1998–2006, Narodowego Instytutu Zabytków (Národní památkový ústav), regionalna specjalistyczna placówka w Ołomuńcu pod kierownictwem Richarda Zatloukala, a w roku 2000 na parkanie ARCHAIA Brno, reprezentowana przez Rudolfa Procházku. Badania restauratorskie były przeważnie dziełem Instytutu Konserwacji i Technik Konserwacyjnych z Litomyśla i pracowni "dearte" Praha, prowadzonej przez restauratora Josefa Čobana. Badania statyczne oraz inwentaryzacja cennych konstrukcji rzemieślniczych i elementów zostały powierzone biurowi projektowemu MURUS Praha. Badanie budowlano-historyczne realizowane przez Leoša Mlčáka w dwóch etapach w latach 1998–2002, było na bieżąco uzupełniane o nowe stwierdzenia aż do końca prac budowlanych.

Do konkursu na dostawcę I etapu prac budowlanych zgłosiło się 8 uczestników. Zwycięzcą w lipcu 2000 została firma budowlana IMOS a.s. Brno, która brała udział w rekonstrukcji Muzeum Archidiecezjalnego do czerwca 2003. Dokonała odrestaurowania byłego dworu gospodarczego, przekazanego w używanie muzeum w roku 2002, i rozpoczęła prace przygotowawcze nad rekonstrukcją budynku wystawowego, usytuowanego w pomieszczeniach przyległej rezydencji dziekańskiej. Ponieważ w trakcie prac budowlanych doszło w niej do szeregu nieprzewidywanych odkryć i ustaleń w sposób istotny wzbogacających wartość historyczną tej niezwykle złożonej budowli, zdecydowano o zmianach wykorzystania kilku jej wnętrz.

Zakres koniecznych przeróbek wymagał zawieszenia prac budowlanych, zmiany dokumentacji projektowej i ogłoszenia nowego przetargu. W drugim przetargu na dostawcę generalnego, który zakończył się w sierpniu 2004, uczestniczyło 5 firm budowlanych, wybrany

został Unistav, a.s. Brno. Do znaczących poddostawców głównego dostawcy należała firma AVC Praha, producent technologii scenicznej, Lotech Design s. r. o. Praha, wykonawca inwentarza ruchomego wystawy, i Trade FIDES a.s. Brno, któremu zlecono realizację urządzenia zabezpieczającego. W restaurowaniu w drugim etapie prac budowlanych wzięli udział: RenoArt s.r.o. Dvůr Králové, IRKT Litomyšl, Optimum Group a.s. Praha, Josef Buňka, Richard Velíšek i inni. W konsultacjach i przygotowaniach stałej ekspozycji wzięli udział liczny zespół pracowników Muzeum Sztuki oraz zewnętrznych fachowych współpracowników i restauratorów, prowadzony i koordynowany przez Dyrektora Muzeum Sztuki Pavla Zatloukala.

Pierwsza stała ekspozycja Muzeum Archidiecezjalnego w Ołomuńcu, nad którą patronat objęli Minister Kultury Vítěslav Jandák i arcybiskup ołomuniecki Jan Graubner, nosi nazwę "Ku sławie i chwale, Tysiąc lat kultury duchownej na Morawach". Składa się z dwóch podstawowych zespołów. Pierwszy zakres, chronologicznie ułożony, przypomina na podstawie wybranych znalezisk archeologicznych, elementów architektonicznych i zabytków malarstwa, rzeźbiarstwa i rzemiosła artystycznego stuletni rozwój morawskiej i europejskiej sztuki kościelnej od Wielkich Moraw do schyłku XVIII stulecia. Pochodzi od sztuki romańskiej, związanej zwłaszcza z działalnością biskupa Jindřicha Zdíka, do klasycyzmu barokowego. Znacząco reprezentowane w ekspozycji jest gotyckie rzeźbiarstwo od swego początku, poprzez kulminację w pięknym stylu, aż po późnomonumentalne dzieła, napiętnowane wpływami holenderskiego realizmu i ówczesnego historyzmu. Równie imponująca jest tu także sztuka renesansu, manieryzmu i baroku.

W drugim zakresie ekspozycji zaprezentowane jest kolekcjonerstwo biskupów ołomunieckich. Jego częścią składową jest Galeria Obrazów, prezentująca wysokiej jakości zespoły malowideł włoskich, holenderskich i środkowoeuropejskich, i Gabinet Kości Słoniowej, z unikatowym zbiorem arcybiskupa Leopolda Prečana. Najbardziej cenne przedmioty liturgiczne z metali szlacheńskich pochodzące ze zbiorów arcybiskupstwa i poszczególnych parafii zostały zgromadzone w Skarbcu, wybudowanym na parterze późnoromańskiej okrągłej wieży, dalsze są włączone do chronologicznie uporządkowanej ekspozycji. W Gabinetecie Tekstyliów, wybudowanym pośrodku Sali Herbowej, są przedstawione bogato zdobione paramenty i ornaty. Mniejsze ekspozycje w hali schodowej przypominają suwerenny status ołomunieckich biskupów i arcybiskupów, włącznie z ich prawami mennicznymi. Do nadzwyczaj atrakcyjnych eksponatów muzeum należy odrestaurowany powóz kardynała Ferdynanda Julia Troyera w dawnej barokowej powozowni, który był wykorzystywany podczas uroczystej intronizacji biskupa w 1747 roku.

Do organizowania krótkoterminowych wystaw w muzeum zostały wyodrębnione cztery pomieszczenia na parterze północno-zachodniej części dawnej rezydencji dziekana. Pierwszą z nich była prezentacja francuskiej średniowiecznej sztuki w czeskich i morawskich zbiorach, która odbyła się pod nazwą "Du bon du coeur". Do organizowania szerokiego repertuaru towarzyszących imprez kulturalnych obejmujących czynności edytorskie,

lektorskie, edukacyjne, koncertowe i teatralne, jest przeznaczony "Mozarteum", nazwą przypominające pobyt kompozytora w dziekanacie w roku 1767. Dalsze niezbędne zaplecze przedstawia sala lektorska, sklepik z publikacjami z Internetem i kawiarnią na parterze skrzydła zachodniego.

- ¹ Ratownicze badanie archeologiczne prowadził archeolog Narodowego Instytutu Zabytków, regionalnej placówki Ołomuniec, Richard Zatloukal.
- ² Literatura dot. grodu ołomunieckiego, a zwłaszcza romańskiego pałacu Zdíka, przez wielu wcześniej niepoprawnie oznaczanego jako "Pałac Przemysławów" jest bardzo bogata. W tym miejscu możemy przypomnieć tylko jej bardzo wąski wybór: Bistrický, J.: Horyzont historyczny grodu ołomunieckiego, *Archeologia historica*, 11, 1986, s. 79-86; Bláha, J.: Kwestia lokalizacji "funkcji centralnych" na terenie wzgórza ołomunieckiego, *Umění*, 34, 1986, s. 435-440; Bláha, J.: Kilka uwag do genezy i znaczenia wczesnośredniowiecznego Ołomuńca, *Archeologia historica*, 10, Brno 1985, s. 143-152; Dohnal, V.: Gród ołomuniecki we wczesnym Średniowieczu, Ołomuniec 2001; Durdík, T.- Bolina, P.: Kilka uwag do usytuowania grodu ołomunieckiego, *Archeologia historica*, 11, 1986, s. 95-100; Michna, P.: W kwestii formowania wczesnośredniowiecznych Moraw. Ołomuniec i historyczny region Ołomuńca w IX do początku XIII stulecia, *Český časopis historický*, 30, 1982, s. 716-742; Michna, P.-Pojsl, M.: Pałac romański w ołomunieckim grodzie, *Archeologie a památková obnova*, Brno 1988; Mlčák, L.: Rozwój budowlany ołomunieckiego grodu do końca XIII stulecia, *Saga morawskich Przemysławów, Życie na Morawach od XI do początku XIV stulecia*, Ołomuniec, Brno 2006, s. 125-132; Mlčák, L.: Dziekanat kapituły, Ołomunieckie domy i pałace, Ołomuniec 2003, s. 61-80; Pojsl, M.: Książęcy gród Przemysławów w Ołomuńcu, *Archeologia historica*, 6, Brno 1981, s. 199-219; Procházka, R.-Kováčik, P.-Zůbek, A.: Nowe wiadomości o rozwoju obwarowań ołomunieckiego grodu we wczesnym i dojrzłym średniowieczu, *Archeologia historica*, 27, Brno 2002, s. 197-212; Richter, V.: *Wczesnośredniowieczny Ołomuniec*, Praha-Brno 1959, *Muzeum Archidiecezjalne Ołomuniec*, Ołomuniec 2006, *Muzeum Archidiecezjalne Ołomuniec*, Ołomuniec 2009.
- ³ Do licznych znalezisk kamiennych fragmentów należały również dwie romańskie głowy ze spongilitu, morfologią zgodne z głowami pałacu biskupiego Zdíka. Jedna została znaleziona w piwnicy, a druga pod podłogą na piętrze przed południową ścianą burgrabstwa.
- ⁴ *Missalle festiuium iuxta consuetudinem Olomoucensis ecclesie*, Biblioteka Naukowa Ołomuniec, syg. M III 7.
- ⁵ Istnienie północnego wejścia do grodu zakładał już Václav Richter.
- ⁶ Nowy Gródek jest przez niektórych badaczy utożsamiany również z dalszymi miejscami w Ołomuńcu: domem narożnym przy ulicy Wurmova i Hradiskiem koło Ołomuńca. Nešpor, V.: Gdzie w Ołomuńcu był Nový hrádek, *Střední Morava* 2, Ołomuniec 1968, s. 71-81;
- ⁷ Michna, P.- Pojsl, M.: Uwagi do przebudów katedry św. Wacława w XIII stuleciu, *VVM*, 40, 1988, s. 65-72.
- ⁸ Studnia została udokumentowana na ilustracji katedry z roku 1535 w książce *AGENDA SEV MODVS ADMINISTRANDI SACRAMENTA: Secundum ritum Catedralis Ecclesiae Olomucensis*, Krakov 1535. Wydruk znajduje się w Bibliotece Naukowej w Ołomuńcu, zdeponowany pod sygnaturami 5237 i 35824.
- ⁹ Vít Dohnal z kaplicą powtórnie utożsamia fundamentowy mur pałacu mieszkalnego Nového hrádku.
- ¹⁰ Hlobil, I.: Ostatni Przemysław i początki kultu św. Anny na ziemiach czeskich, *Časopis Národního muzea*, cykl historyczny, 1983, s.27-34.
- ¹¹ Portal został osadzony w wejściu oddzielającym dolną salę pałacową od przyległego pomieszczenia, z którego prowadziły najstarsze wczesnogotyckie schody do piwnicy. Podczas rekonstrukcji fragmenty zostały przeniesione do lapidarium w suterenie muzeum.
- ¹² Przebudowy dokumentują duże ilości gotyckich i renesansowych elementów w lapidarium muzeum, depozycje Narodowego Instytutu Zabytków w Ołomuńcu i na dziedzińcu dworu gospodarczego.
- ¹³ Herb przypuszczalnie pochodził z bramy w ogradzającym murze dziekanatu.
- ¹⁴ Mlčák, L.: Do ikonografii barokowej stiukowego zdobienia dziekanatu kapituły w Ołomuńcu, *Zprávy památkové péče*, 2001, nr 6, s. 165-170.
- ¹⁵ Mlčák, L.: Zegar słoneczny na placu Wacława w Ołomuńcu, *Sborník Národního památkového ústavu v Olomouci*, Ołomuniec 2005, s. 44-47.
- ¹⁶ Thalhera projekt przekształcenia fasady znajduje się w ZA Opava, placówka Ołomuniec, ÚŘAS, nr inw. 57111.
- ¹⁷ ZA Ołomuniec, MCO, Dokumenty, nr inw. 2398, syg. C Ivd 4.
- ¹⁸ Mlčák, L.: Sala Herbowa na ołomunieckim dziekanacie kapituły, *Střední Morava*, część I, nr 19, 2004, s. 1-26, część II, nr 20, 2005, s. 4-25.

Koncepční, metodologické a právní problémy péče o kulturní dědictví v Olomouckém kraji

Jindřich Garčic (Úvod, část 1.), Miluše Sedláčková (Část 2.), Pavel Konečný (Část 3.)

Úvod.

Tento příspěvek je složen ze tří částí. V úvodní části jsou v obecné rovině naznačeny klíčové problémy související s kategorií kulturního dědictví z pohledu inspirovaného východisky a názory, které mají svůj původ v oblasti kulturní antropologie. Další dvě části souvisejí se specifickou oblastí péče o hmotné kulturní dědictví, to je s oblastí, která je v České republice označována termínem památková péče a je českou veřejností vnímána jako jedna z klíčových oblastí péče o kulturní dědictví. V těchto dvou částech je věnována pozornost vytvoření právních předpokladů péče o kulturní památky a způsoby institucionálního zabezpečení této formy ochrany části kulturního dědictví. Příspěvek si neklade za cíl zmapovat vyčerpávajícím způsobem sledovanou problematiku, s použitím básnické licence jej lze přirovnat k počátečním sondám před provedením rozsáhlého archeologického či stavebně historického průzkumu.

Část 1.

Obecné problémy péče o kulturní dědictví.

Samotnou kategorii kulturního dědictví lze jistě charakterizovat mnoha způsoby. Jedním z nich je možnost nahlížet na kategorii kulturního dědictví jako na souhrn materiálních i nemateriálních výtvorů, vzniklých v minulosti, které si udržují v rámci dané kulturní pospolitosti dlouhodobě svou funkčnost, to znamená, že jsou schopny po dobu více než jedné generace přispívat k naplnění zájmů a potřeb členů této pospolitosti. Typy funkcí, které tyto výtvořiny plní ve vztahu k dané kulturní pospolitosti jsou rozmanité, za nejdůležitější z nich můžeme např. označit funkce utilitární, umělecké, ideové, poznávací, výchovně vzdělávací, dokumentační atd. Řada těchto výtvorů plní souběžně několik funkcí. Kulturní dědictví tvoří potom jádro dané kultury a je předáváno průběžně, často jen těžko vymezitelnému počtu generací formou mezigeneračního přenosu. Prostřednictvím výtvorů majících charakter kulturního dědictví je zajišťována stabilita kultury dané pospolitosti a kontinuita kulturního vývoje. Proces osvojování výtvorů kulturního dědictví představuje specificky lidský způsob předávání fylogenetických poznatků, který není tedy založen na biologické dědičnosti.

Oblast kulturního dědictví je velmi silně spjata se

stabilizací a zachováním kultury nebo jejich součástí. Žádná kultura však není neměnná. Naopak, je i dynamickým procesem, jsou v ní obsaženy i možnosti změn. Podle dnes již klasika kulturní antropologie Aloise Luise Kroebera se kulturní změny projevují buď přírůstkem (v souvislosti s novými potřebami a zájmy se do kultury dané pospolitosti vřazují nové kulturní výtvořiny), ztrátami (jednotlivé kulturní výtvořiny ztrácejí vlastnosti kulturních výtvorů, může dojít ke ztrátě jejich objektivní formy existence, mohou přestat být vnímatelné a především vzhledem k měnícím se životním podmínkám, t.j. zániku či změně určitých potřeb a zájmů dochází k tomu, že dané kulturní výtvořiny ztrácejí svoji funkčnost), eventuálně nahrazováním (určitý výtvor plnící danou funkci či funkce je nahrazen výtvořinou jiným, který je schopen danou funkci plnit jinak, v této souvislosti je nutno zdůraznit, že ne vždy lépe).

Z tohoto pohledu se péče o kulturní dědictví musí vyrovnávat se třemi základními okruhy problémů. Jednak je nutné uchovat samotný kulturní výtvor, to znamená formu jeho objektivizace, ve které je vnímatelný členy dané kulturní pospolitosti (např. uchování hmotné podoby architektonických památek, uchování hudební a slovní podoby písní, uchování choreografie tanců, uchování slovního projevu atd.).

Současně je nutné, aby byl daný výtvor v rámci určité kultury i nadále funkční, to znamená, aby byl schopen přispívat k uspokojování zájmů a potřeb členů dané lokality. Často jsme svědky jevu, kdy výtvor, který je součástí kulturního dědictví sice ztratil svou prvotní dominantní funkci (např. kultovní, vědeckou, utilitární) a je chápán jako součást kulturního dědictví díky tomu, že získal v dané pospolitosti funkci druhotnou (např. uměleckou, výchovně vzdělávací, dokumentační, zábavnou atd.). Uvést do souladu požadavek zachování formy objektivizace výtvoru s požadavkem zachování jeho funkčnosti se ukazuje v některých případech jako značně složitě. Toto konstatování platí především ve vztahu k hmotnému kulturnímu dědictví, např. architektuře, a je příčinou jistého napětí zvláště v oblasti dnešní památkové péče, kdy snaha zachovat hmotnou podobu objektu vede nezdědká k oslabení jeho funkčnosti.

Vedle problému zachování samotného výtvoru a jeho funkčnosti, respektive nalezení druhotné funkce vystupuje výrazně do popředí, zvláště u těch výtvorů, které jsou součástí souboru kulturního dědictví několik set nebo mnoho tisíc roků také problematika uchování a pochopení jejich prvotních významů. Jinými slovy se jedná o proces vnímání a pochopení nehmotných obsahů vložených do výtvorů jejich tvůrci.

Péče o kulturní dědictví má tedy komplexní charakter. V České republice se na ní podílí řada subjektů, např. muzea, archivy, knihovny, příslušné vysoké školy, orgány státní památkové péče, dále odborná organizace státní památkové péče, to je Národní památkový ústav a jeho jednotlivá pracoviště atd.

Jednou z klíčových oblastí péče o hmotné kulturní dědictví je oblast státní památkové péče. Na jejím výkonu se podílí i náš krajský úřad. Ochrana hmotných památek má v našem systému památkové péče dvojí rovinu, rovinu právní a rovinu odbornou.

Část 2.

Právní úprava oblasti památkové péče

Ústavním základem pro ochranu kulturních památek v České republice je Listina základních práv a svobod a to její Čl. 34 odst. 2, stanovící, že právo přístupu ke kulturnímu bohatství je zaručeno za podmínek stanovených zákonem a Čl. 35 odst. 3, dle kterého při výkonu svých práv nikdo nesmí ohrožovat ani poškozovat životní prostředí, přírodní zdroje, druhové bohatství přírody a kulturní památky nad míru stanovenou zákonem.

Základním právním předpisem na úseku státní památkové péče je zákon č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, v platném znění.

K dalším právním předpisům náleží:

- Vyhláška Ministerstva kultury č. 66/1988 Sb., kterou se provádí zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění
- Vyhláška Ministerstva kultury č. 187/2007 Sb., kterou se stanoví obsah a náležitosti plánu území s archeologickými nálezy
- Vyhláška Ministerstva kultury č. 420/2008 Sb., kterou se stanoví náležitosti a obsah plánu ochrany památkových rezervací a památkových zón
- Zákon č. 71/1994 Sb., o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty, v platném znění
- Zákon č. 101/2001 Sb., o navrácení nezákonně vyvezených kulturních statků, v platném znění
- Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví (č. 159/1991 Sbírky zákonů)
- Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy (č. 73/2000 Sbírky mezinárodních smluv)
- Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy

(č. 99/2000 Sbírky mezinárodních smluv)

- Evropská úmluva o krajíně (č. 13/2005 Sbírky mezinárodních smluv)
- Úmluva o opatřeních k zákazu a zamezení nedovoleného dovozu, vývozu a převodu vlastnictví kulturních statků (č. 15/1980 Sbírky zákonů)

V zákonu č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči, v platném znění, najdeme i vymezení některých základních pojmů používaných v oblasti památkové péče: Kulturní památky jsou nemovitě a movitě věci, případně jejich soubory, které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, nebo které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem a které prohlásí za kulturní památku Ministerstvo kultury ČR. Na území Olomouckého kraje se nalézá 2020 nemovitých a 5 260 movitých kulturních památek.

Památky zapsané do Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO představují nejvýznamněji statky kulturního dědictví, které mají výjimečnou světovou hodnotu z hlediska dějin, umění či vědy. Nejhodnotnější památky navrhované členskými státy schvaluje Mezivládní výbor pro ochranu kulturního a přírodního dědictví, nazývaný „Výbor pro světové dědictví“, který byl ustaven v rámci UNESCO. V Olomouckém kraji byl mezi památky UNESCO zařazen Český sloup Nejsvětější Trojice v Olomouci.

Národní kulturní památky jsou kulturní památky tvořící nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa, které prohlašuje nařízením vláda ČR. V Olomouckém kraji je za národní kulturní památky prohlášeno 13 objektů, to je Soubor barokních kašen a sloupů v Olomouci, Olomoucký hrad s kostelem sv. Václava, Kostel sv. Mořice v Olomouci, Klášterní Hradisko v Olomouci, Hrad Bouzov, Památník obětí II. světové války v Javoříčce, Hrad Šternberk, Zámek Velké Losiny, Papírna Velké Losiny, Zámek Jánský Vrch v Javorníku, Vodní elektrárna v Třeštině, Národní dům v Prostějově a Šternberská madona

Památky místního významu jsou věci, které nebyly prohlášeny kulturní památkou a které jsou dokladem kulturního dědictví a tvůrčího potenciálu místního společenství.

Památkové rezervace jsou území, jejichž charakter a prostředí určuje soubor nemovitých kulturních památek, popřípadě archeologických nálezů. Památkové rezervace prohlašuje vláda ČR nařízením. V Olomouckém kraji se nacházejí dvě městské památkové rezervace, tj. Olomouc a Lipník, a jedna venkovská v obci Příkazy.

Památkové zóny jsou území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo část krajinného celku, které vykazují významné kulturní hodnoty. Památkové zóny prohlašuje vyhláškou Ministerstvo kultury ČR. Na území Olomoucké-

ho kraje je situováno celkem 25 takových zón.

Plány ochrany památkových rezervací a památkových zón stanoví způsob zabezpečení kulturních hodnot památkové rezervace a památkové zóny z hlediska státní památkové péče. Vydávají je krajské úřady opatřením obecné povahy.

Ochranná pásma nemovitých kulturních památek, nemovitých národních kulturních památek, památkových rezervací a památkových zón nebo jejich prostředí jsou území vymezená k ochraně památky, památkové rezervace nebo zóny nebo jejího prostředí. Jsou vymezována obecním úřadem obce s rozšířenou působností. V Olomouckém kraji došlo k vyhlášení 49 ochranných pásem.

Archeologický nález je věc nebo soubor věcí, která je dokladem nebo pozůstatkem života člověka od počátku jeho vývoje do novověku a zachovala se zpravidla pod zemí.

Plány území s archeologickými nálezy vyznačují území, na nichž se vyskytují nebo se mohou odůvodněně vyskytovat archeologické nálezy, a který slouží pro zabezpečení archeologického dědictví. Plány vydává kraj nařízením kraje.

Orgány státní památkové péče jsou orgány vykonávající státní památkovou péči, to znamená, že např. vytvářejí koncepce rozvoje státní památkové péče na příslušném území, řídí metodicky výkon státní památkové péče v daném území, dozírají v rámci své působnosti na dodržování zákona o státní památkové péči, vykonávají dozor z hlediska památkové péče, vydávají závazná stanoviska k zamyšlenému způsobu údržby, opravy, rekonstrukce, restaurování nebo jiným úpravám kulturních památek a objektů situovaných v památkových rezervacích, zónách a ochranných pásmech atd.. Orgány státní památkové péče jsou Ministerstvo kultury, krajské úřady a obecní úřady obcí s rozšířenou působností.

Nyní platný zákon o státní památkové péči, je přes skutečnost, že byl mnohokrát novelizován, právním předpisem, který je již překonaný, neboť vstoupil v platnost v roce 1987, kdy neexistovala tržní ekonomika a většina památek byla v tzv. socialistickém státním vlastnictví.

Nový zákon o státní památkové péči se musí zaměřit na zajištění účinnější ochrany kulturních památek a památkově chráněných územích. Současně je nutno přehodnotit rozsah památkové ochrany u již prohlášených kulturních památek a památkově chráněných územích a sjednotit terminologii používanou v památkovém zákoně s ostatními platnými právními předpisy, zejména se stavebním zákonem. Zásadní právní úpravu pak vyžaduje oblast archeologie, která je nyní upravena pouze okrajově.

Citovaný zákon o státní památkové péči potom také vymezuje místo a úlohu státní odborné organizace

působící v oblasti památkové péče, kterou je Národní památkový ústav se svými územními pracovišti. Jedním z těchto pracovišť je i územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Olomouci.

Část 3.

Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Olomouci a jeho místo v systému státní památkové péče.

Olomoucké územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu je nedílnou součástí státní organizace Národního památkového ústavu, zřízené Ministerstvem kultury České republiky v roce 1991 pro výkon a koordinaci odborných činností v oblasti péče o kulturní památky a to s působností pro kraj Olomoucký, zahrnující pět bývalých okresů Olomouc, Přerov, Prostějov, Šumperk a okres Jeseník, který sousedí svou severní hranicí s územím Polské republiky. Tato instituce je především odborným zařízením, které dle platného novelizovaného památkového zákona č. 20/1987 o státní památkové péči poskytuje výkonnému orgánu, sídlícímu ve 12 pověřených obcích (ty převzaly od roku 2003 kompetence okresů), specializovanou pomoc v oblasti ochrany památkového fondu, historických technologií, urbanismu, restaurátorské činnosti a archeologie. Ústav poskytuje i bezplatnou poradenskou pomoc vlastníkům památek a projektantům. Vyjadřuje se ke stavebním a jiným úpravám kulturních památek, případně rovněž jiných objektů, stojících v městských a vesnických památkových rezervacích a městských a vesnických památkových zónách či ochranných pásmech. Dále zajišťuje dohled nad prováděním péče o kulturní památky, sledujeme a vyhodnocujeme jejich technický stav a na zjištěné nedostatky upozorňujeme vlastníky památek a příslušné státní orgány. Významnou složkou naší statutární činnosti je evidence a dokumentace kulturních památek, vedení spisovny a archivu plánové a mapové dokumentace, sbírky příloh evidenčních karet, fotoarchivu, ikonografie, videoarchivu a odborné knihovny. Provádí také průběžně průzkum terénu oblasti naší působnosti a zpracovává návrhy na prohlášení hodnotných dokladů dějin, umění, vědy a techniky za kulturní památky a jejich následně zapsání do Ústředního seznamu kulturních památek. Provádí též prostřednictvím oddělení stavebně-historických průzkumů operativní či komplexní stavebně-historické průzkumy jako nezbytné předpoklady sloužící ke kvalifikovanému rozhodování při péči o historické objekty. Samostatný útvar stavebně historických průzkumů působí v rámci olomouckého ústavu již od roku 1992 a zajišťuje i zaměřování památek, odborné konzultace a podpovrchové průzkumy v terénu. Za neobyčejně významnou a přínosnou považujeme

činnost útvaru archeologických výzkumů zajišťujícího od roku 1991 (respektive 1974) předstihové i záchranné archeologické výzkumy v oblasti působení ústavu. Důležitým úkolem je popularizace památek mezi veřejností a zveřejňování výsledků vědecko-výzkumné činnosti a dalšího studia kulturních památek, které se děje nejčastěji formou odborných seminářů, článků v tisku a vydáváním statistické a tématické ročenky ústavu. Kromě uvedených aktivit spravuje naše pracoviště soubor lidové architektury v Příkazích nedaleko Olomouce, dva hrady (Bouzov a Šternberk), dva zámky (Velké Losiny a Janský Vrch), které jsou národními kulturními památkami. U posledně jmenovaného zámku bych se rád na chvíli zastavil, protože se v jeho historii významně prolínají polské a slezské dějiny.

Zámek Janský Vrch se vypíná na skalnatém kopci nad městem Javorníkem, které leží v nejsevernějším cípu olomouckého kraje, na bývalém území Slezska. Jeho historie započala již v 2. polovině 13. století. Od těch dob byl hrad i okolí, až na několik menších přestávek, součástí rozsáhlého území, které náleželo biskupství ve Vratislavi. Pozdně gotická etapa výstavby byla ukončena roku 1509 biskupem Janem Thurzou. V průběhu těchto úprav byl také změněn název objektu na počest patrona vratislavských biskupů Jana Křtitele na Janský Vrch. V roce 1959 byl zámek Janský Vrch zapůjčen státu. K jeho plnému zestátnění mohlo dojít až po vzájemném majetkovém vyrovnání polské a české katolické církve, tedy v září roku 1984. V současnosti probíhají na zámku obnovovací práce fasád a chystá se celková revitalizace zámeckého parku. Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Olomouci patří, jak bylo již řečeno, k základním vnitřním organizačním jednotkám Národního památkového ústavu, který byl zřízen rozhodnutím Ministerstva kultury ze dne 1. 1. 2003 jako státní příspěvková organizace, která je odbornou organizací státní památkové péče podle § 32 zák. č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Sídlem našeho územního pracoviště je Olomouc, Horní náměstí 25, tzv. Petrášův palác. Organizační řád územního pracoviště stanoví vnitřní organizaci a zásady řízení tohoto pracoviště. Územní pracoviště řídí v rámci své působnosti územní ředitel. Úseky územního pracoviště pak řídí náměstci ředitele, a to náměstek pro výkon památkové péče – územní konzervátor a náměstek pro provoz a ekonomiku. Územní pracoviště se tak člení

na kancelář územního ředitele, úsek náměstka pro výkon památkové péče – územního konzervátora a úsek náměstka pro provoz a ekonomiku.

Odborným těžištěm ústavu je úsek náměstka pro výkon památkové péče – územního konzervátora, který zajišťuje podstatnou část odborné činnosti územního pracoviště (přibližně v průměru 2 500 odborných vyjádření ročně) prostřednictvím těchto organizačních jednotek:

- odbor konzervace a obnovy památek (zajišťuje metodické řízení, koordinaci, kontrolu a výkon činností v oblasti péče o památkový fond)
- odbor evidence a dokumentace (zajišťuje metodické řízení, koordinaci, kontrolu a výkon činností v oblasti ochrany, evidence, dokumentace a sledování památkového fondu)
- odbor specialistů (zabezpečuje výkon odborné činnosti v příslušných specializacích (technické památky, židovské památky, lidová architektura, historická zeleň, restaurování)
- odbor průzkumů, prezentace a propagace památek (organizuje a provádí nedestruktivní stavebně-historické průzkumy, operativní průzkumy a sondážní práce na památkových objektech, spolupracuje při zpracování podkladů pro program regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón, zajišťuje propagaci a popularizaci výsledků činnosti územního pracoviště)
- odbor archeologie (organizuje, koordinuje a podílí se na úkolech spojených s metodickým řízením a odborným dohledem v oblasti archeologie. Vytváří oborové dokumentační archeologické databáze a zajišťuje odborná vyjádření pro výkonné orgány státní správy týkající se archeologie a podmínek ochrany archeologických nálezů. Samostatně provádí archeologické výzkumy, dokumentaci archeologických výzkumů a zpracovává příslušné nálezové zprávy)
- referát informatiky a digitalizace (vykonává speciální služby informačních technologií pro odborné pracovníky, metodický dohled nad archivací digitálních dokumentů, odborné konzultace. Zhotovuje speciální mapové podklady a skenuje obrazové dokumenty pro potřeby odborných pracovníků).

V současnosti probíhá z podnětu Ministerstva kultury systemizace a restrukturalizace Národního památkového ústavu, která povede k částečnému omezení počtu pracovníků a zvýšení účinnosti jeho práce. Celkově zaměstnává aktuálně olomoucké územní odborné pracoviště 90 pracovníků.

Problemy koncepcyjne, metodologiczne i prawne opieki nad dziedzictwem kulturowym w Ołomunieckim kraju.

Jindřich Garčic (Wstęp, Część 1.), Miluše Sedláčková (Część 2.), Pavel Konečný (Część 3.)

Wstęp.

Niniejsze opracowanie składa się z trzech części. W części wstępnej na poziomie ogólnym wskazane są kluczowe problemy związane z kategorią dziedzictwa kulturowego z punktu widzenia zainspirowanego punktami wyjściowymi i poglądami, które pochodzą z obszaru antropologii kulturowej. Dalsze dwie części są związane ze specyficznym obszarem opieki nad rzeczowym dziedzictwem kulturowym, to znaczy z obszarem, który w Republice Czeskiej jest oznaczany terminem opieka nad zabytkami i przez czeskie społeczeństwo jest odbierany jako jeden z kluczowych obszarów opieki nad dziedzictwem kulturowym. W tych dwóch częściach uwagę poświęcono stworzeniu nowych założeń prawnych opieki nad zabytkami kultury i sposobami zabezpieczenia instytucjonalnego tej formy ochrony części dziedzictwa kulturowego. Opracowanie nie stawia sobie za cel mapowania w wyczerpujący sposób śledzonej tematyki, wykorzystując licencję poetycką można go przyrównać do początkowych badań przed wykonaniem obszernego badania archeologicznego czy budowlano-historycznego.

Część 1.

Ogólne problemy opieki nad dziedzictwem kulturowym

Właściwą kategorię dziedzictwa kulturowego można z pewnością scharakteryzować na wiele sposobów. Jednym z nich jest możliwość spoglądania na kategorię dziedzictwa kulturowego jako na ogół dzieł materialnych i niematerialnych powstałych w przeszłości, które w ramach danej wspólnoty kulturowej utrzymują swoją długoterminową funkcjonalność, to oznacza, że są zdolne przez okres dłuższy niż jednego pokolenia przyczyniać się do realizacji interesów i potrzeb członków tej wspólnoty. Typy funkcji, które te dzieła spełniają w stosunku do danej wspólnoty kulturowej, są rozmaite, jako najważniejsze z nich możemy np. wskazać funkcje utylitarne, artystyczne, ideowe, rozpoznawcze, edukacyjno-kształcące, dokumentacyjne itd. Szereg tych dzieł spełnia równolegle kilka funkcji.

Dziedzictwo kulturowe tworzy więc rdzeń danej kultury i jest przekazywane na bieżąco, często tylko trudno

definiowalnej ilości pokoleń w formie przekazania międzypokoleniowego. Za pośrednictwem dzieł, które mają charakter dziedzictwa kulturowego, zapewniana jest trwałość kultury danej wspólnoty i ciągłość rozwoju kulturowego. Proces przyswajania dzieł dziedzictwa kulturowego reprezentuje specyficzny ludzki sposób przekazywania filogenetycznych wiadomości, który nie jest zatem oparty na biologicznej dziedziczności.

Obszar dziedzictwa kulturowego jest bardzo silnie związany ze stabilizacją i zachowaniem kultury lub ich elementów. Żadna kultura nie jest jednak niezmienna. Przeciwnie, jest także dynamicznym procesem, są w niej zawarte również możliwości zmian. Według dziś już klasyka antropologii kulturowej Aloisa Luisa Kroebera zmiany kulturowe uwidaczniają się bądź poprzez przyrosty (w związku z nowymi potrzebami i zainteresowaniami do kultury danej wspólnoty są włączane nowe dzieła kultury), straty (poszczególne dzieła kultury tracą właściwości dzieł kultury, może dojść do utraty ich obiektywnej formy istnienia, mogą przestać być postrzegalne i przede wszystkim z uwagi na zmieniające się warunki życiowe, tzn. zanik czy zmianę stosownych potrzeb i interesów dochodzi do tego, że dane dzieła kultury tracą swą funkcjonalność), ewentualnie poprzez zastępowanie (określone dzieło pełniące daną funkcję czy funkcje zostaje zastąpione dziełem innym, które może daną funkcję spełniać inaczej, w tym kontekście należy podkreślić, że nie zawsze lepiej).

Z tego punktu widzenia opieka nad dziedzictwem kulturowym powinna liczyć się z trzema podstawowymi zakresami problemów. Lecz konieczne jest zachowanie samego dzieła kultury, to oznacza formy jego obiektywizacji, w której jest postrzegalny przez członków danej wspólnoty kulturowej (np. zachowanie rzeczowej formy zabytków architektonicznych, zachowanie formy muzycznej i słownej piosenek, zachowanie choreografii tańców, zachowanie przemówień słownych itd.).

Jednocześnie jest konieczne, aby dane dzieło było w ramach określonej kultury również w dalszym ciągu funkcjonalne, to oznacza, aby mogło przyczyniać się do zaspokajania interesów i potrzeb członków danej lokalności. Jesteśmy często świadkami zjawiska, gdy dzieło, które jest elementem dziedzictwa

kulturowego, wprawdzie utraciło swoją pierwotną dominującą funkcję (np. kultową, naukową, utylitarną) i jest odbierane jako element dziedzictwa kulturowego dzięki temu, że uzyskało w danej wspólnotce funkcję wtórną (np. artystyczną, edukacyjno-wychowawczą, dokumentacyjną, rozrywkową itd.). Pogodzić wymóg zachowania formy obiektywizacji dzieła z wymogiem zachowania jego funkcjonalności wydaje się być w niektórych przypadkach bardzo skomplikowane. To stwierdzenie obowiązuje przede wszystkim w stosunku do rzeczowego dziedzictwa kulturowego, np. architektury, i jest przyczyną określonego napięcia zwłaszcza w obszarze teraźniejszej opieki nad zabytkami, gdy usiłowanie o zachowanie rzeczowej formy obiektu prowadzi z reguły często do osłabienia jego funkcjonalności.

Obok problemu zachowania samego dzieła i jego funkcjonalności, ewentualnie znalezienia drugorzędnej funkcji, zdecydowanie wchodzi na pierwszy plan, zwłaszcza u tych dzieł, które są elementem zespołu dziedzictwa kulturowego kilkaset lub wiele tysięcy lat także problematyka zachowania i zrozumienia ich pierwotnych znaczeń. Inaczej chodzi o proces odbioru i zrozumienia nierzeczowych treści włożonych w dzieło przez ich twórców.

Opieka nad dziedzictwem kulturowym ma zatem charakter kompleksowy. W Republice Czeskiej uczestniczy w nim szereg podmiotów, np. muzea, archiwa, biblioteki, właściwe uczelnie wyższe, państwowe organy opieki nad zabytkami, następnie zawodowe organizacje państwowej opieki nad zabytkami, to znaczy Narodowy Instytut Zabytków i jego poszczególne placówki itd.

Jednym z kluczowych obszarów opieki nad dziedzictwem kulturowym jest obszar państwowej opieki nad zabytkami. W jej wykonywaniu uczestniczy również nasz Urząd Wojewódzki. Ochrona zabytków rzeczowych ma w naszym systemie opieki nad zabytkami dwie płaszczyzny, płaszczyznę prawną i płaszczyznę specjalistyczną.

Część 2.

Uregulowania prawne obszaru opieki nad zabytkami

Podstawą konstytucyjną ochrony zabytków kultury w Republice Czeskiej jest Karta Podstawowych Praw i Wolności, a mianowicie jej Art. 34 ust. 2 ustalający, że prawo dostępu do bogactwa kulturowego jest zagwarantowane warunkami ustalonymi przez prawo i Art. 35 ust. 3, na podstawie, którego, korzystając ze swoich praw, nikt nie może zagrozić czy naruszyć środowisko naturalne, zasoby naturalne, różnorodność gatunkową przyrody i zabytki kultury nad wymiar ustalony przez prawo.

Podstawowy przepis prawny w zakresie państwowej opieki nad zabytkami to ustawa nr 20/1987

Dz.U. RC o państwowej opiece nad zabytkami w obowiązującym brzmieniu.

Do innych aktów prawnych należą:

- Obwieszczenie Ministerstwa Kultury nr 66/1988 Dz.U. RC, będące aktem wykonawczym ustawy nr 20/1987 Dz.U. RC o państwowej opiece nad zabytkami w obowiązującym brzmieniu

- Obwieszczenie Ministerstwa Kultury nr 187/2007 Dz. U. RC, ustanawiające treść i wymogi planu terytorium ze znaleziskami archeologicznymi

- Obwieszczenie Ministerstwa Kultury nr 420/2008 Dz.U. RC, ustanawiające wymogi i treść planu ochrony rezerwatów zabytków i stref zabytkowych

- Ustawa nr 71/1994 Dz.U. RC o sprzedaży i wywozie przedmiotów o wartości kulturowej, w obowiązującym brzmieniu

- Ustawa nr 101/2001 Dz.U. RC o zwrocie nielegalnie wywiezionych dóbr kultury, w obowiązującym brzmieniu

- Konwencja o Ochronie Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (nr 159/1991 Dziennika Ustaw)

- Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy (nr 73/2000 Dziennika Umów Międzynarodowych)

- Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego Europy (nr 99/2000 Dziennika Umów Międzynarodowych)

Europejska Konwencja Krajobrazowa (nr 13/2005 Dziennika Umów Międzynarodowych)

- Konwencja w sprawie środków zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (nr 15/1980 Dziennika Ustaw)

W ustawie nr 20/1987 Dz. U. RC o państwowej opiece nad zabytkami w obowiązującym brzmieniu można znaleźć również definicje niektórych podstawowych pojęć używanych w obszarze opieki nad zabytkami: Zabytkami kultury są rzeczy nieruchome i ruchome, ewentualnie ich zespoły, które są znaczącymi dowodami rozwoju historycznego, sposobu życia i środowiska społeczności od czasów najdawniejszych do chwili obecnej, lub które mają bezpośredni związek z ważnymi osobistościami i zdarzeniami historycznymi, i które Ministerstwo Kultury RC ogłosi zabytkiem kultury. Na terytorium kraju Ołomunieckiego znajduje się 2020 nieruchomości i 5 260 ruchomych zabytków kultury. Zabytki wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO reprezentują najbardziej znaczące obiekty dziedzictwa kulturowego, które mają wyjątkową wartość światową z punktu widzenia historii, sztuki czy nauki. Najcenniejsze zabytki wnioskowane przez kraje członkowskie zatwierdza Międzyrządowy Komitet Ochrony Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego,

nazywany "Komitetem Światowego Dziedzictwa", który został ustanowiony w ramach UNESCO. W Ołomunieckim kraju do zabytków UNESCO została włączona Honorowa Kolumna Najświętszej Trójcy w Ołomuńcu. Narodowe zabytki kultury to zabytki kultury tworzące najbardziej znaczącą część bogactwa kultury narodu, które ogłasza rząd RC poprzez Rozporządzenie. W Ołomunieckim kraju za narodowe zabytki kultury ogłoszono 13 obiektów, są to Zespół barokowych fontann i kolumn w Ołomuńcu, Ołomuniecki Zamek z kościołem św. Wacława, kościół św. Maurycego w Ołomuńcu, Grodzisko Klasztorne (Klášterní Hradisko) w Ołomuńcu, Gród Bouzov, Pomnik ofiar II wojny światowej w Javoříčku, Gród Šternberk, Zamek Velké Losiny, Fabryka Papieru Velké Losiny, Zamek Jánský Vrch w Javorníku, Elektrownia Wodna w Třeštinie, Dom Narodowy w Prostějovie i Šternberska Madonna. Zabytki o znaczeniu lokalnym to rzeczy, które nie zostały ogłoszone zabytkiem kultury, a które są dowodem dziedzictwa kulturowego i potencjału twórczego lokalnego społeczeństwa. Rezerwaty zabytków to terytoria, których charakter i środowisko określa zespół nieruchomości zabytków kultury, ewentualnie znalezisk archeologicznych. Rezerwaty zabytków ogłasza Rząd RC poprzez rozporządzenie. W Ołomunieckim kraju znajdują się dwa rezerwaty zabytków, tj. Ołomuniec i Lipník, oraz jeden wiejski w gminie Příkazy. Strefy zabytkowe to terytoria w formie osiedla lub jego części z mniejszym udziałem zabytków kultury, środowisko historyczne lub część całości krajobrazowej, które wykazują istotne wartości kulturowe. Strefy zabytkowe ogłasza Ministerstwo Kultury RC poprzez obwieszczenie. Na terytorium Ołomunieckiego kraju znajduje się ogółem 25 takich stref. Plany ochrony rezerwatów zabytków i stref zabytkowych określają sposób zabezpieczenia wartości kulturowych rezerwatu zabytków i strefy zabytkowej z punktu widzenia państwowej opieki nad zabytkami. Wydają je urzędy wojewódzkie poprzez zarządzenia o charakterze ogólnym. Pasma ochronne nieruchomości zabytków kultury, nieruchomości narodowych zabytków kultury, rezerwatów zabytków i stref zabytkowych lub ich środowiska są terytoriami wyznaczonymi do ochrony zabytku, rezerwatu zabytków lub strefy albo jego środowiska. Są wyznaczane przez Urząd Gminy miejscowości z poszerzonymi uprawnieniami. W Ołomunieckim kraju ogłoszono 49 pasm ochronnych. Znaleźisko archeologiczne to rzecz lub zespół rzeczy, które są świadectwem lub pozostałością życia człowieka od początku jego rozwoju do nowożytności, i zachowały się z reguły pod ziemią. Plany terytorium ze znaleziskami archeologicznymi wyznaczają terytorium, na którym występują lub mogą dowodnie występować znaleziska archeologiczne, a które służą do zabezpieczenia dziedzictwa archeologicznego.

Plany ogłasza kraj za pomocą rozporządzenia kraju. Organy państwowej opieki nad zabytkami to organy wykonujące państwową opiekę nad zabytkami, to oznacza, że np. wytwarzają koncepcje rozwoju państwowej opieki nad zabytkami na stosownym terytorium, kierują metodyczną realizacją państwowej opieki nad zabytkami na danym terytorium, nadzorują w ramach swych kompetencji przestrzeganie ustawy o państwowej opiece nad zabytkami, wykonują nadzór w zakresie opieki nad zabytkami, wydają wiążące opinie co do planowanego sposobu konserwacji, napraw, przebudowy, restaurowania lub innych zmian zabytków kultury i obiektów usytuowanych w rezerwach zabytków, strefach i pasmach ochronnych itd. Organy państwowej opieki nad zabytkami to Ministerstwo Kultury, Urzędy Wojewódzkie i Urzędy Gmin z poszerzonym zakresem działania. Obowiązująca obecnie ustawa o państwowej opiece nad zabytkami jest pomimo faktu, że była wiele razy nowelizowana, aktem prawnym, który już jest nieaktualny, ponieważ wszedł w życie w roku 1987, gdy gospodarka rynkowa nie istniała i większość zabytków była w tzw. socjalistycznej własności państwa. Nowa ustawa o państwowej opiece nad zabytkami powinna być ukierunkowana na zapewnienie bardziej efektywnej ochrony zabytków kultury i terytoriów zabytkowo chronionych. Jednocześnie konieczne jest przewartościowanie zakresu ochrony zabytków w przypadku już ogłoszonych zabytków kultury i na zabytkowo chronionych terytoriach oraz ujednoczenie terminologii używanej w ustawie o zabytkach z pozostałymi przepisami prawa, zwłaszcza z ustawą budowlaną. Zasadniczego uregulowania prawnego wymaga też obszar archeologii, który jest obecnie uregulowany za ledwie marginesowo. Cytowana ustawa o państwowej opiece nad zabytkami wyznacza także pozycję i rolę państwowej specjalistycznej organizacji działającej w obszarze opieki nad zabytkami, którą jest Narodowy Instytut Zabytków ze swoimi placówkami terytorialnymi. Jedną z tych placówek jest również terytorialna placówka specjalistyczna Narodowego Instytutu Zabytków w Ołomuńcu.

Część 3.

Specjalistyczna Placówka Terytorialna Narodowego Instytutu Zabytków w Ołomuńcu i jej miejsce w systemie państwowej opieki nad zabytkami

Ołomuniecka Specjalistyczna Placówka Terytorialna Narodowego Instytutu Zabytków jest integralną częścią państwowej organizacji Narodowego Instytutu Zabytków, założonej przez Ministerstwo Kultury Republiki Czeskiej w roku 1991 w celu wykonywania i koordynowania specjalistycznych działań w obszarze opieki nad zabytkami kultury, a to z zakresem działania dla kraju Ołomunieckiego obejmującego pięć byłych powiatów

Ołomuniec, Přerov, Prostějov, Šumperk i powiat Jeseník, który swą granicą północną sąsiaduje z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Instytucja ta jest przede wszystkim zakładem specjalistycznym, który według obowiązującej znowelizowanej ustawy o zabytkach nr 20/1987 o państwowej opiece nad zabytkami udziela organowi wykonawczemu, mającemu siedzibę w 12 ustanowionych gminach (te przejęły od roku 2003 kompetencje powiatów), wyspecjalizowaną pomoc w obszarze ochrony funduszu zabytków, technologii historycznych, urbanizmu, działalności restauratorskiej i archeologii. Instytut udziela także bezpłatną pomoc doradcą właścicielom zabytków i projektantom. Ustosunkowuje się do budowlanych oraz innych przekształceń zabytków kultury, ewentualnie również do innych obiektów stojących w miejskich i wiejskich rezerwach zabytków i miejskich oraz wiejskich strefach zabytkowych czy pasmach ochronnych. Następnie sprawuje nadzór nad dokonywaniem opieki nad zabytkami kultury, monitorujemy i oceniamy ich stan techniczny, a o stwierdzonych usterkach uprzedzamy właścicieli zabytków i stosowne organy państwowe. Istotną częścią naszej działalności statutowej jest ewidencjonowanie i dokumentowanie zabytków kultury, prowadzenie rejestru i archiwum dokumentacji planów i map, zbioru załączników kart ewidencyjnych, archiwum fotograficznego, ikonografii, archiwum wideo i biblioteki specjalistycznej. Dokonuje także na bieżąco badanie terenu obszaru naszego działania i sporządza propozycje co do ogłoszenia wartościowych dowodów historii, sztuki, nauki i techniki jako zabytku kultury oraz ich późniejsze wpisanie na Centralną Listę Zabytków Kultury. Wykonuje także za pośrednictwem działów badań budowlano-historycznych operacyjne lub kompleksowe badania budowlano-historyczne jako niezbędne założenia służące do wykwalifikowanego podejmowania decyzji podczas opieki nad obiektami historycznymi. Samodzielny wydział badań budowlano-historycznych działa w ramach ołomunieckiego instytutu już od roku 1992 i zapewnia również namierzanie zabytków, fachowe konsultacje i podpowierzchniowe badania terenowe. Za niezwykle istotną i cenną uważamy działalność wydziału badań archeologicznych zabezpieczającego od roku 1991 (ewentualnie 1974) wyprzedzające i ratownicze badania archeologiczne w obszarze działalności instytutu. Ważnym zadaniem jest popularyzacja zabytków wśród społeczności i publikowanie wyników działalności naukowo-badawczej oraz dalszego studium zabytków kultury, które odbywa się w formie fachowych seminariów, artykułów w prasie i wydawania statystycznego i tematycznego rocznika instytutu. Oprócz podanych czynności nasza placówka zarządza zbiorem architektury ludowej w Příkladach niedaleko Ołomuńca, dwoma grodami (Bouzov i Šternberk), dwoma zamkami (Velké Losiny i Janský Vrch), które są narodowymi zabytkami kultury. U ostatniego

wymienionego zamku chciałbym przez chwilę się zatrzymać, ponieważ w jego historii znacząco przeplatają się polskie i śląskie dzieje.

Zamek Janský Vrch wznosi się na skalistym wzgórzu nad miastem Javorník, które leży w najbardziej na północ wysuniętym cyplu ołomunieckiego kraju, na dawnym terytorium Śląska. Jego historia zapoczątkowana została już II połowie XIII stulecia. Od tego czasu gród i okolica, za wyjątkiem kilku mniejszych przerw, były częścią rozległego terytorium, które należało do biskupstwa we Wrocławiu. Późnogotycki etap budowy został zakończony w roku 1509 przez biskupa Jana Thurzę. W trakcie tych przekształceń została także zmieniona nazwa obiektu na cześć patrona biskupów wrocławskich Jana Chrzyciela – na Janský Vrch. W roku 1959 zamek Janský Vrch został zapożyczony państwu. Do jego całkowitego upaństwowienia mogło dojść aż po wzajemnym majątkowym wyrównaniu polskiego i czeskiego kościoła katolickiego, a zatem we wrześniu roku 1984. Obecnie w zamku odbywają się prace renowacyjne fasad i przygotowana jest całkowita rewitalizacja parku zamkowego.

Regionalna specjalistyczna placówka Narodowego Instytutu Zabytków w Ołomuńcu należy, jak już zostało powiedziane, do podstawowych wewnętrznych jednostek organizacyjnych Narodowego Instytutu Zabytków, który został utworzony decyzją Ministerstwa Kultury z dnia 1. 1. 2003 r. jako państwowa organizacja budżetowa, będąca organizacją specjalistyczną państwowej opieki nad zabytkami według § 32 ust. nr 20/1987 Dz. U. RC o państwowej opiece nad zabytkami. Siedzibą naszej placówki regionalnej jest Ołomuniec, Horní náměstí 25, tzw. Pałac Petraša (Petrašův palác). Regulamin organizacyjny placówki regionalnej określa organizację wewnętrzną i zasady zarządzania tą placówką. Placówką regionalną kieruje w ramach swego zakresu działania Dyrektor Regionalny. Wydziałami placówki regionalnej następnie zarządzają zastępcy dyrektora, a to Zastępca ds. Wykonywania Opieki Nad Zabytkami – konserwator regionalny i Zastępca Operacyjny i ds. Ekonomicznych. Placówka regionalna dzieli się więc na Biuro Dyrektora Regionalnego, Dział Zastępcy ds. Wykonywania Opieki Nad Zabytkami – konserwatora regionalnego i Dział Zastępcy Operacyjnego i ds. Ekonomicznych.

Fachowym punktem ciężkości instytutu jest Dział Zastępcy ds. Wykonywania Opieki Nad Zabytkami – konserwatora regionalnego, który zapewnia zasadniczą część specjalistycznej czynności placówki regionalnej (w przybliżeniu średnio 2 500 fachowych orzeczeń rocznie) za pośrednictwem następujących jednostek organizacyjnych:

- Wydział Ochrony i Konserwacji Zabytków (zapewnia zarządzanie metodyczne, koordynowanie, kontrolę i wykonywanie działalności w sferze opieki nad

Funduszem Zabytków)

- Wydział Ewidencji i Dokumentacji (zapewnia zarządzanie metodyczne, koordynację, kontrolę i wykonywanie działalności w sferze ochrony, ewidencji, dokumentacji i monitorowania Funduszu Zabytków)
- Wydział Specjalistów (zapewnia wykonywanie specjalistycznej działalności w stosownych specjalizacjach (zabytki techniczne, zabytki żydowskie, architektura ludowa, zieleń historyczna, restaurowanie)
- Wydział Badań, Prezentacji i Propagacji Zabytków (organizuje i wykonuje nieniszczące badania budowlano-historyczne, badania operacyjne i prace sondażowe przy obiektach zabytkowych, współpracuje przy opracowywaniu dokumentów dla programu odnowy miejskich rezerwatów zabytków i miejskich stref zabytkowych, zapewnia propagację i popularyzację wyników działalności placówki regionalnej)
- Wydział Archeologii (organizuje, koordynuje i bierze udział w zadaniach związanych z zarządzaniem metodycznym i fachowym nadzorem w dziedzinie archeologii.

Tworzy branżową dokumentacyjną archeologiczną bazę danych i zapewnia fachowe orzeczenia dla organów wykonawczych administracji państwowej dotyczące archeologii i warunków ochrony znalezisk archeologicznych. Samodzielnie prowadzi badania archeologiczne, dokumentację badań archeologicznych i sporządza stosowne raporty wynikowe)

- Dział Informatyki i Digitalizacji (wykonuje specjalne usługi technologii informacyjnych dla pracowników specjalistycznych, nadzór metodyczny nad archiwizacją dokumentów cyfrowych, konsultacje fachowe. Sporządza specjalne mapy i skanuje dokumenty obrazowe dla potrzeb pracowników specjalistycznych)

Z inicjatywy Ministerstwa Kultury obecnie przebiega systematyzacja i restrukturalizacja Narodowego Instytutu Zabytków, która poprowadzi do częściowego ograniczenia ilości pracowników i podwyższenia efektywności jego pracy. Ogółem aktualnie ołomuniecka placówka regionalna zatrudnia 90 pracowników.

Divadlo v autentických historických kulisách

MgA. Jan Sulovský

Smyslem mého příspěvku nazvaného Divadlo v autentických historických kulisách je pokus o určitou reflexi a zmapování jedné divadelní aktivity, která v posledních letech vznikla v hanácké metropoli. Od roku 1997 vznikly v Olomouci v produkci Agentury Lafayette, o. s. tři divadelní činoherní inscenace odehrávající se v autentických historických prostorách vážící se k historii tohoto města: Lafayette – hrdina dvou světadílů, Václav III. – O historii jedné královraždy a Začalo to v Olomouci o životě císaře Františka Josefa I. Město Olomouc se bohužel nemůže – na rozdíl od mnoha menších měst nacházejících se v jeho okolí (např. Prostějova nebo Přerova) pochlubit řadou slavných rodáků, ale jako dlouholeté hlavní město Moravy a sídlo biskupství, později roku 1777 povýšeného na arcibiskupství, je spjato s mnoha významnými historickými událostmi v celostátním i evropském měřítku. Zmíněné inscenace se takových historických mezníků dotýkají.

Inscenacím je společné, že vznikly vesměs pod záštitou někdejšího primátora statutárního města Olomouce Ing. Martina Tesaříka a později pod patronací Olomouckého kraje. Inscenace produkovala Agentura Lafayette, o. s., která vytvořila pro jejich realizaci volné sdružení olomouckých herců, vesměs členů činohry Moravského divadla. Název přijalo toto občanské sdružení po nastudování první inscenace věnované legendárnímu francouzskému generálovi. Autorsky a režijně je pod inscenacemi podepsaná moje maličkost, která se přímo při psaní dramatických textů snaží vycházet z autentických historických lokalit a psát jednotlivé role hercům tzv. „na tělo“. To souvisí s mým kladným vztahem k historii, k městu Olomouci a k divadlu jako uměleckému prostředku komunikace mezi lidmi. Tyto tři mé lásky měly možnost se při práci na textech a inscenacích vzájemně propojit.

Všechny tři inscenace byly uvedeny v přibližných autentických historických místech, kde se před mnoha lety udály. Uvádím záměrně adjektivum přibližných, protože tyto konkrétní prostory buď nejsou úplně známy, nebo doznaly v průběhu času určitých změn, či nejsou z různých důvodů pro uvedení divadelní inscenace z hlediska dnešních inscenačních nároků nejvhodnější.

Dvě z těchto inscenací (Generál Lafayette – hrdina dvou světadílů a Václav III. – O historii jedné královraždy) se odehrály pod širým nebem a zbývající třetí (Začalo to v Olomouci) byla nastudována v interiéru.

Pojďme se nyní podrobněji věnovat jednotlivým inscenacím.

Podnět ke vzniku první inscenace – Generál Lafayette – hrdina dvou světadílů – dal PhDr. Pavel Pospěch, dnes působící na Odboru kultury a památ-

kové péče Olomouckého kraje. Stalo se tak roku 1997 u příležitosti dvoustého výročí opuštění generála Lafayette olomouckého vězení, ve kterém byl internován v letech 1794 – 1797.

Dr. Pospěch přišel tehdy zprvu s ideou vytvoření tzv. živých obrazů. Přiznám se, že jsem pro toto víceméně statické umělecké zobrazení historické skutečnosti jen stěží nacházel inspiraci a při konzultacích tvrdil, že mám už ideu rozpracovanou a text rozepsán, zatímco jsem dost dlouho neměl napsanu ani řádku. Pan doktor to bezpochyby pochopil, ale nenaléhal na mne tolik, aby mi vzal chuť poprat se s touto látkou. Mezitím jsem se věnoval sběru materiálu. Jako základ jsem použil biografickou prózu francouzského spisovatele André Mauroise Adriena aneb Život paní de Lafayette, která poskytuje dostatek materiálu o životě této šlechtičny po boku generála Lafayette, ale i o jejím dobrovolném pobytu s dcerami Anastázií a Virginii v olomouckém vězení v blízkosti milovaného muže.

Lafayettův dobrodružný život, jeho zásluhy v boji amerických osad za nezávislost po boku generála Washingtona, jeho významné postavení v počáteční etapě Velké francouzské revoluce a konec konců i jeho nedobrovolný pobyt v olomouckém vězení, včetně nezdařeného pokusu o útěk, skýtá bohatou materií pro vznik dramatického textu, který jsem také – poté, co jsem se rozhodl pro určitý inscenační princip – během poměrně krátké doby napsal. Mým záměrem bylo vytvořit nenásilnou, ale poutavou a zábavnou formou životní osudy generála Lafayette.

Inscenace Lafayette – hrdina dvou světadílů byla poprvé uvedena 13. září roku 1997 v rámci Dnů evropského dědictví na druhém nádvoří Správního archivu Armády České republiky na náměstí Republiky, v prostorách bývalé jezuitské koleje, kde byl generál Lafayette uvězněn. Při této příležitosti byla na této budově odhalena pamětní deska, která je replikou díla sochaře Karla Lenharta z roku 1928, jež bylo za protektorátu a za vlády poučnorového režimu odstraněno. Slavnostní premiéry se zúčastnily zástupci diplomatické a politické reprezentace USA, Francie, Polska a České republiky. Představení bylo hojně navštíveno několika stovkami nadšených diváků.

V roli generála Lafayette se představil Vladimír Hrabal, jeho manželku Adrienu ztvárnila Naděžda Chroboková, generálova přítel Benjamina Hugera si zahrál Jaroslav Krejčí a doktora Bolmanna Václav Bahník. V inscenaci rovněž účinkoval – podle požadavku zadavatele – početný kompars složený z mladých divadelních amatérů, který se už dalších představení neúčastnil.

Inscenace hry Lafayette – hrdina dvou světa-

dílů měla obnovenou premiéru v roce 2001 a byla dále uváděna v následujících letech. Celkem byla doposud odehrána asi dvacetkrát; kromě prostor vojenského správního archivu rovněž v lázních Slatinice, na nádvoří zámku ve Velkých Losinách, na náměstí Přemysla Otakara II. v Litovli a na výstavišti Flora v Olomouci. Inscenace bývá často uváděna pro školní mládež, protože nenásilnou a zábavnou formou přibližuje významnou postavu evropských dějin ve vztahu k Olomouci. V této souvislosti připomeňme zásluhy o hmotné zabezpečení uvádění inscenace bývalého primátora statutárního města Olomouce a současného hejtmana Olomouckého kraje Ing. Martina Tesaříka, který – na rozdíl od města samotného – tyto aktivity vždy v rámci svých možností podporoval. O vznik inscenace se rovněž zasloužil ředitel Správního archivu AČR plk. Mojmír Sklenovský a Mgr. František Macek rovněž z této instituce. Jim patří poděkování za to, že inscenace mohla být hrána ve vojenském prostoru, pro který platí specifická pravidla. Je ovšem nutno říci, že vojenská strohost druhého nádvoří Správního archivu Armády České republiky přiléhajícího ke kostelu Panny Marie Sněžné v Olomouci prohlubuje účinnost uměleckého vyznění této inscenace.

V této souvislosti si dovoluji jednu připomínku: je škoda, že se nepodařilo navázat bližší kontakt se základními a středními školami, které by inscenace uváděné v autentických historických kulisách Olomouce mohly využít jako vítané zpestření a prohloubení výuky. Kladné reakce některých zúčastněných pedagogů i studentů jsou toho důkazem.

V srpnu roku 2006 uplynulo 700 let od zavraždění posledního Přemyslovce na českém trůně Václava III. Vzhledem k významu tohoto data pro změny na tehdejší politické mapě Evropy jsem začal s velkým předstihem připravovat rozsáhlou připomínku této události. Projekt nazvaný Soumrak Přemyslovců se měl odehrávat na Václavském náměstí v Olomouci a měl mít dvě části: činoherní inscenaci připomínající život a okolnosti vraždy Václava III. a část hudební, ve které mělo v premiéře zaznít Olomoucké rekviem brněnského skladatele a muzikologa prof. Miloše Štědrone a jeho syna Mgr. Miloše Orsona Štědrone v provedení souborů Afetto a DAMA DAMA. K překvapení a zklamání všech zúčastněných, kteří se na vznik a nastudování hudební novinky svázané s hanáckou metropolí velmi těšili, neposkytl projektu podporu Magistrát statutárního města Olomouce a projekt mohl být díky příspěvku Olomouckého kraje, který doporučil k schválení vedoucí Odboru kultury a památkové péče PhDr. Jindřich Garčic, realizován jen ve své činoherní části.

Sedm staletí dávná tragická historická událost a její okolnosti mne ovšem jako autora velmi inspirovaly. Po prostudování řady materiálů jsem zvolil jako dramaturgický a inscenační princip imaginární setkání několika historických osobností, které se ve skutečnosti nikdy nemohly sejít. A tak se v inscenaci kromě Václava III. v podání Petra Kubese, jeho otce Václava II. v interpretaci Vladimíra Gottwalda objevují

také kněžna Libuše (Vlasta Hartlová), historik František Palacký (Jaroslav Krejčí) a Šašek v podání Vladimíra Hrabala. Moje fantazie se rozvinula s maximální svobodou a vznikla tak inscenace ve stylu jarmarečního divadla, podle reakcí diváků živě komunikující se současností. Inscenace byla uvedena na Václavském náměstí v Olomouci před katedrálou sv. Václava, která jí (i navzdory tehdy probíhající rozsáhlé rekonstrukci) poskytla úchvatnou historickou kulisu. Inscenace Václav III. – O historii jedné královraždy, která byla uvedena přímo v den výročí tragické události 4. srpna 2006, byla opět odehrána za velkého zájmu publika o tři roky později v obnovené premiéře s jedinou změnou v obsazení (z provozních důvodů) s Václavem Bahníkem v roli Václava II. Třebaže ke královraždě došlo nikoli přímo před katedrálou, ale v domě kapitulního děkana Budislava, nacházejícím se poblíž této svatyně, inscenace se opět i díky úchvatné kulise průčelí chrámu sv. Václava setkala se s nadšeným ohlasem publika.

K úspěchu inscenace přispěl rovněž svými připomínkami a nejnovějšími poznatky brněnský historik PhDr. Karel Maráz, který se osobnosti krále Václava věnuje soustavně a vydal o ní rovněž v roce 2007 knihu nazvanou Václav III. (1289 – 1306), v níž boří některé mýty, jimiž je osobnost mladičského krále českého, uherského a polského opředena. Přináší rovněž na základě studia historických materiálů některé nové poznatky. Otázkou je, zda mohou přes propast staletí přispět jednou provždy k rozřešení historické detektivky.

Způsob inscenování hry Václav III. – O historii jedné královraždy umožňuje více než hra o generálu Lafayetteovi aktivní komunikaci s publikem i aktuální reakce na události současné politické scény.

Třetí inscenace, která se váže k hanácké metropoli, nese název Začalo to v Olomouci a vznikla u příležitosti 160. výročí intronizace Františka Josefa I., k níž došlo roku 1848 v Arcibiskupském paláci v Olomouci. Tam se také 2. prosince 2008 konala její premiéra, která se ovšem z praktických důvodů neuskutečnila v Trúnním, nýbrž v nedalekém Slavnostním sále. Františka Josefa I. ztvárnil Václav Bahník, jeho ženu císařovnu Alžbětu zvanou Sissi Naděžda Chroboková, jejich předčasně zesnulého syna Rudolfa Petr Kubes a dvojici novinářů Vladimír Hrabal a Jaroslav Krejčí. Inscenaci opět podpořil Olomoucký kraj, zatímco město Olomouc na její realizaci opět nepřispělo. Na sklonku roku 2009 bude tato inscenace odehrána jako součást projektu Olomoucká trilogie. Smyslem inscenace bylo podobně jako u Václava III. přiblížení života vlády panovníka, který vládl mnohonárodnostní říši celých 68 let a rovněž pokus o odbourání některých vžitých historických mýtů.

Pokud jde o prameny použité při práci na inscenaci, je nutno říci, že literatury o životě a vládě Františka Josefa I. je velmi mnoho. Nejvíce jsem vycházel z knihy historika PhDr. Jiřího Pernese František Josef I., která se zaměřuje na císařovu politiku zejména

z českého hlediska. Autor v ní podrobně mapuje všechny panovníkovy návštěvy v Čechách a na Moravě, jeho přístup k českým zemím a vztah k vůdčím osobnostem tehdejší české společnosti.

Inscenace hry *Začalo to v Olomouci* boří do jisté míry některé historické mýty a vžité předsudky o rakouském císaři a uherském a českém (i když nikdy nekorunovaném) králi. Začíná intronizací Františka Josefa I. 2. prosince 1848 v Arcibiskupském paláci v Olomouci a sleduje jeho politické, ale i životní mezníky. Císař je v souladu s historickými fakty nahlížen jako nesmírně pracovitý muž a nade vše svědomitý úředník. Jeho osobní život byl ovšem velmi tragický: kromě smrti malé dcerky ukončil jeho syn korunní princ Rudolf svůj život sebevraždou a jeho manželku Alžbětu zavraždil italský anarchist. Na sklonku života se ocitl v pozici člověka, který nechápe okolní svět a jemuž se zdá, že nastávající doba postrádá řád a on už s ní nedokáže držet krok.

Také inscenace *Začalo to v Olomouci*, která se uskutečnila v prostorách Arcibiskupství olomouckého, se setkala s příznivým diváckým ohlasem. Svou roli v tom opět sehrály i prostory Slavnostního sálu, které dodaly premiéře neopakovatelnou atmosféru. Na tomto místě je nutno poděkovat arcibiskupu olomouckému a metropolitovi moravskému Mons. Janu Graubnerovi a pracovníkům arcibiskupství za umožnění realizace inscenace v těchto autentických prostorách.

Pokud jde o provozní a technické zabezpečení inscenací hraných v autentických historických kulisách, inscenátoři si s pomocí hrstky přátel vesměs vše zajišťují

sami. Obzvláště finančně a provozně náročné jsou inscenace odehrávající se pod širým nebem, které vyžadují kromě jiného přivezení, postavení a odvozu jeviště a židlí pro diváky. Inscenace jsou v tomto smyslu velmi náročné na fyzickou i psychickou připravenost jednotlivých aktérů. Hraje se z pochopitelných důvodů bez nápovědy a herci musí být nutně schopni okamžité improvizace.

Na tomto místě se sluší poděkovat za pomoc řediteli Moravského divadla Mgr. Václavu Kožušníkovi, řediteli Českého rozhlasu Olomouc Mgr. Pavlu Hekelovi a mnoha dalším, kdo přispěli pomocí k realizaci jednotlivých inscenací. Naděje vkládáme do připravovaného jednání s 2. náměstkem primátora Statutárního města Olomouce RNDr. Janem Holpuchem, který předběžně přislíbil větší podporu ze strany města, než tomu bylo v minulosti.

V prosinci tohoto roku by měla být v několika představeních obnovena inscenace *Začalo to v Olomouci*, čímž bude letošní projekt Olomoucké trilogie, podporovaný Olomouckým krajem, završen.

Značné rezervy v inscenování divadelních inscenací v autentických historických kulisách zatím zůstávají v návaznosti na systém školní výuky a v oblasti turistického ruchu. Inscenace by se mohly stát součástí nabídky cestovních kanceláří v oblasti zájezdů, ale i různých společenských akcí, kongresů apod.

Věřme, že se i nadále najde vůle a hmotné prostředky, aby tyto inscenace, realizované v autentických historických kulisách města Olomouce, mohly být realizovány.

Foto z inscenace *Začalo to v Olomouci*

Zleva Vladimír Hrabal (Novinář), Jaroslav Krejčí (Historik), František Josef I. (Václav Bahník) a Naděžda Chroboková (Sissi)

Foto z inscenace Václav III. - Historie jedné královraždy

Zleva Václav Bahník (Václav II.), Petr Kubes (Václav III.), Vlasta Hartlová (Kněžna Libuše), Vladimír Hrabal (Šašek) a Jaroslav Krejčí (Palacký)

Foto z inscenace Lafayette - hrdina dvou světadílů

Zleva Václav Bahník (Bollman), Vladimír Hrabal (Generál Lafayette), Naděžda Chroboková (Adriena) a Jaroslav Krejčí (Huger)

Teatr w autentycznych historycznych kulisach

MgA. Jan Sulovský

Celem mojego artykułu zatytułowanego Teatr w autentycznych historycznych kulisach jest próba refleksji oraz opisanie pewnego wydarzenia teatralnego mającego miejsce w ostatnich latach w hanackiej metropolii (Ołomuńcu).

Od 1997 roku w Ołomuńcu powstały trzy sztuki teatralne, których producentem była agencja „Agentura Lafayette, o. s.,” a których akcja toczy się w autentycznych historycznych pomieszczeniach związanych z historią tego miasta: Lafayette – bohater dwóch kontynentów, Waclaw III – Z historii jednego królobójstwa oraz Zaczęło się to w Ołomuńcu o życiu cesarza Franciszka Józefa I. Niestety miasto Ołomuniec nie może – w odróżnieniu od wielu mniejszych miast znajdujących się w jego okolicy (np. Prostějov lub Přerov) poszczycić się szeregiem sławnych ziomków, lecz jako długoletnia stolica Moraw i siedziba diecezji, później w 1777 roku podniesiona do rangi archidiecezji, związane jest z wieloma znaczącymi wydarzeniami historycznymi na skalę ogólnokrajową i europejską. Wyżej wspomniane sztuki teatralne dotyczą właśnie takich historycznych punktów zwrotnych.

Dla tych inscenizacji jest wspólne to, że niemal bez wyjątku powstały pod patronatem byłego prezydenta miasta – inż. Martina Tesaříka a następnie pod patronatem organów Województwa Ołomunieckiego. Producentem inscenizacji była agencja „Agentura Lafayette, o. s.,” która zorganizowała w celu ich realizacji stowarzyszenie aktorów ołomunieckich, przeważnie członków Morawskiego Teatru Dramatycznego. Stowarzyszenie obywatelskie przyjęło tę nazwę po przygotowaniu pierwszej inscenizacji poświęconej legendarnemu generałowi francuskiemu. Autorem i reżyserem inscenizacji jest autor niniejszego artykułu, który pisząc teksty dramatyczne stara się opierać na autentycznych miejscach historycznych i pisać poszczególne role jakby „uszyte” dla konkretnych aktorów. Jest to ściśle związane z pozytywnym stosunkiem autora do historii, do miasta Ołomuńca i teatru jako środka artystycznego służącego do komunikowania się ludzi. I właśnie powyższe trzy miłości autora mogły się wzajemnie przeplatać podczas pracy nad tekstami i inscenizacjami.

Wszystkie trzy inscenizacje zostały przedstawione w przybliżeniu w autentycznych miejscach historycznych, w których przed wieloma laty miały miejsce. Celowo tu wymieniam przymiotnik w przybliżeniu, ponieważ konkretne pomieszczenia albo nie są całkowicie znane, bądź też z biegiem czasu doznały pewnych zmian, czy też nie są z różnych powodów odpowiednie z uwagi na obecne wymogi inscenizacyjne do prezentacji widowiska teatralnego.

Dwie z powyższych inscenizacji (Generał Lafayette – bohater dwóch kontynentów oraz Waclaw III - Z historii jednego królobójstwa) zostały zaprezentowane na otwartym powietrzu a pozostała trzecia (Zaczęło się to w Ołomuńcu) została opracowana we wnętrzach.

A teraz spróbujmy bardziej szczegółowo omówić poszczególne inscenizacje.

Do powstania pierwszej inscenizacji – Generał Lafayette – bohater dwóch kontynentów – zachęcił mnie Dr Pavel Pospěch, obecnie pracujący w Wydziale Kultury i Ochrony Zabytków Urzędu Wojewódzkiego w Ołomuńcu. Doszło do tego w 1997 roku z okazji dwóchsetnej rocznicy opuszczenia przez generała Lafayette'a ołomunieckiego więzienia, w którym przebywał w latach 1794 – 1797.

Dr Pospěch najpierw przedstawił swój pomysł stworzenia tzw. żywych obrazów. Muszę przyznać, że z trudnością znajdowałem inspirację do artystycznego wyrażenia tej mniej więcej statycznej rzeczywistości historycznej a przy konsultacjach twierdziłem, że mam już rozpracowaną ideę i rozpocząłem pisanie tekstu, podczas gdy przez dłuższy czas nie miałem napisanego ani jednego wiersza. Pan doktor z pewnością to zrozumiał jednakże nie nalegał nie chcąc ostudzić mojego zapału do zmierzenia się z tą materią. W międzyczasie skoncentrowałem się na zbieraniu materiału. Jako podstawa posłużyła mi biografia francuskiego pisarza André Mauroise Adriena czyli Życie pani de Lafayette, która dostarcza nie tylko wystarczającej ilości materiału dotyczącego życia tej szlachcianki u boku generała Lafayette'a, lecz także wielu informacji o jej dobrowolnym pobycie wraz z córkami Anastazją i Wirginią w ołomunieckim więzieniu w pobliżu umiłowanego męża.

Pełne przygód życie Lafayette'a, jego zasługi w walce amerykańskich osad o niepodległość u boku generała Washingtona, jego znacząca pozycja w początkowej fazie Wielkiej Rewolucji Francuskiej i ostatecznie także jego niedobrowolny pobyt w więzieniu ołomunieckim włącznie z nieudaną próbą ucieczki, to wszystko dostarczyło wystarczającej ilości materiału do powstania dramatycznego tekstu, który po podjęciu przeze mnie decyzji w sprawie określonych zasad inscenizacyjnych, w stosunkowo krótkim czasie napisałem. Moim zamiarem było w niewymuszony sposób, lecz ciekawie i atrakcyjnie opowiedzenie kolei życia generała Lafayette'a.

Inszenizacja Lafayette – bohater dwóch kontynentów została po raz pierwszy zaprezentowana dnia 13 września 1997 roku w ramach Dni Dziedzictwa Europejskiego na drugim dziedzińcu Archiwum Wojska Republiki Czeskiej na placu Republiki w pomieszczeniach byłego klasztoru jezuickiego, w których generał Lafayette był więziony. Z tej okazji na budynku tym odsłonięto tablicę pamiątkową, która jest kopią dzieła rzeźbiarza Karla Lenharta z roku 1928, które podczas II wojny światowej i po przewrocie lutowym w 1948 roku usunięto. W uroczystej premierze wzięli udział przedstawiciele kół dyplomatycznych i politycznych z USA, Francji, Polski oraz Republiki Czeskiej. Przedstawienie obejrzały także setki rozentuzjarmowanych widzów. W roli generała Lafayette'a wystąpił Vladimír Hrabal, jego żonę Adriannę zagrała Naděžda

Chroboková, przyjaciela generała Benjamina Hugera zagrał Jaroslav Krejčí a doktora Bolmanna – Václav Bahník. W inscenizacji wzięli udział – zgodnie z wymaganiami zleceńodawcy – liczni statyści, członkowie młodzieżowej amatorskiej grupy teatralnej, którzy w następnych przedstawieniach już nie występowali.

Ponowiona premiera sztuki Lafayette – bohater dwóch kontynentów odbyła się w 2001 roku i przedstawiana była w kolejnych latach. Łącznie dotąd odbyło się około dwudziestu przedstawień; oprócz pomieszczeń archiwum wojskowego inscenizację zaprezentowano również w uzdrowisku Slatinice, na dziedzińcu zamku w Velké Losiny, na placu Przemysła Ottokara II w Litovlu oraz na terenach wystawowych Flora w Ołomuńcu. Inscenizacja często bywa przedstawiana młodzieży szkolnej, bowiem w nie nachalnej i atrakcyjnej formie zapoznaje ze znaczącą postacią historii europejskiej w odniesieniu do Ołomuńca. W wiązku z tym Przedstawieniem należy przypomnieć zasługi byłego prezydenta miasta Ołomuńca i obecnego wojewody Województwa Ołomunieckiego – inż. Martina Tesařika, który w odróżnieniu od samego miasta zawsze w ramach swoich możliwości wspierał działalność artystyczną i w tym wypadku zapewnił wsparcie finansowe. O powstanie tej inscenizacji zasłużył się także dyrektor Archiwum Wojska Republiki Czeskiej płk Mojmír Sklenovský oraz Mgr František Macek – również ze wspomnianej instytucji. Należą im się słowa uznania za to, że inscenizacja mogła być zaprezentowana w pomieszczeniach wojskowych, wobec których obowiązują specyficzne zasady. Jednakże należy podkreślić, że wojskowa surowość drugiego dziedzińca Archiwum Wojska Republiki Czeskiej sąsiadującego z kościołem Panny Marii Śnieżnej w Ołomuńcu pogłębia skuteczność wyrazu artystycznego tej inscenizacji.

W związku z tym pozwolę sobie na drobną uwagę: szkoda, że nie udało się nawiązać bliższych kontaktów ze szkołami podstawowymi i średnimi, które mogłyby wykorzystać inscenizacje przedstawiane w autentycznych historycznych kulisach Ołomuńca jako pożądane urozmaicenie i pogłębienie procesu nauki. Dowodem na to są pozytywne reakcje niektórych pedagogów i uczniów, którzy wzięli udział w przedstawieniu.

W sierpniu 2006 roku upłynęło 700 lat od zamordowania ostatniego przedstawiciela rodu Przemysłidów na czeskim tronie – Wacława III. Z uwagi na znaczenie tej daty dla zmian na ówczesnej politycznej mapie Europy z dużym wyprzedzeniem zacząłem przygotowywać obszerny materiał przypominający powyższe wydarzenia. Projekt pod tytułem Zmrok Przemysłidów miał się odgrywać na placu Wacława w Ołomuńcu i miał się składać z dwóch części: inscenizacji dramatycznej przypominającej życie i okoliczności zabójstwa Wacława III oraz części muzycznej, w ramach, której miało mieć premierę Rekwiem ołomuniecki brneńskiego kompozytora i muzykologa prof. Miloša Štědronia oraz jego Mgr Miloša Orsona Štědronia w wykonaniu chórów Afetto i DAMA DAMA. Ku zdziwieniu i rozczarowaniu wszystkich uczestników, którzy się bardzo cieszyli na powstanie i opracowanie nowości muzycznej związanej z metropolią morawską, projektowi nie udzielił wsparcia Magistrat miasta Ołomuńca i powyższe zamierzenie

mogło być zrealizowane tylko w swojej części dramatycznej dzięki środkom przydzielonym przez Urząd Wojewódzki na podstawie wniosku zatwierdzonego przez kierownika Wydziału Kultury i Ochrony Zabytków – pana Dr Jindřicha Garčica.

Jednakże tragedia, która wydarzyła się przed siedmioma wiekami oraz jej okoliczności, bardzo mnie jako autora zainspirowały. Po przestudiowaniu szeregu materiałów wybrałem jako środek dramaturgiczny i inscenizacyjny wymagowane spotkanie kilku osobistości historycznych, które w rzeczywistości nigdy nie mogły się spotkać. A więc w inscenizacji oprócz Wacława III w wykonaniu Petra Kubesa, jego ojca Wacława II, którego gra Vladimír Gottwald pojawia się również księżna Libuša (Vlasta Hartlová), historyk František Palacký (Jaroslav Krejčí) oraz Błazen w wykonaniu Vladimíra Hrabala. Moja fantazja rozwinęła się z dużą swobodą i w ten sposób powstała inscenizacja w stylu teatru jarmarkowego, na podstawie reakcji widzów żywo komunikująca ze współczesnością. Inscenizacja została wystawiona na Placu Wacława w Ołomuńcu przed katedrą św. Wacława, która (pomimo przebiegającej w tym czasie rozległej rekonstrukcji) zapewniła zachwycające kulisy historyczne. Inscenizacja pod tytułem Wacław III – Z historii jednego królobójstwa, która została wystawiona bezpośrednio w dzień rocznicy tragicznych wydarzeń 4 sierpnia 2006 roku i spotkała się z dużym zainteresowaniem publiczności została ponownie wystawiona w trzy lata później w ramach wznowionej premiery z jedyną zmianą w obsadzie (z powodów technicznych) z Václavem Bahníkem w roli Wacława II. Chociaż do królobójstwa doszło nie bezpośrednio przed katedrą, lecz w domu dziekana kapituły Budislava znajdującego się w pobliżu tej świątyni, dzięki zachwycającym kulisom fasady katedry św. Wacława inscenizacja spotkała się z dużym zainteresowaniem publiczności.

Do sukcesu inscenizacji przyczynił się dzięki swoim uwagom i najnowszej wiedzy historycznej brneński historyk Dr Karel Maráz, który osobą króla Wacława zajmuje się już od dłuższego czasu a w 2007 roku wydał również książkę pod tytułem Wacław III (1289 – 1306), w której burzy niektóre mity, którymi osnuta jest osoba młodziutkiego króla czeskiego, węgierskiego i polskiego. Na podstawie badań źródeł historycznych wnosi także nowe informacje naukowe. Pozostaje pytanie czy mogą one pomimo upływu wieków raz na zawsze przyczynić się do rozwiązania tej historycznej zagadki.

Sposób zainscenizowania sztuki Wacław III – Z historii jednego królobójstwa umożliwia w większym stopniu niż sztuka o generale Lafayette aktywną komunikację z publicznością oraz aktualne reagowanie na wydarzenia odgrywane się na współczesnej scenie politycznej.

Trzecia inscenizacja związana z morawską metropolią zatytułowana jest Zaczęło się to w Ołomuńcu i powstała z okazji 160 rocznicy intronizacji Franciszka Józefa I, do której doszło w 1848 roku w Pałacu Arcybiskupim w Ołomuńcu. Tam także dnia 2 grudnia 2008 roku odbyła się premiera tej sztuki, która jednakże z przyczyn praktycznych nie odbyła się w Sali Tronowej, lecz niedalekiej Sali Uroczystej. Rolę Franciszka Józefa I zagrał Václav Bahník, jego żonę cesarżową Elżbietę na-

zwaną Sissi – odtworzyła Naděžda Chroboková, ich przedwcześnie zmarłego syna Rudolfa – Petr Kubes a parę dziennikarzy Vladimír Hrabal oraz Jaroslav Krejčí. Inscenizacja ponownie została finansowo wsparta przez Urząd Wojewódzki Województwa Ołomunieckiego, podczas gdy Urząd Miasta Ołomuńca ponownie nie przyczynił się finansowo do realizacji tej sztuki. Pod koniec 2009 roku inscenizacja ta zostanie wystawiona jako element projektu pod nazwą Trylogia ołomuniecka. Celem tej inscenizacji było podobnie jak w przypadku Wacława III przedstawienie życia i sprawowania rządów przez monarchę, który panował nad wielonarodową rzeszą przez całych 68 lat, była to także próba zburzenia niektórych wżytych mitów historycznych.

Jeśli chodzi o materiały źródłowe wykorzystane przy opracowywaniu inscenizacji należy podkreślić, że literatury poświęconej życiu i panowaniu Franciszka Józefa I jest bardzo dużo. W największym stopniu opierałem się o książkę historyka Dr Jiří Pernesa „Franciszek Józef I”, która poświęca uwagę polityce prowadzonej przez cesarza przede wszystkim z czeskiego punktu widzenia. Autor w niej szczegółowo mapuje wszystkie wizyty monarchy w Czechach i Na Morawach, jego podejście do ziem czeskich oraz stosunek do czołowych osobistości ówczesnego czeskiego społeczeństwa.

Inscenizacja zatytułowana Zaczęło się to w Ołomuńcu w pewnym stopniu obala niektóre mity historyczne i wżyte uprzedzenia wobec cesarza austriackiego i węgierskiego i czeskiego (pomimo, że nigdy nie koronowanego) króla. Rozpoczyna się w chwili intronizacji Franciszka Józefa I dnia 2 grudnia 1848 roku w Pałacu Arcybiskupim w Ołomuńcu i śledzi jego polityczne, lecz także życiowe koleje losu. Zgodnie z faktami historycznymi cesarz występuje tu jako niebywale pracowity mąż stanu a przede wszystkim jako bardzo sumienny urzędnik. Jego życie osobiste było jednak bardzo tragiczne: oprócz śmierci małej córki jego syn, następca tronu Rudolf odebrał sobie życie popełniając samobójstwo a jego żonę Elżbietę zamordował włoski anarchista. U schyłku życia znalazł się w pozycji człowieka nie rozumiejącego wokół siebie świata, któremu się wydawało, że nadchodzące czasy pozbawione są reguła a on nie jest już zdolny dotrzymywać im kroku.

Także inscenizacja zatytułowana Zaczęło się to w Ołomuńcu, która została wystawiona w pomieszczeniach arcybiskupstwa ołomunieckiego spotkała się wśród widzów z pozytywnym przyjęciem. Swoją rolę odegrały w tym także pomieszczenia Sali do

uroczystości, które stworzyły podczas premiery niepowtarzalną atmosferę. W tym miejscu należą się podziękowania arcybiskupowi ołomunieckiemu i metropolii morawskiemu Mons. Janowi Graubnerowi oraz pracownikom kurii arcybiskupiej za umożliwienie realizacji inscenizacji w tych autentycznych pomieszczeniach.

Jeśli chodzi o operacyjne i techniczne zabezpieczenie inscenizacji wystawianych w autentycznych historycznych kulisach, autorzy inscenizacji przy pomocy kilku przyjaciół niemal wszystko sobie sami organizują i załatwiają. Szczególnie finansowo ambitne i trudne technicznie są inscenizacje wystawiane pod gołym niebem, które między innymi wymagają przywiezienia, zmontowania i odwiezienia sceny oraz krzeseł dla widzów. W tym słowa znaczeniu inscenizacje są bardzo ambitne i trudne pod względem przygotowania fizycznego i psychicznego poszczególnych aktorów. Z oczywistych względów spektakl odbywa się bez pomocy suflera a aktorzy z konieczności muszą być zdolni do natychmiastowej improwizacji.

W tym miejscu należą się słowa podziękowania za udzieloną pomoc dyrektorowi Teatru Morawskiego Mgr Wacławowi Kožušníkowi, dyrektorowi rozgłośni Czeskiego Radia w Ołomuńcu Mgr Pawłowi Hekelowi i wielu innym pracownikom, którzy swoją pomocą przyczynili się do zrealizowania poszczególnych inscenizacji. Pokładamy nadzieję w przygotowywanych rozmowach z II zastępcą prezydenta miasta Ołomuńca RNDr. Janem Holpuchem, który wstępnie obiecał większe wsparcie ze strony miasta niż dotychczas.

W grudniu bieżącego roku powinna być w ramach kilku przedstawień wznowiona inscenizacja sztuki Zaczęło się to w Ołomuńcu, i tym samym tegoroczny projekt Trylogii Ołomunieckiej, wspierany przez organy Województwa Ołomunieckiego zostanie pomyślnie zakończony.

Znaczne rezerwy w inscenizowaniu sztuk teatralnych w autentycznych kulisach historycznych na razie pozostają w nawiązaniu do systemu nauczania w szkole oraz w zakresie ruchu turystycznego. Inscenizacje mogłyby się stać elementem oferty biur podróży w zakresie wycieczek turystycznych jak też różnych imprez kulturalnych, kongresów itp.

Jesteśmy przekonani, że nadal będzie istnieć dobra wola i środki materialne służące do tego, aby powyższe inscenizacje wystawiane w historycznych kulisach miasta Ołomuńca mogłyby być w dalszym ciągu realizowane.

Mons Universitatis. Rozbudowa i remont Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu

J. Wójcik

Diogenes z Synopy, filozof ze szkoły cyników, znany w plejadzie mędrców antycznej Grecji z oryginalnych zachowań, niegdyś nauczał współczesnych:

bieda jest sama z siebie nauczycielką i podporą filozofii, bo do czego filozofia nakłania słowami, do tego bieda zmusza nas w praktyce.

Przywołując uniwersalne przesłanie myśli starożytnego mędrca, można się pokusić o analogię do sytuacji polskiej kultury, w ostatnim dziesięcioleciu, stale niedofinansowanej, podlegającej procesowi zmian ustrojowych. W wyniku reformy administracji publicznej kraju począwszy od 1 stycznia 1999 r. odpowiedzialność za stan polskiej kultury została przeniesiona z władz centralnych na samorządy terytorialne. Wraz z utworzeniem nowych jednostek samorządowych – województw i powiatów, uzyskały one kompetencje i majątek niezbędny do organizowania prowadzenia działalności kulturalnej. Zmiany te, aczkolwiek idea decentralizacji była racjonalna, przyniosły szereg problemów dotyczących przy porządkowania poszczególnym organizatorom konkretnych instytucji, a przede wszystkim zapewnienia im odpowiednich źródeł finansowania.

Jako przykład błędów popełnionych w tej reformie można wskazać przekazanie powiatom dużych muzeów umieszczonych w zabytkowych obiektach. Były to Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu (renesansowy zamek zwany „Śląskim Wawelem”) oraz Muzeum w Nysie (pałac biskupów wrocławskich).

Województwo Opolskie przejęło do prowadzenia sześć instytucji kultury: Filharmonię Opolską, Teatr im. Jana Kochanowskiego, Muzeum Wsi Opolskiej, Muzeum Śląska Opolskiego, Wojewódzką Bibliotekę Publiczną, wszystkie z siedzibą w Opolu – prowadzone uprzednio przez Wojewodę Opolskiego, oraz Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu – Łambinowicach – prowadzone przez Ministra Kultury i Sztuki.

Przejęte przez samorząd instytucje, przez wiele lat nie dofinansowane na odpowiednim poziomie, wymagały nakładów na remonty kapitalne oraz inwestycje, a także wymianę przestarzałego sprzętu technicznego i wyposażenia. Pierwsze lata prowadzenia wojewódzkich instytucji kultury wymagały od ich nowego Organizatora zapewnienia im niezbędnego poziomu dotacji na ich bieżące finansowanie, co odbywało się z nie małymi problemami budżetowymi. Dotacje

z budżetów samorządowych, jak i z rezerwy celowej budżetu państwa dla samorządów, które przejęły nowe instytucje, były niewystarczające w stosunku do potrzeb wynikających z wieloletnich zaniedbań, znikomych dotacji majątkowych, skutków katastrofalnej powodzi w 1997 roku. W tej sytuacji Samorząd Województwa Opolskiego musiał przystąpić niezwłocznie do koordynowania i finansowania niezbędnych inwestycji w prowadzonych instytucjach kultury. Stan techniczny i estetyczny instytucji był zły, a w kilku przypadkach zagrażał bezpieczeństwu pracowników i publiczności oraz zgromadzonym zbiorom i wyposażeniu. Dotyczyło to w szczególności Muzeum Śląska Opolskiego. Jego zabytkowej siedzibie (dawne kolegium jezuickiego z XVII w., Mały Rynek 7) groziła katastrofa budowlana. Projekt remontu kapitalnego i rozbudowy Muzeum Śląska Opolskiego budził największe obawy związane z zapewnieniem odpowiednich źródeł finansowania spośród wszystkich zamierzeń inwestycyjnych.

Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu, zajmujące m.in. najstarszą kamienicę w mieście posiada około 40. tysięcy zabytków z zakresu: archeologii, etnografii, historii, przyrody i sztuki. Budynek główny Muzeum jeszcze przed powstaniem założeń projektu „Mons Universitatis” wymagał pilnego remontu, ze względu na stan techniczny. Zużycie elementów budowlanych, np. stropów, ścian stwarzało warunki zagrożenia bezpieczeństwa użytkowników. Niegdyś w latach 70. ubiegłego wieku, dokonano wymiany drewnianej więźby dachowej na stalową, co spowodowało nadmierne obciążenie budynku, który posadowiony na fundamentach i konstrukcji sprzed kilku wieków nie był w stanie wytrzymać zwiększonych obciążeń statycznych i dynamicznych (więźba dachowa, wystawy, meble, grupy zwiedzających). Pozostałe budynki, wyeksploatowane długoletnim użytkowaniem wymagały remontu kapitalnego. Muzeum brakowało powierzchni magazynowych i wystawienniczych, dlatego zwiedzającym udostępniano zaledwie 3% muzealiów.

Nowa szansa na rozwiązanie trudnej sytuacji Muzeum, ulokowanego w zabytkowych obiektach pojawiła się w latach 2004–2006 dzięki członkostwu Polski w Unii Europejskiej. Województwo Opolskie w ramach realizacji Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR) ze środków unijnych (EFRR) uzyskało nowe możliwości do przeprowadzenia niezbędnych inwestycji związanych z funkcjonowaniem

Muzeum Śląska Opolskiego, które pozwoliły jednocześnie na wykreowanie nowego potencjału i jakości w sferze kultury o znaczeniu ponadregionalnym.

Wraz z powstaniem koncepcji projektu „Mons Universitatis” Samorząd Województwa Opolskiego rozpoczął jego szeroką kampanię promocyjną. Ku miłemu zaskoczeniu jego patronów i organizatorów projekt zyskał nie tylko aprobatę kluczowych osób (m.in. Prezydenta Miasta Opola, Przewodniczącego Rady Miasta, Rektora Uniwersytetu Opolskiego, parlamentarzystów), ale także szeroką aprobatę społeczną po jego prezentacji na łamach opolskich mas mediów. Na zaproszenie Marszałka Województwa z wizytą w Muzeum Śląska Opolskiego gościli Minister Kultury RP Waldemar Dąbrowski oraz Wiceminister Maciej Klimczak, którzy zapoznali się z projektem i wysoko ocenili jego wartość merytoryczną oraz stan przygotowań do realizacji inwestycji. Efektem tego uznania było przyznanie dotacji dla Muzeum Śląska Opolskiego w ramach programu Promesa Ministra Kultury, na uzupełnienie wkładu własnego beneficjenta do projektu, który pozytywnie przeszedł procedurę konkursową po naborze wniosków w ramach działania 1. 4. „Rozwój turystyki i kultury” Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004–2006, ogłoszonego przez Zarząd Województwa Opolskiego. Środki finansowe dotacji Ministra Kultury w kwocie 1,946 mln zł, stanowiły 10 % wartości kosztów kwalifikowanych inwestycji realizowanej na podstawie projektu.

Ważne dla realizacji projektu okazało się także spotkanie jego autorów z Prezydentem Opola Ryszardem Zembaczyńskim, który doceniając walory tego projektu przekazał kamieniczkę (obiekt do kapitalnego remontu) w pobliżu siedziby Muzeum przy ulicy Św. Wojciecha 9, która została włączona do projektu, z przeznaczeniem na ekspozycję prezentującą życie mieszczaństwa opolskiego XIX wieku.

Ze względu na położenie planowanej inwestycji w niezwyklej, historycznej części Opola, u stóp wzgórza, na którym wznosi się reprezentacyjny budynek Uniwersytetu Opolskiego – „Collegium Maius”, na miejscu dawnego klasztoru dominikańskiego oraz zabytkowy kościół pw. Matki Boskiej Bolesnej i św. Wojciech, tzw. „Kościół na Górcie”, gdzie według tradycji głosił swoje kazania św. Wojciech, biskup praski – postanowiono nadać mu nazwę „Mons Universitatis” – czyli Wzgórze Uniwersyteckie, tak aby budziła ona zainteresowanie i nadawała projektowi cechę oryginalności, rozpoznawalności wśród wielu innych projektów, aby nie zamykała się w banalnym komentarzu – remont i rozbudowa Muzeum Śląska Opolskiego, bowiem głównym zamierzeniem było wzbogacenie potencjału tego miejsca wpisującego się w europejskie dziedzictwo kulturowe.

Projekt „Mons Universitatis” dotyczył remontu, przebudowy i rozbudowy czterech obiektów Muzeum Śląska Opolskiego, znajdujących się w centrum Opola: zabytkowych budynków wystawowych i administracyjnych przy ulicach Św. Wojciecha nr 9 i 13 oraz Mały Rynek 7, a także budowy nowego budynku wystawowego na działce przyległej do Muzeum.

Warto zwrócić uwagę, że inwestycja prowadzona w ramach tego projektu poprzedzona została ogólnopolskim konkursem architektonicznym dotyczącym budowy nowego pawilonu wystawienniczego, a także od strony inżynierskiej i budowlanej była przykładem realizacji konstrukcyjno – budowlanej na wyjątkowo małej powierzchni w trudnym otoczeniu zabytkowych obiektów oraz zróżnicowanej rzeźbie terenu. Zadanie to zrealizowała opolska firma budowlana POLBAU znana z realizacji wielu znaczących inwestycji na rynku europejskim.

Po realizacji projektu „Mons Universitatis” o łącznej wartości 29 979 528,24 zł (14 905 612,04 zł z budżetu Województwa Opolskiego, 13 300 421,22 zł z ZPORR, 1 773 494,98 zł z Promesy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego) zwiększyła się kubatura (o 64 % do 24300 m³) i powierzchnie użytkowe Muzeum (wzrost 73 % do 4700 m²). Powierzchnia wystawiennicza wzrosła o 270 % (sic!) do 2200 m², pracowni konserwatorskich o 56 % do 125 m², magazynowa o 30 % do 605 m². Uzyskane rezultaty projektu przyczyniły się znakomicie do polepszenia oferty kulturowej z uwzględnieniem ochrony zabytków i harmonijnego wykorzystania walorów lokalizacyjnych w otoczeniu o szczególnym charakterze zabytkowym i architektoniczno – przestrzennym.

Realizacja projektu sprawiła, że obecnie Muzeum Śląska Opolskiego posiada bogatą ofertę wystawienniczą. W dawnym kolegium jezuickim (ul. Mały Rynek 7) można podziwiać piękny zbiór porcelany tułowieckiej. Pierwotnie planowano tam umieścić bibliotekę i czytelnię, ale z uwagi na cenne walory architektoniczne pomieszczeń przeznaczono je na cele wystawiennicze. Ponadto nawiązując do tradycji miejsca, w dawnej szatni muzealnej prezentowana jest wystawa „W kręgu farmacji”, bowiem na przełomie XVII i XVIII w funkcjonowała w tym miejscu apteka jezuicka, gdzie zachowało się okienko apteczne i tematyczne malowidło sufitowe. W nowym budynku Muzeum, który znacznie powiększył zasoby wystawiennicze instytucji prezentowana jest obecnie stała ekspozycja „Galeria malarstwa polskiego z XIX i XX w.,” powiększona o zbiory nie wystawiane do tej pory. Ponadto w piwnicy budynku muzeum zaplanowano wystawę archeologiczną „Pradzieje Opolszczyzny” W budynku zlokalizowane zostały także sale wystawiennicze do prezentowania wystaw czasowych,

a także stworzono znakomite warunki dla pracowni konserwacji zabytków.

Przy ul. Św. Wojciecha 9, zlokalizowana jest Kamienica czynszowa, w której odwiedzający mogą zobaczyć rekonstrukcje 4 mieszkań urządzonych w stylu eklektycznym, secesyjnym, „międzywojennym” i art deco. Kamienica została wyremontowana z zachowaniem układu dawnej klatki schodowej i pomieszczeń. Na parterze przygotowana jest sala wystawowa, w której prezentowana jest historia ulicy św. Wojciecha.

Ekspozycje Muzeum są w dalszym ciągu rozbudowywane o nowe propozycje. Na początku 2010 roku planowane jest otwarcie wystawy „Opole – gród, miasto, stolica regionu”, a pod koniec tegoż roku wystawy etnograficznej.

Projekt remontu kapitalnego i rozbudowy MŚO w Opolu, nie jest inwestycją dla inwestycji, dla nowych murów kultury, ale kreuje nową rzeczywistość, nową jakość o znaczeniu istotnym dla regionu i jego stolicy. Chroni dziedzictwo kulturowe Śląska Opolskiego, wzbogaca o nowoczesne możliwości prezentacji, nowy potencjał i bazę do rozwoju europejskiej współpracy kulturalnej z partnerskimi regionami Województwa Opolskiego.

Realizacja Mons Universitatis pozwoliła na wzbogacenie przestrzeni wokół Collegium Maius Uniwersytetu Opolskiego o nowy obiekt przestrzenny, gdzie dziedzictwo kulturowe łączy się ze współczesnością, tworzy nowy potencjał dla turystów i studentów.

Jest miejscem wielu ważnych spotkań regionalnych i międzynarodowych. Realizacja projektu była możliwa dzięki szansie, jaką Polska otrzymała wraz z przystąpieniem do Unii Europejskiej. Jednakże warto podkreślić, że realizacja projektu „Mons Universitatis” od strony proceduralnej i technicznej – budowlanej nie była wcale łatwa. Na początku formułowania założeń tego projektu Dyrekcji Muzeum Śląska Opolskiego towarzyszyły liczne obawy. Związane one były z nową sytuacją, nową filozofią pozyskiwania dotacji europejskich. Muzealnicy z racji uwarunkowań wykonywanego zawodu nie mieli doświadczeń w prowadzeniu tak wielkich inwestycji, stosowaniu procedur unijnych, obawiali się konfrontacji z nowym wyzwaniem jakim było przygotowanie złożonego projektu inwestycyjnego i sporządzenie profesjonalnej aplikacji do konkursu. Do tej pory nigdy nie mieli do czynienia z tak gigantycznym zadaniem pod względem wysokości budżetu i rozmachu inwestycji, zmierzającej do stworzenia nowego modelu funkcjonowania Muzeum Śląska Opolskiego na miarę potrzeb i wyzwań XXI wieku.

Choć droga jaką przeszli muzealnicy i samorządowcy podczas realizacji tej inwestycji nie była usłana różami, to jednak okazało się, że warto było podjąć ten wysiłek i ryzyko. Tym większa satysfakcja po zakończeniu projektu „Mons Universitatis”, który dzisiaj znakomicie służy edukacji historycznej i kulturalnej mieszkańców Śląska Opolskiego.

Mons Universitatis. Rozšíření a rekonstrukce Muzea Opolského Slezska v Opoli

J. Wójcik

Diogenes ze Sinópe, filozof ze školy cyniků, známý v plejádě mudrců antického Řecka svým originálním chováním, učil kdysi své současníky:

Bída je sama o sobě učitelkou a podporou filozofie, protože k čemu přesvědčuje filozofie slovy, k tomu nás bída nutí v praxi.

Zmiňujeme-li originální myšlenkový odkaz starověkého filozofa, nelze přehlédnout analogii se situací polské kultury v posledním desetiletí, kultury neustále nedofinancované, závislé na změnách v oblasti politiky. Následkem reformy veřejné správy Polské republiky, s účinností od 1. ledna 1999, přešla odpovědnost za stav polské kultury z centrální vlády na místní samosprávné jednotky. Nové samosprávné jednotky, vojvodství a okresy, získaly při svém vytvoření kompetence a majetek nezbytný k organizování a vedení kulturní činnosti. Tyto změny, ačkoli myšlenka decentralizace byla racionální, přinesly řadu problémů spojených s přiřazováním konkrétních institucí jednotlivým zřizovatelům a především zajištěním zdrojů jejich financování.

Jako příklad chyb, které se při této reformě staly, lze uvést předání velkých muzeí v památkových objektech do okresní správy. Konkrétně jde o Muzeum slezských Piastovců v Břehu (renesanční zámek zvaný „Slezský Wawel“) a Muzeum v Nyse (palác vratislavských biskupů). Opolské vojvodství získalo šest kulturních institucí: Opolskou filharmonii, Divadlo Jana Kochanovského, Muzeum opolské vesnice, Muzeum Opolského Slezska, Vojvodskou veřejnou knihovnu (všechny se sídlem v Opoli, jejichž předchozím zřizovatelem byl opolský vojvoda) a Centrální muzeum válečných zajatců v Opoli – Łambinowicích, jehož zřizovatelem byl ministr kultury a umění.

Instituce převzaté samosprávnými orgány, které nebyly po mnoho let financovány na odpovídající úrovni, vyžadovaly příspěvky na generální opravy a investice a také výměnu zastaralého technického vybavení. V prvních letech po organizačních změnách vyžadovaly vojvodské kulturní instituce od nového zřizovatele, aby jim zajistil nezbytné dotace na jejich běžné financování, což naráželo na nemalé rozpočtové problémy. Dotace z rozpočtů samosprávních orgánů, stejně jako z účelové rezervy státního rozpočtu určené pro tyto orgány, které přejaly nové instituce, byly nedostačující vzhledem k potřebám vyplývajícím

z mnohaletého zanedbávání, nepatrných majetkových dotací a následků katastrofálních povodní v roce 1997. V této situaci musela samospráva Opolského vojvodství okamžitě přistoupit ke koordinaci a financování nezbytných investic do zřizovaných kulturních institucí. Technický a estetický stav byl velmi špatný, v některých případech dokonce ohrožoval bezpečnost zaměstnanců, veřejnosti a také shromážděných sbírek a vybavení. Obzvláště špatná byla situace Muzea Opolského Slezska v Opoli. Jeho památkovému sídlu (někdejší jezuitské kolegium z 18. století, Mały Rynek 7) hrozila stavební katastrofa. Právě projekt generální rekonstrukce a rozšíření Muzea Opolského Slezska vzbuzoval mezi všemi investičními záměry největší obavy spojené se zajištěním odpovídajících finančních zdrojů.

V Muzeu Opolského Slezska, které je mj. situováno v nejstarším kamenném domě ve městě, je shromážděno kolem 40 000 památek z oblasti archeologie, etnografie, historie, přírody a umění. Hlavní budova muzea vyžadovala vzhledem ke svému technickému stavu naléhavou rekonstrukci dávno před vznikem projektu „Mons Universitatis“. Opatření stavebních prvků, např. stropů a stěn, bylo pro uživatele muzea trvalou hrozbou. Někdy v 70. letech minulého století byla provedena výměna dřevěné střešní vazby na ocelovou, což způsobilo nadměrné zatížení budovy, jejíž několikasetleté základy a konstrukce nebyly schopny vydržet zvýšené statické a dynamické zatížení (střešní vazba, výstavy, nábytek, skupiny návštěvníků). Zbývající budovy opotřeбенé dlouholetým užíváním taktéž vyžadovaly generální rekonstrukci.

Muzeu chyběly skladovací i výstavní plochy, proto byla návštěvníkům zpřístupněna pouhá 3 % muzejních sbírek. Nová šance na vyřešení složité situace muzea, umístěného v památkových objektech, se naskytl v letech 2004 až 2006, díky členství Polska v Evropské unii. V rámci realizace Integrovaného operačního programu regionálního rozvoje (ZPORR) získalo Opolské vojvodství z prostředků EU (EFRR) novou šanci, jak zajistit nezbytné investice spojené s fungováním Muzea Opolského Slezska. Tato šance zároveň umožnila vytvořit nový potenciál a kvalitu v oblasti kultury s významem přesahujícím oblast regionu.

Zároveň se vznikem koncepce projektu „Mons Universitatis“ zahájily orgány Opolského vojvodství jeho masivní propagační kampaň. K milému překvapení patronů a organizátorů získal projekt podporu nejen klíčových osob (mj. primátora města Opole, předsedy

Městské rady, rektora Opolské univerzity, poslanců), ale po prezentaci v polských masmédiích jej podpořila také široká veřejnost. Na pozvání maršálka vojvodství navštívili Muzeum Opolského Slezska polský ministr kultury Waldemar Dąbrowski a viceministr Maciej Klimczak, kteří se seznámili s projektem a velmi pozitivně ohodnotili jeho věcnou hodnotu a stav příprav na realizaci investice. Výsledkem této návštěvy bylo udělení dotace Muzeu Opolského Slezska (v rámci programu Promesa Ministra Kultury) na doplnění vlastního vkladu příjemce do projektu, který pozitivně prošel konkurzním řízením po podání žádostí v rámci činnosti 1. 4. „Rozvoj turistiky a kultury“ Integrovaného operačního programu regionálního rozvoje 2004 až 2006, vyhlášeného Radou Opolského vojvodství. Finanční prostředky z dotace ministra kultury ve výši 1 946 000 PLN pokrývaly 10 % nákladů na předpokládané investice realizované v rámci projektu.

Pro realizaci projektu bylo také důležité setkání jeho autorů s opolským primátorem Ryszardem Zemba-czyńským, který docenil hodnotu projektu a poskytl menší zděný dům (objekt ke generální rekonstrukci v blízkosti sídla Muzea na ulici sv. Vojtěcha 9) k užívání pro potřeby projektu s tím, že zde bude umístěna expozice prezentující život opolského měšťanstva v 19. století.

Vzhledem k tomu, že plánovaná investice je lokalizována v neobvyklé historické části Opole (na úpatí kopce, na místě někdejšího dominikánského kláštera, kde se vypíná reprezentativní budova Opolské univerzity – „Collegium Maius“ a památkově chráněný kostel Panny Marie Bolestné a sv. Vojtěcha, tzv. „Kostel na pahorku“, kde podle tradice kázal pražský biskup svatý Vojtěch), bylo rozhodnuto pojmenovat tento kopec „Mons Universitatis“ čili Univerzitní návrší. K tomuto kroku se přistoupilo proto, aby název budil zájem, dodával projektu originalitu a umožnil jej rozeznat mezi množstvím jiných projektů, tj. aby se neomezil na banální komentář – rekonstrukce a rozšíření Muzea Opolského Slezska. Hlavním záměrem bylo totiž zvýšit potenciál tohoto místa, které je součástí evropského kulturního dědictví.

Projekt „Mons Universitatis“ zahrnoval rekonstrukci, přestavbu a rozšíření čtyř objektů Muzea Opolského Slezska, které se nacházejí v centru Opole – památkových, výstavních a administrativních budov na ulici Sv. Vojtěcha č.9 a 13 a ulici Mały Rynek 7 a také výstavbu nové výstavní budovy na pozemku sousedícím s muzeem.

Nutno podotknout, že investici realizované v rámci tohoto projektu předcházela celopolská architektonická soutěž na výstavbu nového výstavního pavilonu. Z pohledu stavebního inženýrství je tato budova příkladem stavebně konstrukčního řešení na výjimečně malé ploše, složitě obklopené památkovými objekty, a v členitém terénu. Tento úkol realizovala

opolská stavební firma POLBAU, známá realizacemi mnoha významných investic na evropském trhu.

Po realizaci projektu „Mons Universitatis“ o celkové hodnotě 29 979 528,24 PLN (14 905 612,04 PLN z rozpočtu Opolského vojvodství, 13 300 421,22 PLN z ZPORR, 1 773 494,98 PLN z promesy ministra kultury a národního dědictví) došlo ke zvětšení kubatury (o 64 % na 24300 m³) a užitkové plochy muzea (o 73 % na 4700 m²). Výstavní plocha se rozšířila o 270 % na 2200 m², plocha konzervátorských pracovišť o 56 % na 125 m², skladovací plocha o 30 % na 605 m². Výsledky, kterých se podařilo v rámci projektu dosáhnout, značnou měrou přispěly ke zlepšení kulturní nabídky. Přitom byla zohledněna ochrana památek a harmonicky využita výjimečná poloha stavby, situované v místě s obzvlášť významným památkovým a prostorově architektonickým charakterem.

Díky realizaci projektu má nyní Muzeum Opolského Slezska bohatou nabídku výstav. V dávném jezuitském kolegiu (ul. Mały Rynek 7) lze obdivovat nádhernou sbírku tulovického porcelánu. Původně zde bylo plánováno umístit knihovnu a čítárnu, ale vzhledem k vysoké architektonické hodnotě místností byly tyto prostory poskytnuty pro výstavy. V návaznosti na dávnou tradici tohoto místa je v dřívější muzejní šatně navíc instalována výstava „V kruhu farmacie“. Na přelomu 17. a 18. století zde totiž fungovala jezuitská lékárna, ze které se dochovaly lékárnické okénko a tematická stropní malba. V nové budově muzea, která značně navýšila výstavní kapacitu instituce, je nyní instalována stálá expozice „Galerie polského malířství 19. a 20. století“, rozšířená o dosud nevystavované sbírky. Kromě toho je ve sklepe muzea plánována archeologická výstava „Prehistorie Opolského Slezska“. V budově se nacházejí také výstavní sály pro instalaci dočasných výstav a byly zde vytvořeny ideální podmínky pro pracoviště konzervátorů památek. Na ulici Sv. Vojtěcha 9 se nachází činžovní dům, kde mohou návštěvníci spatřit 4 rekonstruované byty, zařízené v eklektickém, secesním a „meziválečném“ stylu a ve stylu art deco. Dům byl rekonstruován se zachováním systému dávných schodišť a bytů. V přízemí je připraven výstavní sál, ve kterém je představena historie ulice Svatého Vojtěcha.

Expozice muzea jsou dále rozšiřovány. Na počátek roku 2010 je plánováno otevření výstavy „Opole – hrad, město, centrum regionu“ a na konec roku etnografické výstavy.

Projekt generální rekonstrukce a rozšíření Muzea Opolského Slezska v Opolině pouze investicí realizovanou kvůli samotné investici, kvůli poskytnutí přístřeší kultuře. Tato investice zároveň vytváří novou realitu, novou kvalitu se zásadním významem pro region a jeho metropoli. Chrání kulturní dědictví Opolského Slezska, obohacuje jej o moderní možnosti prezentace, nový potenciál a vytváří základ pro rozvoj evropské kulturní spolupráce s partnerskými regiony Opolského vojvodství.

Realizace Mons Universitatis umožnila obohatit prostor kolem Collegia Maius Opolské univerzity o nový prostorový objekt, ve kterém se kulturní dědictví prolíná se současností, vytváří nový potenciál pro turisty a studenty. Je místem mnohých důležitých regionálních i mezinárodních setkání.

Projekt bylo možné realizovat díky šanci, kterou Polsko dostalo po vstupu do Evropské unie. Je nutné však podotknout, že realizace projektu „Mons Universitatis“ nebyla z procedurálního a stavebně-technického hlediska vůbec jednoduchá. Na počátku, při stanovování cílů tohoto projektu, neskryvalo ředitelství Muzea Opolského Slezska své obavy spojené s novou situací, novou filozofií získávání evropských dotací. Vzhledem k profesi, kterou dosud vykonávali, neměli muzejníci zkušenosti s realizací

tak velkých investic, dodržováním postupů EU, obávali se přijetí nové výzvy, kterou byla příprava investičního projektu, a vyhotovení profesionální aplikace pro soutěž. Dosud nikdy neměli nic společného s tak gigantickým úkolem z pohledu výše rozpočtu a rozmachu investice, směřující k vytvoření nového modelu fungování Muzea Opolského Slezska, přizpůsobeného potřebám a výzvám 21. století.

Přestože ani během realizace projektu neměli muzejníci ani pracovníci samosprávních orgánů na různých ústlano, ukázalo se, že všechna úsilí a rizika se nakonec vyplatila. Tím větší byla potom satisfakce po ukončení projektu „Mons Universitatis“, který dnes výborně slouží historické a kulturní osvětě obyvatel Opolského Slezska.

Zwyczaje i tradycje regionalne Województwa Opolskiego ich znaczenie w pielęgnowaniu dziedzictwa kulturowego regionu.

Prof. dr hab. Dorota Simonides

Współcześnie na skutek dynamicznych ruchów migracyjnych zmianie uległo pojęcie regionalizmu. Ale to nie tylko pojęcia uległy przeobrażeniu. Szuka się także ratunku przed zalewającą nas globalizacyjną unifikacją kulturową. Tu należy szukać źródła pragnienia współczesnego człowieka osadzenia swej osobowości w określonym ciągu kulturowym, wpisania swego losu, życia i twórczości w regionalnej przestrzeni. Pragnienie to jest przyczyną współczesnej reinterpretacji pojęcia „regionalizm” w całej Europie.

Utożsamianie się z własnym regionem znaczy, że znamy go, lub też chcemy go poznać, że objęliśmy jego dziedzictwo naszym współczesnym spojrzeniem, co przejawia się w podjęciu odpowiedzialności za własny region. Człowiek nie chce być bezdomnym i niezakorzenionym. Widać to z leczenia dwóch społecznych chorób: pierwszej: wyjścia z anonimowości i chęci zaznaczenia swej obecności i swej roli w regionie; w drugiej: w nostalgii za czymś stałym, pewnym i stabilnym, za czymś co może dostarczyć poczucia więzi i wspólnoty. Potrzeba zakorzenienia i zadomowienia się człowieka jest praźródłem tekstów kulturowych, które ujawniają wspólną odpowiedź na sens ludzkiego istnienia. Odpowiedzi na te pytania są różne i nacechowane tym, co możemy nazwać odrębnościami narodowymi a w ich obrębie regionalnymi.

Śląsk Opolski od najdawniejszych czasów stanowił typowy teren pogranicza, na którym stykały się ze sobą różne narodowości i różne kultury, gdyż do takiej roli przeznaczyły go warunki geograficzne i polityczne, czyniące z niego krzyżownicę szlaków handlowych i kulturowych. Na skutek wielokrotnych zmian przynależności państwowej stał się on regionem grup społeczności niejednorodnych pod względem etnicznym, językowym i kulturowym. Proces osadzania się tu w różnych czasach różnych grup etnicznie obcych, potęgował chęć pielęgnowania własnej tradycji. To zaś doprowadziło do utrzymania się na Śląsku zjawisk archaicznych, co w przypadku folkloru wyraża się w zabytkach dawno już w centralnych regionach kraju zapomnianych. Jest to w prostej drodze wynik naturalnego aktu samoobrony i dążności do zachowania swojskiej, rodzimej spuścizny kulturowej. Stąd też Śląsk Opolski stał się niejako matecznikiem bardzo dawnych zjawisk kulturowych.

Poddanie pod bliższy ogląd naukowy zwłaszcza przygranicznych obszarów Śląska Opolskiego, pozwala

na stwierdzenie, że bogactwo kulturowe zależy w dużej mierze od bezpośredniego sąsiedztwa z innymi grupami etnicznymi czy narodowymi. Jeśli było ono czeskie, morawskie miała więcej cech słowiańskich. I tak na przykład w raciborskim, głubczyckim i prudnickim istnieją wyraźne wpływy morawsko-czeskie. Zaś tam, gdzie sąsiedztwo było niemieckie widoczniejsze są ich wpływy.

Trzeba wyraźnie podkreślić że to kulturowe pokrewieństwo zachodniosłowiańskie miało znacznie większy wpływ w szerokopojętej kulturze ludowej, nawet w takim stopniu, że powstały kulturowe zjawiska wspólne w zakresie obrzędów, zwyczajów, pieśni i opowieści. Natomiast wpływy etnikum niemieckiego ograniczało się najczęściej do naśladownictwa i zapożyczenia technicznych i cywilizacyjnych osiągnięć sąsiadów. Na to i tak już wielokulturowe podłoże ludności głównie wiejskiej, gdyż miasta były przeważnie zamieszkałe przez niemieckich urzędników, nałożyła się po 1945 roku kultura ludności napływowej, repatriantów ze wschodu, ludności osadniczej z Polski centralnej oraz reemigrantów z Niemiec, Francji i Rumunii. Zadecydowało to o tym, że region opolski może się dzisiaj poszczycić wyjątkowo interesującą, bogatą i wieloetniczną kulturą. Trudno w szczegółach zaprezentować całe bogactwo i zróżnicowanie kulturowe Śląska Opolskiego. Zauważyć jedynie należy, że mimo wielości kultur jedna jest tu wyraźnie dominująca. Jest to rodzima kultura śląska, która od wieków zakorzeniona na tym samym terytorium, rozwinęła się, uległa różnym przekształceniom i zaważyła na kulturze żyjącej tu ludności spoza Śląska. Przybysze siłą odcięci od korzeni własnej kultury, próbowali zaczerpnąć z kultury śląskiej to, co było im bliskie i wyrażało podobne lub tożsame treści. Toteż z wielości zjawisk pragniemy ukazać te najbardziej typowe dla Śląska Opolskiego.

Zwyczaje i obrzędy.

Najbardziej charakterystyczne są dla Śląska zwyczaje i obrzędy karnawałowe oraz wiosenne. W nich zachowało się najwięcej zjawisk reliktowych, od bardzo dawna zakorzenionych w kulturze rodzimej. Można sobie postawić pytanie: w czym tkwi tajemnica zwyczajów i obrzędów, co w nich jest zakodowane, jakie mają do spełnienia funkcje, jakie przesłanie, że przez tyle wieków towarzyszą człowiekowi i ciągle trwają, ulegając różnym przeobrażeniom. Mówi się i pisze o ich

wielkiej wartości antropologicznej, głęboko humanistycznej i humanitarnej. Spróbujemy spojrzeć na niektóre z nich, na te, które w najbardziej widoczny sposób ukazują wpływ na tworzenie się więzi wspólnotowej. Są to – co może dziwić – rytuały oczyszczające zarówno jednostki jak i całej wspólnoty wioskowej. Chodzi tu zniszczenie zła zarówno dośłownego jak i symbolicznego. Pod postacią karnawałowej zabawy kryje się głębszy sens jak wyrzucanie poza granice wioski nieczystości, zimy, grzechów, choroby, śmierci, a więc wszelakiego zła, które antropomorfizowano i personifikowano. Ukazują one potrzebę zasadniczej odnowy, odrodzenia się człowieka i natury. *Sacrum* i *profanum* jest tu tak splecione jak w życiu człowieka.

Ilustracją tego procesu są następujące obrzędy: wodzenie niedźwiedzia, babski comber, grzebanie basa a nade wszystko topienie marzanny. Zdomowiły się one na Śląsku Opolskim od średniowiecza i uważane są przez ludność tutejszą za rodzime.

Obrzęd „wodzenia niedźwiedzia” występuje w okresie karnawału, zwanego tu „ostatkami”. Znany jest zarówno na Morawach jak i na Opolszczyźnie. W jednym i drugim obszarze człowiek ubrany za „niedźwiedzia” opleciony jest słomą z grochowin, którą kobiety rwały w celach magicznych, miała bowiem zapewnić dostatek i szeroko pojętą płodność. Znany opolski folklorysta, nauczyciel Józef Lompa pisał w 1843 roku o tym obrzędzie: „W ostatki obwodzą w Górnym Szlązku człowieka w grochówkę obwinionego pod nazwiskiem niedźwiedzia. W niektórych miejscach bywa zamiast niedźwiedzia koń wytkany i przy człowieku przywiązany”¹. Z 1869 roku pochodzi wzmianka innego badacza (Lucjana Malinowskiego), który pisał: „W Pogorzelu pod Koźlem w ostatki chłopcy chodzą po chałupach z jednym przebranym za niedźwiedzia, z muzyką i z konikiem w szaty ubranym. Dziewczęta dają im pieniądze, a potem razem tańczą”². W korowodzie dawniej, ale i teraz jeszcze uczestniczą przebierańcy tacy jak: żandarm, leśniczy ze strzelbą, szkielet śmierci z kosą, młoda para w weselnym stroju, cygan i cyganka, diabeł i anioł oraz kominiarz. Społeczność lokalna oskarżała publicznie niedźwiedzia o wszystko zło, które wydarzyło się w ostatnim roku. Po publicznym osądzie „zabijano” go, a jego „krew” z reguły było to czerwone wino, wypijano, po czym tańczono z radością z gospodarzami. Współcześnie obrzęd jest rodzajem happeningu i w publicznym oskarżaniu niedźwiedzia wymienia się wszystko co dokucza społeczności wioskowej: wygórowane podatki, złe drogi, wymagania władzy lokalnej itp. Istnieją obwieszczenia wójtów, którzy namawiają gospodarzy do przyjęcia „obchodu niedźwiedzia” i do składania pieniężnych datków, przeznaczonych na wspólny wioskowy cel.

Innym powszechnie znanym jest obrzęd, o nazwie „babski comber”. W formie w jakiej występuje na Śląsku Opolskim, nie jest znany ani w Polsce ani w Niemczech, choć ma trochę i z polskich obrzędów karnawałowych, a zwłaszcza z tańców na len i konopie. Natomiast duże jest jego podobieństwo do pochodów maszkar czeskich, zwanych także „cemperami” oraz do niektórych cech niemieckiej „Weiberfastnacht”. Podług A. Brücknera wyraz „comber” występuje także u Łużyczan. Został tam przyniesiony przez osadników z Marchii Brandenburskiej i wiąże się z maskami przebierańców³. W naszym województwie jest to obrzęd obchodzony z wtorku na środę popielcową, a więc kończący okres karnawału. Na zabawę przychodzą tylko kobiety. Przywożą na taczkach do karczmy młode, dopiero co zaślubione mężatki, jako że obrzęd spełniał dawniej funkcję inicjacyjną życia małżeńskiego. Dlatego mężowie proponowali starszym kobietom symboliczną „opłatę” za przekazanie ich żonom wypróbowanych praktyk małżeńskich. Było to ważne w dobie, kiedy młode dziewczyny nie były świadome swych powinności małżeńskich⁴. Jeden z niemieckich urzędników, przebywających w okolicach Gliwic pod koniec XVIII wieku pozostawił nam dokładny opis babskiego combru. Czytamy tam m.in. „środa popielcowa jest dniem, w którym wszystkie młode mężatki, które w ostatnim czasie wyszły za mąż, po posypaniu głowy popiołem udają się wprost do karczmy, gdzie muszą zakupić przynajmniej pół kwarty wódki i poczęstować nią inne starsze mężatki. Uzyskują przez to prawo pozostałych kobiet, które w tym dniu wszystkich spotkanych mężczyzn mogą zaczepić, zabrać im czapkę, zawlec ich przez to do karczmy i zmusić do wykupienia czapki wódką”⁵. Również wspomniany już Józef Lompa podkreślił w 1843 roku, że: „babski comber odbywał się w środę popielcową i stanowił święto kobiet”⁶. Obrzęd miał na celu wydobycie wartości małżeństwa. Dlatego istniało wiele zachowań zwyczajowych, których głównym zadaniem było napiętnowanie zbyt wybrednych młodych dziewcząt, które nie kwapiły się do zakładania rodziny. Tak na przykład przed północą z wtorku na Środę Popielcową zawieszano wszystkim pannom, które były znane z tego, że zbyt przebiebrały chłopców, łańcuch i kloc na szyi. Zwyczaj to bardzo stary. Jego śląskie występowanie jest poświadczane już w 1652 roku jako wyjątkowo popularna zabawa zapustna. W czasie tańca taka panna była pośmiewiskiem dla wszystkich. Chłopcy zbierali się wokół „ofiary” i przeskakiwali przez klocek w takt muzyki. Śmiechu i okrzyków było wiele, a zawstydzona panna żalowała swego zbyt wybrednego gustu. Można było jednak uniknąć zawieszenia klocka poprzez poczęstunek chłopców wódką⁷. Na Śląsku Opolskim zwyczaj ten był kojarzony

z dniem czarownic. Współcześnie nadal jest żywy i przypomina go tzw. karczma piwna.

Popularnym obrzędem jest także pogrzeb basa lub chowanie basa. Jest to zakończenie wesołego okresu karnawału. Symbolicznym zakończeniem owych „wesołości”, był pogrzeb instrumentu, pogrzeb muzyki, która powinna zamilknąć na cały okres postu. Jest to średniowieczny obrzęd dawnych żaków krakowskich, którzy w swej Alma Mater urządzali przykościelne intermedia pełne komicznych treści. Z biegiem czasu poprzez różne zakazy synodalne i miejskie przeniosły się one do osiedli wiejskich i zaczęły tam żyć swoim własnym życiem. Z wybiciem północy rozpoczynającej czas postu muzycanci kładą swe instrumenty na podłogę i kropią je gorzałką. Następnie wybiera się największy instrument i kładzie go na mary, aby w uroczystym „pogrzebie” móc go pochować. Pogrzeb basa jest wiernym odzwierciedleniem prawdziwego rytuału orszaku pogrzebowego. Prowadzi go przebrany w wypożyczone od księdza szaty liturgiczne młodzieniec. Instrument noszą na marach inni żałobnicy. Nieutulona w żalu wdowa, ubrana całkowicie w czerń i szlochająca, wymienia wszystkie zalety instrumentu, który umiłał życie całej wspólnoty. Od tego momentu instrumenty musiały zamilknąć i milczeć aż do Wielkiej Nocy. Był to czas nie tylko czyszczenia wszystkich obejść ale również dla człowieka czas refleksji oczyszczenia wewnętrznego.

Jednak najbardziej opolskim obrzędem jest od wieków topienie marzanny. Obrzęd uchodzi powszechnie za zwyczaj starosłowiański. Pogląd ten rozpowszechniał nie tylko Długosz, choć to on pierwszy wy dobył źródła czeskie, synodalne i w oparciu o nie zbudował całą koncepcję słowiańskiego pochodzenia obchodu. Według Aleksandra Brücknera zwyczaj miał przywędrować do Polski z Czech. Pisał on: „Otóż ten obchód, ograniczony u nas do Śląska i Wielkiej Polski, przywędrował w XIV wieku na Czechy z Frankonii i Norymbergi, gdzie szczególnie kwitł⁸” Wywód swój wsparł najstarszym źródłem historycznym, mówiącym o występowaniu obrzędu marzanny, a mianowicie rozporządzeniami synodu praskiego. Już bowiem w 1336 r. synod praski zakazywał udziału duchowieństwa w zwyczaju topienia marzanny. Zabraniał wyraźnie obnoszenia wśród postu obrazów w postaci śmierci i topienia ich⁹.

Postać dawnej marzanny nie była przystrojona w ludowy strój lecz upodobniona do śmierci. Jeszcze w XVIII wieku w Głogówku na Śląsku Opolskim, niosąc marzannę śpiewano: „*śmierć się wiję u płotu, szukający kłopotu*”. Jednak już w XIX wieku zwyczaj ten symbolizował topienie zimy, chorób, alkoholu, i wszelakiego zła.

Kiedy w 1869 roku Lucjan Malinowski badał śląską kulturę ludową a zwłaszcza gwarę, napisał w liście do

przyjaciela: „Zapomniałem ci wprzódki donieść o nader ważnym odkryciu, jakie zrobiłem dla mitologii słowiańskiej i w ogóle indoeuropejskiej. To jest obrzęd dotąd w całym prawie Śląsku zachowany – topienia marzanny. Mam opis tego w wielu wsiach.” Dalej następuje znany nam wszystkim opis oraz kilka wariantów znanej pieśni: „Marzanna rosła, rosła, aż urosła”¹⁰.

Warto wiedzieć, iż każdemu mieszkańcowi wsi zależało na tym, aby obchód z marzanną przeszedł koło jego zagrody, gdyż tylko w ten sposób marzanna zabierała z sobą choroby, zimę i zło z domu. Wdzięczni więc gospodarze wynagradzali uczestników obchodu jajami i kołaczem. W niektórych wsiach śląskich głęboko wierzono, że marzanna wynosi z domu nie tylko chorobę ale i pociąg do wódki, który w opinii społecznej uważany był za najgorsze zło. Toteż zamiast postaci kobiecej, ubierano kukłę w strój męski, dając marzaniokowi do ręki butelkę z wodą i szklankę do kieszeni. Tak ubraną kukłę niosły dziewczyny, a kobiety, które najbardziej dotkliwie odczuwały skutki alkoholizmu u swych mężów, obserwowały tonięcie marzanioka.

Jak zaznaczyliśmy we wstępie niemal w każdym z tych obrzędów zawarte jest podstawowe przesłanie: wyrzucenie z otoczenia zła. Także w obrzędzie topienia marzanny obserwujemy nawiązanie do instytucji „kozła ofiarnego”, który pokutuje za zło całej wioski. Przejawia się to i na Morawach, gdzie funkcja ta związana jest najwyraźniej z obrzędem marzanny. Tam to postać marzanny stawiają w polu, rozbierając ją ze stroju ludowego, po czym parobcy, którzy zjawiają się z całej wsi, rzucają w nią kamieniami i bryłami ziemi. Gdy postać słomiana upada, chłopcy wznoszą „gaik” i śpiewając, wracają z dziewczętami do wioski. Na Śląsku także łączono zwyczaj topienia marzanny z powitaniem wiosny a więc z gaikiem. Dziewczęta utopiwszy słomianą kukłę, wносиły do wsi zielony gaik, symbol wiosny, śpiewając odwiecznie tę samą pieśń, gaiczek zielony, pięknie ustrojony. Gaik zwiastował wiosnę i był symbolem zwycięstwa dobra, młodości i zdrowia. Podkreślić warto raz jeszcze, że podobne występowanie obu zwyczajów w Czechach i na Morawach oraz na Śląsku wskazuje na ich wspólną proveniencję. Dotyczy to także nazwy Marzanna. Jedni wywodzą ją od słowa „mortus” inni od imienia „Maria” Na Śląsku często zdrobniało się imię „Maria” na „Marzena”

I tym razem spór o to, czy jest to zwyczaj pierwotnie słowiański i przeniesiony do Niemiec, czy też odwrotnie, trwał długo i zajmował wiele miejsca wśród prac badaczy polskich, niemieckich i czeskich¹¹. Jedno jest pewne, że zachował się on najdłużej na Śląsku Opolskim. W licznych jego opisach, także w tych niemieckich, występują zawsze teksty piosenek w języku staropolskim. Ze Śląska zwyczaj jest współcześnie przenoszony do innych regionów Polski,

ale już w charakterze ludycznym. Obrzędem wiosennym, również połączonym z wypędzaniem zła, w niektórych wsiach jest tzw. palenie żuru. Żurem nazywa się tu wszelkie nieczystości, które wynosi się do spalania poza granice wsi. W opisie z 1879 roku podkreśla się iż: "(...) najwięcej upowszechniony jest ten zwyczaj na Zaodrzu i w powiecie wielostrzeleckim, (Strzelce Opolskie – D.S.) gdzie hasło do zapalania skrobaczek (miotła) dają pasterze na wzgórzach św. Anny"¹². W niektórych wsiach przez ognisko przeskakiwali młodzi chłopcy, gdzie niegdzie wrzucano do ognia kartki z grzechami, wierząc że zastąpi to spowiedź. Znany był także zwyczaj t.zw. szukanie Judasza, wg. którego chłopcy z pochodniami chodzili po polach.

Jeśli jednak dawniej obrzędy te zawierały powagę, kazywały potrzebę oczyszczania się, odrodzenia, to współcześnie przeobraziły się wyłącznie w zabawę. W niemal wszystkich wiosennych obrzędach obdarowywano uczestników korowodów – jajkami. Na Wielkanoc zaś – kroszonkami. (krasić – upiększać) Te misternie rytowane jajka mają tu bardzo długą tradycję. Pochodzą wszak z X wieku i odnaleziono je na Ostrówku Opolskim w czasie wykopalisk archeologicznych. Dekorowane są wyłącznie motywami roślinnymi. Po 1945 roku motywy dekoracji jak i kolorystyka rzeźbionych jaj, została przeniesiona na ceramikę, tworząc charakterystyczne dla Śląska Opolskiego wyroby sztuki ludowej.

Do dziedzictwa opolskiej kultury ludowej należą nie tylko obrzędy, zwyczaje, tańce i wierzenia ale i zabytki literatury ludowej. Rodowód wielu z nich sięga już wczesnego średniowiecza. Zarówno czeskie jak i niemieckie wpływy w postaci różnych tekstów kulturowych przechodziły przez Bramę Morawską i zadomowiły się na Śląsku Opolskim. Wśród nich znajduje się Katalog magii z początku XIII wieku brata Rudolfa, zakonnika z Rud Raciborskich. Nim jednak do Rud dotarł, prze-wędrował Czechy. Toteż to, co znajduje się w Katalogu jest nie tylko dziedzictwem śląskim ale i czeskim. Brat Rudolf był nadzwyczaj bystrym obserwatorem. Dzięki niemu Katalog zawiera wiele drobniastych, ale interesujących obserwacji z życia i kultury śląskiego ludu. To samo możemy powiedzieć o Codexie Mikołaja z Koźła, Pochodzi on z lat 1414- 1423 i jest swoistym silva rerum w którym –jak w wielu traktatach– znajdują się obok modlitw, kazań i pieśni również opowiadania, bajki, żarty i anegdoty, a także opisy wierzeń, czarów i praktyk magicznych. Za najosobliwszy tekst Codexu uchodzi nieobyczajna pieśń, którą jedni badacze uważają, za tekst polskiego, inni czeskiego pochodzenia. Franciszkanin Mikołaj, zanim osiadł w Koźlu, przebywał kilkanaście lat na Morawach, a w notatniku swoim wymienił następujące miejsca pobytu: Ołomuniec, Czaśław,

Krumłów, Karniów, Praga, Głogówek, Opole, a także Kraków i Nowy Sącz. Prawdopodobnie pieśń jest więc typowym zabytkiem pogranicza, jak wiele innych pieśni śląskich.

Z Czech dotarły na Śląsk Opolski teksty z Frantowych praw, wydanych po czesku w Norymberdze w 1518 roku. Są to żartobliwe parodie przywilejów i statutów cechowych. Autor, lekarz i żartowniś wykorzystał tu wątki europejskie, opierając się na klasyce niemieckiej i włoskiej, którą jednak znakomicie wprowadził w świat kultury czeskiej. Nim zbiór został opublikowany w języku polskim, humor Frantowych praw na dobrze zadomowił się na Śląsku Opolskim.

Zakończenie

Starano się tu ukazać najistotniejsze dla Śląska Opolskiego zwyczaje i obrzędy a także inne zjawiska kulturowe. W regionie opolskim żyją bowiem takie treści, które stanowią nasze kulturowe dziedzictwo. Świadczy ono o naszej tożsamości. Chciałoby się za Montaignem powiedzieć: "Najważniejszą rzeczą na świecie to umieć należeć do siebie"¹³. Ale człowiek jest również jednostką głęboko społeczną i nie może żyć bez wspólnoty. Ta zaś wyraża się wspólnym dziedzictwem kulturowym. Dlatego trzeba umieć uczynić właściwy użytek z tradycyjnego przekazu. Ułatwiał on bowiem naszym ojcom poruszanie się w świecie dawał wiedzę, wyraźnie organizującą i stabilizującą życie.

Zwrócono tu też uwagę na źródła odrębności regionalnej pogranicza. Ale warto raz jeszcze podkreślić za znanym czeskim uczonym Karlem Horalkiem, że właśnie na Śląsku mogły powstać zjawiska wspólne, a więc, że obie grupy narodowe czy etniczne, wykreowały nie tylko swoje własne teksty kulturowe, ale i wspólne. Jak już wspomniano na wstępie, to decyduje o bogactwie oraz różnorodności kultury pogranicza. Etnolodzy są zgodni co do tego, że „siła oraz zakres oddziaływania przebiegających procesów może sięgnąć na pograniczach tę skalę, której obszary jednorodne raczej nie znają"¹⁴.

Traktat z Maastricht z 1992 roku głosi że warunkiem pomyślnego rozwoju całej Europy jest harmonijny rozwój wszystkich regionów. Podkreśla się w nim wartość kulturowych różnic, zwraca się uwagę na potrzebę oddolnych inicjatyw społecznych, na wzrost samowiedzy o historii, zasobach gospodarczych, krajobrazie, folklorze i tradycji swego regionu. Do treści tych programów nawiązuje nasza konferencja. Szczęściem naszym, z którego trzeba umieć korzystać że nasze dwa regiony są stworzone do współpracy i mogą wnieść wiele cennych wartości do europejskiego dziedzictwa.

- ¹ J. Lompa, *Rozmaitości górnośląskie*, (Zebrane w 1842,) Muzeum Etnograficzne w Krakowie, , rkps 762, karta 6-7.
- ² L. Malinowski, Por. J. Pośpiech, S. Sochacka, Lucjan Malinowski *a Śląsk. Działalność śląskoznawcza*. Teksty ludoznawcze, Opole 1976, s. 57.
- ³ A. Brückner, *Słownik Etymologiczny Języka polskiego*, Warszawa 1970, s.57.
- ⁴ Por. D. Simonides, *Babski comber*, [w:] *Śląskie uciechy i zabawy*, Materiały etnologiczno-folklorystyczne pod red. I. Floreńskiej- Bukowskiej, Katowice 1991, s. 127 i n.
- ⁵ J. Kauschke, *Hochzeitsgebräuche im polnischen Oberschlesien*, „Schlesische Provinzialblätter“ 1788, t.8. s. 344.
- ⁶ J. Lompa, *Rozmaitości górnośląskie*, (Zebrane w 1842,) Muzeum Etnograficzne w Krakowie, , rkps 762, karta 6-7.
- ⁷ Por. A. Perlick, *Bäuerliche Fastnachtsbräuche im Oberschlesischen Volksraum*, „Der Oberschlesier“ 1938, s.95 – 106.
- ⁸ A.Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Wstęp i opracowanie S. Urbańczyk, Warszawa 1985 s. 314.
- ⁹ Por. A. Brückner, *Mitologia polska*, Warszawa, 1924
- ¹⁰ L. Malinowski, *Zarysy życia ludowego na Szląsku*, „Atheneum“ R. 2: 1877. Por. J. Pośpiech, S. Sochacka, *Lucjan Malinowski a Śląsk. Działalność śląskoznawcza*. Teksty ludoznawcze, Opole 1976, s. 167.
- ¹¹ Por. Z. Staszczak, *Śląska forma obrzędu Marzanny i Gaika na tle porównawczym*, Opole 1964, s. 5.
- ¹² A. Hytrek, *Górny Śląsk pod względem obyczajów, języka i usposobienia ludności*, „Przegląd Polski“ t. 14: 1879, z. 4, s. 45—69.
- ¹³ Por. E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1971, s. 35.
- ¹⁴ Z. Staszczak, *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne*, Poznań 1978, s.4

LITERATURA Uzupełniająca:

- Gładysz Mieczysław, *Kultura ludu śląskiego*, [w:] *Górny Śląsk*, pod red. Kazimierza Popiołka, Poznań 1959, t. 5, cz. I, s. 453— 522.
- Hytrek Adolf, *Górny Śląsk pod względem obyczajów, języka i usposobienia ludności*, „Przegląd Polski“ t. 14: 1879, z. 4, s. 45—69.
- Kauschke Josef, *Hochzeitsgebräuche im polnischen Oberschlesien*, „Schlesische Provinzialblätter“ t. 8: 1788, s. 334—339.
- Kolberg Oskar, *Dzieła wszystkie*, t. 43: *Śląsk*, Wrocław—Kraków—Warszawa 1965, s. 30—35.
- Lach Kornelia, *Wierzenia, zwyczaje i obrzędy, folklor pogranicza polsko-czeskiego*, Wrocław 2000.
- Lompa Józef, *Rozmaitości górnośląskie*, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, sygn. 759, rkp.
- Malinowski Lucjan, *Zarysy życia ludowego na Szląsku*, „Atheneum“ R. 2: 1877.
- Pośpiech Jerzy, *Zwyczaje i obrzędy doroczne na Śląsku*, Opole 1987.
- Simonides Dorota, *Společna funkcia śląskiego folkloru*, „Studia Śląskie“. Seria nowa, t. 15: 1969, s. 401—421.
- Simonides Dorota, *Mądrość ludowa, Dziedzictwo kulturowe Śląska Opolskiego*, Wrocław 2007.
- Smolińska Teresa, *Tradycyjne zwyczaje i obrzędy śląskie, Wybór i opracowanie ...*, Opole 2003.
- Wesołowska Henryka, *Przemiany zwyczajów rodzinnych u rdzennych mieszkańców Śląska Opolskiego*, „Kwartalnik Opolski“ R. 32: 1986, nr I, s. 17—29.
- Zambrzycka-Kunachowicz Anna, *Zwyczajowe formy współżycia społecznego (Studium wsi Owsiszczce na Śląsku Opolskim)*, Kraków 1980.

Regionální zvyky a tradice Opolského vojvodství, jejich význam při pěstování kulturního dědictví regionu

Prof. dr. hab. Dorota Simonides

V poslední době došlo v důsledku dynamických migračních přesunů ke změně významu pojmu regionalismu. Změnily se ale nejen pojmy. Hledají se rovněž cesty záchrany před globalizační kulturní unifikací, která nás zaplavuje. Zde je třeba hledat pramen touhy současného člověka po zasazení své individuality do určitého kulturního řetězce, vepsání svého osudu, života a tvorby do regionálního prostoru. Tato touha je příčinou soudobé znovuinterpertace pojmu „regionalismu“ v celé Evropě.

Ztotožňování se s vlastním regionem znamená, že jej známe nebo jej chceme poznat, že jsme jeho dědictví zahrnuli do svého soudobého nahlížení, což se projevuje v přijetí odpovědnosti za vlastní region. Člověk nechce být zbaven domova a vlastních kořenů. Je to patrné při léčení dvou civilizačních nemocí: první – vystoupení z anonymity a vůle zdůraznit svou přítomnost a úlohu v regionu; druhé – projev nostalgie po něčem trvalém, určitém a stabilním, po něčem, co může zajistit pocit spjitosti a soudržnosti. Potřeba člověka usadit se a zabydlet je původním zdrojem kulturních textů, ve kterých se projevuje společná odpověď na smysl lidské existence. Odpovědi na tyto otázky jsou různé a vyznačují se tím, co můžeme nazvat národní odlišností v jejím regionálním rámci.

Opolské Slezsko tvořilo od pradávnych dob typickou pohraniční oblast, ve které se vzájemně stýkaly různé národnosti a různé kultury, protože ji k této úloze předurčily zeměpisné a politické podmínky, které z této oblasti učinily křižovátku obchodních a kulturních cest. V důsledku několika změn příslušnosti k danému státu se tato oblast stala regionem nestejnorodých společenských skupin z hlediska etnického, jazykového a kulturního. V průběhu osídlování této oblasti etnicky rozdílnými skupinami obyvatelstva se v různých dobách umocňovala jejich vůle a touha po pěstování vlastních tradic. To pak vedlo k tomu, že se ve Slezsku udržely archaické jevy, což se např. v případě folkloru projevuje v památkách, které byly v centrální části Polska zapomenuty. Je to přímý výsledek přirozeného jednání v sebeobraně a snahy po zachování domácího, rodného, kulturního dědictví. Proto se také Opolské Slezsko stalo jakýmsi střediskem velmi dávných kulturních jevů.

Podrobnější vědecké zkoumání zejména pohraničních oblastí Opolského Slezska umožňuje učinit závěr, že kulturní bohatství závisí do značné míry na bezprostředním sousedství s jinými etnickými nebo národnostními skupinami. Pokud se jednalo o české

nebo moravské sousedy, kultura měla více slovanských prvků. Například v raciborské, głubczické a prudnické oblasti existuje zřetelný moravsko-český vliv; zatímco tam, kde šlo o německé sousedství, je patrnější vliv tohoto etnika.

Je třeba jasně zdůraznit, že západoslovanské kulturní příbuzenství mělo mnohem větší vliv v široce pojaté lidové kultuře, a to dokonce v takové míře, že vznikly společné kulturní jevy v oblasti obřadů, zvyků, písní a vyprávění; na druhou stranu vliv německého etnika se nejčastěji omezoval na napodobování a přebírání technických a civilizačních výtvarků sousedů.

Na tuto multikulturní vrstvu obyvatelstva, převážně vesnického, protože města byla vesměs obydlena německými úředníky, navázala po roce 1945 kultura přistěhovaleckého obyvatelstva, repatriantů z východu, osídleneckého obyvatelstva z centrální části Polska a reemigrantů z Německa, Francie a Rumunska. To rozhodlo, že se opolský region může dnes pochlubit výjimečně zajímavou a bohatou kulturou pěstovanou více etniky.

Je obtížné podrobně prezentovat celé kulturní bohatství a jeho rozvrstvení na území Opolského Slezska. Je třeba pouze připomenout, že i přes četnost kultur zde jedna výrazně převládá. Je to původní slezská kultura, která je po staletí zakořeněna ve stejné oblasti, rozvinula se, prošla různými proměnami a ovlivnila kulturu zdejšího obyvatelstva, které sem přišlo z jiných oblastí mimo Slezsko. Příchozí obyvatelstvo – násilně odříznuté od kořenů vlastní kultury – se pokoušelo čerpat ze slezské kultury to, co jim bylo blízké, a vyjadřovalo podobný nebo totožný obsah. Proto bychom chtěli z mnohačetných jevů ukázat ty nejvíce typické pro Opolské Slezsko.

Zvyky a obřady

Pro Slezsko jsou nejcharakterističtější masopustní a jarní zvyky a obřady. V nich se dochovalo nejvíce reliktních, které od velmi dávných dob zakořenily v domácí kultuře.

Lze si položit otázku: v čem spočívá tajemství zvyků a obřadů, co je v nich zakódováno, jakou úlohu mají plnit, jaké poslání, že po staletí doprovází člověka a neustále trvají, přičemž podléhají různým proměnám? Mluví se a píše o jejich velké antropologické hodnotě, hluboce humanitní a humánní. Zkusme se podívat na některé z nich, na ty, které nejviditelnějším způsobem ukazují vliv na vytváření společenských vazeb. Jsou to, což

možná udivuje, rituály, které mají očistný účinek jak pro jednotlivce, tak pro celé vesnické společenství. Jedná se zde o zničení zla, a to jak v doslovném, tak i v přeneseném (symbolickém) slova smyslu. Pod rouškou karnevalové zábavy je ukryt hlubší význam, jako je vyhazování nečistot mimo hranice vesnice, zimy, hříchů, nemoci, smrti, tedy všelijakého zla, které je antropomorfizováno a personifikováno. Ukazují potřebu zásadní obnovy, obrození člověka a přírody. Sacrum a profanum jsou zde propletené jako v životě člověka.

Tento proces lze doložit pomocí následujících obřadů: vodění medvěda, babský hřbet, pohřbívání basy a především topení Morany. Tyto zvyky zdomácněly v Opolském Slezsku již ve středověku a zdejším obyvatelstvem jsou považovány za vlastní.

S obřadem nazvaným „vodění medvěda“ se setkáváme v období masopustu, který zde také bývá nazýván „zbytky“. Tento zvyk je znám jak na Moravě, tak i v opolském kraji. V obou oblastech jde o člověka převlečeného za medvěda a omotaného slámou z hrachoviny, kterou ženy trhaly z důvodu jejího magického vlivu – měla totiž zajistit dostatečnou a široce pojatou plodnost. Známý opolský badatel folkloru učitel Józef Lompa napsal v roce 1843 o tomto obřadu: „Během masopustu v Horním Slezsku vodí člověka omotaného hrachovinou a nazývaného medvěd. V některých lokalitách místo medvěda bývá používán tkaný kůň uvázaný u člověka.“¹ Z roku 1869 pochází zmínka dalšího badatele (Lucjana Malinowského), který zmiňuje: „V Pogorzeltci pod Koźlem obcházejí v době masopustu chlapci chalupy, přičemž jeden z nich je převlečený za medvěda, s hudbou a s koníkem oblečeným do šatů. Děvčata jim dávají peníze a potom spolu tančují.“² Dříve, ale i v současné době se průvodu účastní převlečení lidé, jako jsou: četník, polesný s puškou, smrtka s kosou, mladý pár ve svatebním kroji, cikán a cikánka, ďábel a anděl nebo kominík. Místní společenství veřejně obviňovalo medvěda za všechno zlo, které se stalo v posledním roce. Po veřejném odsouzení byl medvěd „zabit“ a jeho „krev“ (zpravidla to bylo červené víno) vypita, pak následovaly radostné tance s hospodáři. V současné době je tento obřad druhem happeningu a při veřejném obviňování medvěda se odráží vše, co trápí vesnickou veřejnost: přemrštěné daně, špatné silnice, požadavky místní správy apod. Někde se vyvěšují oznámení místních starostů, kteří vyzývají obyvatele vesnice, aby přijali „obcházejícího medvěda“ a přispěli penězi na nějaký společný cíl vesnice.

Dalším všeobecně známým zvykem je obřad nazvaný „babský hřbet“. V podobě, v jaké se vyskytuje v Opolském Slezsku, není znám ani v Polsku, ani v Německu, i když má určité prvky polských masopustních obřadů, zejména tance na lnu a konopí. Naproti tomu se velmi podobá českým maškarním průvodům, nazývaným také „cemperami“, a některým prvkům německé

„Weiberfastnacht“. Podle A. Brücknera se výraz „comber“ (hřbet) vyskytuje rovněž u Lužických Srbů. Dostal se tam spolu s osadníky z Brandenburska a je spojován s maskami převlečených lidí³. V našem vojvodství je to obřad, který se slaví v noci z úterý na popeleční středu, tedy na závěr masopustního období. Na zábavu přichází pouze ženy. Do hospody přiváží na kolečkách mladé, nedávno provdané ženy, protože tento obřad dříve plnil funkci iniciace manželského života. Proto starším ženám nabízeli muži symbolický „poplatek“ za to, že předaly jejich ženám prověřené manželské zkušenosti. To bylo důležité v době, kdy si mladé dívky neuvědomovaly své manželské povinnosti⁴. Jeden z německých úředníků, který koncem 18. století pobýval v okolí Gliwic, nám zanechal přesný popis babského hřbetu. V tomto textu můžeme mimo jiné číst: „...popeleční středa je dnem, kdy všechny mladé ženy, které se v poslední době provdaly, odchází po posypání hlavy popelem přímo do hospody, kde musí koupit alespoň půl litru vodky a pohostit s ní jiné starší vdané ženy. Tím získávají právo ostatních žen, které v tento den mohou oslovit všechny potkané muže, sebrat jim čepici a tím je zatáhnout do hospody a donutit je, aby čepici vykoupili vodkou“⁵. Již výše zmíněný Józef Lompa v roce 1843 zdůrazňoval, že: „babský hřbet se konal v popeleční středu a byl svátkem žen“⁶. Cílem tohoto obřadu bylo zdůraznění hodnot manželství. Proto existovala řada zvyků, jejichž hlavním úkolem bylo odsouzení příliš vybíravých mladých dívek, které nespíchaly se založením rodiny. A tak například před půlnocí z úterý na popeleční středu všem svobodným dívkám, které byly známy tím, že příliš vybíraly chlapce, byl na krku zavěšován řetěz a špalek. Je to velmi starý zvyk. Jeho výskyt je ve Slezsku doložen již v roce 1652 jako zvláště populární masopustní zábava. Během tance byla taková dívka vystavena na posměch všem přítomným. Chlapci se soustřeďovali kolem své „oběti“ a přeskakovali přes špalek v rytmu hudby. Zábavu doprovázel smích a pokřikování a zahanbená dívka litovala svůj příliš vybíravý vkus. Existovala však možnost vyhnout se zavěšení špalku, a to tak, že chlapci museli být pohoštěni vodkou⁷. V Opolském Slezsku byl tento zvyk spojován se svátkem čarodějnic. V současné době je nadále živý a připomíná jej tzv. pivní krčma.

Oblíbeným obřadem je rovněž pohřeb basy nebo pochovávání basy. Je to závěr veselého období masopustu. Symbolickým ukončením těchto „veselých“ byl pohřeb hudebního nástroje, pohřeb hudby, která by měla zmlknout po celé období půstu. Je to středověký obřad dávných krakovských studentů (žáků), kteří ve své Alma Mater (universitě) u kostela pořádali krátké scénky s zertovným obsahem. V důsledku různých církevních a městských zákazů se během staletí přestěhoval tento druh zábavy do vesnických obydlí a tam začal žít vlastním životem. O půlnoci, která

zahajuje období půstu, hudebníci pokládají své nástroje na podlahu a skrání je kořalkou. Pak se vybere největší hudební nástroj, který je položen na márách, aby byl při slavnostním „pohřbu“ pochován. Pohřeb basy je věrnou kopií skutečného smutečního průvodu a pohřebního rituálu. Průvod vede mládenec oblečený do liturgických šatů vypůjčených od faráře. Hudební nástroj nesou na márách ostatní smuteční hosté. Vdova pohroužená do smutku, celá v černém a hlasitě plačící, vyjmenovává všechny přednosti hudebního nástroje, který zpříjemňoval život celému společenství. Od tohoto okamžiku musely všechny hudební nástroje zmlknout a mlčet až do Velikonoc. Byla to doba, kdy se čistily všechny statky a usedlosti, byla to ale také doba, kdy se člověk zamýšlel nad sebou a vnitřně očišťoval.

Nejtypičtějším opolským obřadem je však již po staletí topení Morany. Zmíněný obřad je všeobecně považován za staroslovanský zvyk. Tento názor rozšiřoval nejen kronikář Długosz, i když právě on jako první využil českých církevních pramenů a na jejich základě sestavil celou koncepci slovanského původu obřadu. Podle Alexandra Brücknera měl tento zvyk do Polska přijít z Čech. Ve své práci píše: „Totiž tento obřad, který se u nás omezuje na Slezsko a Velkopolsko, se ve 14. století dostal do Čech z Horních Frank a Norimberku, kde zaznamenal největší rozkvět.“⁸ Svoje dedukce opírá o nejstarší historické prameny, které hovoří o výskytu obřadu Morany, a to o nařízení pražské synody. Již v roce 1336 totiž pražská synoda zakazovala účast duchovenstva na topení Morany, jelikož v období půstu bylo zřetelně zakázáno nošení vyobrazení znázorňujících smrt a jejich topení⁹.

Postava dávné Morany nebyla ustrojena do lidového kroje, ale měla podobu smrti. Ještě v 18. století v Głogówku v Opolském Slezsku lidé, kteří nesli Moranu, zpívali: „smrt se vine u plotu, hledající potíží“. Již v 19. století však tento zvyk ztvárňoval topení zimy, nemoci, alkoholu a všelijakého zla.

Když v roce 1869 Lucjan Malinowski zkoumal slezskou lidovou kulturu a zejména nářečí, napsal svému příteli v dopise toto: „Zapomněl jsem ti prve říci o velmi důležitém objevu, který jsem učinil pro slovanskou a vůbec indoevropskou mytologii. Jedná se o obřad, který se dochoval téměř v celém Slezsku – topení Morany. Mám popis tohoto zvyku v mnohých vesnicích.“ Dále následuje nám všem známý popis a několik variant známé písně: „Morana rostla, rostla, až narostla.“¹⁰

Nutno podotknout, že každému obyvateli vesnice záleželo na tom, aby prošel průvod s Moranou kolem jeho stavení, protože pouze tak Morana odnášela s sebou z domova nemoci, zimu a veškeré zlo. A tak vděční hospodáři odměňovali účastníky průvodu vajíčky a koláčem. V některých slezských vesnicích lidé hluboce věřili, že Morana odnáší z domova nejen

nemoc, ale i sklon k alkoholu, který podle veřejného mínění byl považován za největší zlo. Proto měl tento panák místo ženské postavy oblečené mužské šaty a Moran držel v ruce lahev s vodou a v kapse měl skleničku. Takto oblečeného panáka nesla děvčata, zatímco ženy, které u svých mužů nejvíce pociťovaly důsledky alkoholismu, pozorovaly tonutí Morana.

Jak jsme již řekli v úvodu, v každém z těchto obřadů je obsaženo základní poselství: odstranění zla z okolí. V obřadu topení Morany lze také pozorovat návazání na institut „obětního beránka“, který pyká za zlo celé vesnice. Toto se projevuje i na Moravě, kde je tato funkce zřetelně spojena s obřadem Morany. Tam je postava Morany stavěna na pole, je svlečena z lidového kroje a čeledíni, kteří se schází z celé vesnice, na ni hází kameny a hroudy hlíny. Když slaměná postava upadne, chlapci staví májku a vrací se s děvčaty do vesnice. Ve Slezsku byl zvyk topení Morany spojován s vítáním jara a tedy s májkou. Děvčata topila slaměného panáka, pak přinášela do vesnice zelenou májku, symbol jara, a zpívala odvěkou a stejnou píseň májka zelená, pěkně ustrojená. Májka zvěstovala jaro a byla symbolem dobra, mládí a zdraví. Je třeba ještě jednou zdůraznit, že podobný výskyt obou zvyků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku ukazuje na jejich společný původ. Týká se to rovněž názvu Morana. Jedni jej odvozují od slova „mortus“, jiní od jména „Marie“. Ve Slezsku se často jako zdobně jména Marie používalo jméno „Marzena“.

I tentokrát spor o to, zda se jedná o původně slovanský zvyk, který byl přenesen do Německa, nebo zda je tomu naopak, trval dlouho a zaujímal mnoho místa v dílech polských, německých a českých badatelů¹¹. Jedno je jisté – nejdéle se dochoval v Opolském Slezsku. V jeho četných popisech (a to i v německých), se vždy objevují texty písní ve staropolském jazyce. Ze Slezska je tento zvyk v současnosti přenášen do jiných oblastí Polska, avšak má již zábavný charakter.

Jarním obřadem rovněž spojeným s vyháněním zla je v některých vesnicích tzv. pálení žuru. Žurem jsou zde nazývány veškeré nečistoty, které jsou odnášeny mimo vesnici ke spálení. V popisu z roku 1879 se zdůrazňuje, že: „(...) tento zvyk je nejvíce rozšířen na západ od řeky Odry a ve wielkostrzeleckém okrese, (Strzelce Opolskie– D.S.), kde signál k zapálení škrabek (metel) dávají pastýřina kopcích sv. Anny.“ V některých vesnicích ohniště přeskakovali mladí chlapci, někde do ohně byly vhažovány listy papíru se zapsanými hříchy v přesvědčení, že to nahradí zpověď v kostele. Rovněž byl znám zvyk, tzv. hledání Jidáše, podle něhož chlapci s pochodněmi chodili po polích.

Tyto obřady dříve obsahovaly prvky vážnosti, ukazovaly potřebu duševní očisty, kdežto v současné době se proměnily výhradně v zábavu. Téměř ve všech jarních obřadech byli účastníci průvodů obdarováni vajíčky,

o Velikonocích zase kraslicemi (krášlit, zkrášlovat). Tato mistrně gravírována vajíčka zde mají velmi dlouhou tradici, pocházejí totiž z 10. století. Byla nalezena na Ostrówku Opolském během archeologického výzkumu.

Jsou zdobená výhradně rostlinnými motivy. Po roce 1945 byly motivy dekorací a barvitost zdobených vajíček přeneseny na keramiku, a tak pro Opolské Slezsko vznikly charakteristické výrobky lidového umění.

K dědictví opolské lidové kultury patří nejen obřady, zvyky, tance a víra, ale také památky lidové literatury. Původ řady z nich sahá již do doby raného středověku. Jak český, tak i německý vliv v podobě různých kulturních textů procházel Moravskou bránou a zdomácněl v Opolském Slezsku. Mezi nimi je např. Katalog magie z počátku 13. století bratra Rudolfa, mnicha z Rud Ratibořských. Než však dorazil do Rud, procestoval celé Čechy. Proto je to, co je obsahem Katalogu, nejen dědictvím slezským, ale i českým. Bratr Rudolf byl mimořádně bystrým pozorovatelem. Díky němu obsahuje Katalog mnoho podrobných, ale i zajímavých pozorování ze života a kultury slezského lidu. Totéž lze říci o Codexu Mikuláše z Kožla, který pochází z let 1414–1423 a je osobitým silva zrum, ve kterém – jako je tomu v mnoha pojednáních – jsou vedle modliteb, kázání a písní obsaženy rovněž povídky, bajky, žerty, anekdoty a také popisy náboženských názorů, kouzel a magických praktik. Za nejzvláštnější text Codexu je považována neslušná píseň, kterou jedni badatelé považují za text polského, jiní českého původu. Než se Františkán Mikuláš usídlil v Kožlu, řadu let pobýval na Moravě a ve svých poznámkách uvedl tato místa pobytu: Olomouc, Čáslav, Krumlov, Krnov, Praha, Głogówek, Opole a také Kraków a Nowy Sącz. Pravděpodobně je tedy tato píseň typickou památkou z pohraničí, jako je tomu v případě mnoha jiných slezských písní.

Z Čech se do Opolského Slezska dostaly texty z Frantových zákonů, vydaných česky v Norimberku v roce 1518. Jsou to žertovné parodie cechovních privilegií a předpisů. Autor, který byl lékařem a šprýmařem, zde využil evropské prvky a přitom vycházel z německé a italské klasiky, kterou však výborně uvedl do světa české kultury. Než byl soubor

zveřejněn v polském jazyce, humor Frantových zákonů v Opolském Slezsku zcela zdomácněl.

Závěr

Naší snahou bylo ukázat nejdůležitější zvyky a obřady pro Opolské Slezsko a rovněž poukázat na další kulturní jevy. V opolském regionu vystupují totiž takové obsahové prostředky, které tvoří naše kulturní dědictví, které je dokladem naší identity. Nabízí se zde citát z Montaigna, který řekl: „Nejdůležitější věcí na světě je schopnost patřit sobě.“ Člověk je však rovněž hluboce společenským jedincem a nemůže žít mimo společenství. Právě toto je vyjádřeno ve společném kulturním dědictví; proto je třeba umětsprávně využít odkazu tradic. Tento odkaz usnadňoval našim předkům pohyb a orientaci ve světě a poskytoval znalosti, které výrazným způsobem organizovaly a stabilizovaly jejich život.

Snažili jsme se rovněž upozornit na zdroje regionálních odlišností pohraničí. Je třeba ještě jednou zdůraznit, jak to učinil slavný český badatel Karel Horálek, že právě ve Slezsku mohly vzniknout společné jevy, to znamená, že obě národnostní či etnické skupiny vytvořily nejen svoje vlastní kulturní texty, ale i společné. Jak již bylo řečeno v úvodu, právě toto rozhoduje o bohatství a různorodosti kultury v tomto pohraničí. Etnologové jsou zajedno v tom, že „síla a rozsah působnosti probíhajících procesů může v pohraničí dosáhnout takového stupně, jaký ve stejnorodých oblastech není znám.“

Dohoda z Maastrichtu z roku 1992 hlásá, že podmínkou úspěšného rozvoje celé Evropy je harmonický rozvoj všech regionů. Je v ní zdůrazněna hodnota kulturních odlišností, připomíná se potřeba aktivity širokých mas a působení na rozvíjení znalostí vlastní historie, hospodářských zdrojů, krajiny, folkloru a tradic ve svém regionu. A právě na tato témata navazuje naše konference. Máme štěstí, kterého je třeba umět využít – oba naše regiony jsou jako stvořené pro spolupráci a mohou vnést mnoho cenných hodnot do společného evropského dědictví.

- ¹ J. Lompa, *Rozmaitości górnośląskie*, (Soubor z roku 1842), Etnografické muzeum v Krakově, rukopis 762, listy 6-7.
- ² L. Malinowski, Por. J. Pośpiech, S. Sochacka, *Lucjan Malinowski a Śląsk. Działalność śląskoznawcza* Narodopisné texty, Opole 1976, str. 57.
- ³ A. Brückner, *Słownik Etymologiczny Języka polskiego*, Varšava 1970, str. 57.
- ⁴ Por. D. Simonides, Babski comber, [w:] *Śląskie uciechy i zabawy*, Etnologické a folkloristické materiály – redakce I. Floreńskej – Bukowskiej, Katowice 1991, str. 127 a následující.
- ⁵ J. Kauschke, *Hochzeitsgebräuche im polnischen Oberschlesien*, „Schlesische Provinzialblätter“ 1788, díl 8. str. 344.
- ⁶ J. Lompa, *Rozmaitości górnośląskie*, (Soubor z roku 1842), Etnografické muzeum v Krakově, rukopis 762, listy 6-7.
- ⁷ Por. A. Perlick, *Bäuerliche Fastnachtsbräuche im Oberschlesischen Volksraum*, „Der Oberschlesier“ 1938, str. 95 – 106.
- ⁸ A. Brückner, *Mitologia słowiańska i polska*, Úvod a zpracování S. Urbańczyk, Varšava 1985 str. 314.
- ⁹ Por. A. Brückner, *Mitologia polska*, Varšava, 1924
- ¹⁰ L. Malinowski, *Zarysy życia ludowego na Szląsku*, „Atheneum“ Ročník 2.: 1877. Porovnej: J. Pośpiech, S. Sochacka, *Lucjan Malinowski a Śląsk. Działalność śląskoznawcza*. Narodopisné texty, Opole 1976, str. 167.
- ¹¹ Por. Z. Staszczak, *Śląska forma obrzędu Marzanny i Gaika na tle porównawczym*, Opole 1964, str. 5.
- ¹² A. Hytrek, *Górny Śląsk pod względem obyczajów, języka i usposobienia ludności*, „Przegląd Polski“ díl 14.: 1879, sešit 4, str. 45—69.
- ¹³ Por. E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Varšava 1971, str. 35.
- ¹⁴ Z. Staszczak, *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne*, Poznań 1978, str. 4

DOPLŇUJÍCÍ LITERATURA:

- Gładysz Mieczysław, *Kultura ludu śląskiego*, [w:] *Górny Śląsk*, redakce Kazimierza Popiołka, Poznań 1959, díl 5., část I., str. 453—522.
- Hytrek Adolf, *Górny Śląsk pod względem obyczajów, języka i usposobienia ludności*, „Przegląd Polski“ díl 14.: 1879, sešit 4, str. 45—69.
- Kauschke Josef, *Hochzeitsgebräuche im polnischen Oberschlesien*, „Schlesische Provinzialblätter“ díl 8.: 1788, str. 334—339.
- Kolberg Oskar, *Dzieła wszystkie*, díl 43.: *Slezsko*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1965, str. 30—35.
- Lach Kornelia, *Wierzenia, zwyczaje i obrzędy, folklor pogranicza polsko-czeskiego*, Wrocław 2000.
- Lomp a Józef, *Rozmaitości górnośląskie*, Etnografické muzeum v Krakově, signatura 759, rkp.
- Malinowski Lucjan, *Zarysy życia ludowego na Szląsku*, „Atheneum“ R. 2: 1877.
- Pośpiech Jerzy, *Zwyczaje i obrzędy doroczne na Śląsku*, Opole 1987.
- Simonides Dorota, *Společná funkcia śląskiego folkloru*, „Slezské studie“. Nová série, díl 15.: 1969, str. 401—421.
- Simonides Dorota, *Mądrość ludowa, Dziedzictwo kulturowe Śląska Opolskiego*, Wrocław 2007.
- Smolińska Teresa, *Tradycyjne zwyczaje i obrzędy śląskie, Wybór i opracowanie...*, Opole 2003.
- Wesołowska Henryka, *Przemiany zwyczajów rodzinnych u rdzennych mieszkańców Śląska Opolskiego*, „Opolský čtvrtletník“. Ročník 32: 1986, č. I, str. 17—29.
- Zambrzycka–Kunachowicz Anna, *Zwyczajowe formy współżycia społecznego (Studium wsi Owsiszczce na Śląsku Opolskim)*, Krakov 1980.

SANKTUARIUM NA GÓRZE ŚW. ANNY – WSPÓLNĄ WARTOŚCIĄ RÓŻNYCH KULTUR. TROSKA O ZACHOWANIE WYBITNEGO OBIEKTU EUROPEJSKIEGO.

Piotr Paweł Maniurka

1. Historia i znaczenie Sanktuarium

Śląsk Opolski jest regionem specyficznym, w którym mieszkańcy o różnych opcjach kulturowych i narodowościowych żyją obok siebie w imię humanistycznych wartości¹. Łączą się i jednoczą mimo wielu odmienności. Ważną wartością w tym integrowaniu stanowi niezaprzeczalnie sanktuarium na Górze św. Anny. Tworzone na przestrzeni stuleci przez ludzi należących do różnych narodów i orientacji kulturowych, jednoczyło i nadal jednoczy swą siłą sakralną i pięknem różne grupy społeczne.

Stwierdzenie „jedność w różnorodności” urzeczywistnia się w tym szczególnym miejscu na Śląsku Opolskim, w którym „bije serce Ludu Bożego tej Ziemi”.

Dzieje usytuowanego na Górze św. Anny sanktuarium są urozmaicone. Tak jak cały Śląsk – region o typowo pogranicznym charakterze, gdzie przez stulecia dochodziło do intensywnej wymiany idei, kultur i tradycji – tak i mały wycinek tej ziemi, Góra św. Anny z jej sanktuarium, były w ciągu wieków miejscem sąsiedztwa różnych narodów. Dzieje sanktuarium odzwierciedlają losy Śląska, którego historia to nie tylko dzieje pokojowego współistnienia obok siebie różnych narodów i ich wzajemnego ubogacania się, ale również dzieje konfliktów i napięć pomiędzy różnymi grupami społecznymi i etnicznymi.

Historia słynącej z łask rzeźby św. Anny Samotrzec związana jest z Górą św. Anny, jako miejscem pielgrzymkowym, która swoim niezwykłym charakterem odcina się od otaczającego ją krajobrazu. Położona w południowo-zachodniej części ziemi strzeleckiej, pośrodku województwa opolskiego, jest najwyższym punktem Wyżyny Śląskiej (410 m npm)².

Niezwykłe piękno tej góry, osobliwości przyrody sprawiły, że od niepamiętnych czasów miejsce to otaczano czcią. Zapewne na tej górze mieszkające wokół plemiona sprawowały swój kult³. Obecna nazwa „Góra św. Anny” pojawiła się dopiero w wieku XVIII⁴. Pierwotną najstarszą nazwę spotykamy w dokumencie fundacyjnym klasztoru z 16 czerwca 1657 r., potwierdzonym przez króla polskiego Jana Kazimierza, gdzie fundator Melchior Ferdynand Gaszyna pisze: „na mojej posiadłości Poręba, na Górze Jerzego zwanej Chełm, mam wybudowany przez moich poprzedników kościół”⁵. Pod koniec XV stulecia, kiedy w całej Europie wzrastał kult św. Anny⁶, na miejscu istniejącego kościółka św. Jerzego⁷ zbudowano nowy, drewniany, pod wezwaniem św. Anny⁸. Niestety, nie znamy dokładnej daty rozpoczęcia i ukończenia

budowy świątyni. Jedynie z dokumentu podpisanego przez bpa Jana Turzona (1506-1520) w 1516r.⁹, dowiadujemy się, że z woli Mikołaja Strzały, właściciela Poręby, kościółek św. Anny powierzony został stałej opiece proboszczowi z Leśnicy¹⁰.

O wzroście kultu św. Anny na Śląsku w omawianym czasie świadczy postanowienie synodu wrocławskiego z 20 czerwca 1509 r., które podniosło rangę święta ku czci św. Anny¹¹. Być może wtedy, jak sugeruje o. Chrysoton Reisch, istniejący mały kościółek na wzgórzu chełmskim postanowiono powiększyć¹².

Nowy kościół konsekrowano dopiero w 1601 r. Sam fakt konsekracji kościoła filialnego, rzecz wtedy raczej niezwykła, wskazuje na wzrastające znaczenie kultu św. Anny i samego kościoła pielgrzymkowego. Potwierdza to sprawozdanie wizytacyjne z 1599 r. spisane przez opolskiego archidiacona Jana Kuna. „Parafia zasługuje na szczególną uwagę, ze względu na kościół filialny na Górze, dokąd rokrocznie chodzą liczne pielgrzymki”¹³. Większy rozgłos i znaczenie uzyskała Góra z początkiem XVII stulecia, kiedy w kościele została umieszczona rzeźba św. Anny Samotrzec. Dokładnie nie znamy daty powstania ani proveniencji tego słynnego z łask wizerunku Matki Maryi. Jedna z legend, przytoczona w *Roku Pańskim* Zofii Kossak mówi, że rzeźbę wyorał pewien rolnik podczas pracy u polu¹⁴. Jedynym archiwalnym śladem, jest znany dzisiaj już tylko z książki o Chryzogona Reischa *Geschichte des St. Annaberges*¹⁵, dokument w języku łacińskim, dotyczący relikwii św. Anny¹⁶. Z dokumentu tego wynika, że rzeźba ta musiała cieszyć się szczególną czcią i poszanowaniem.

Na dalszy rozwój kultu św. Anny znaczny wpływ wywarł właściciel Góry św. Anny i okolic, hr. Melchior Ferdynand Gaszyna¹⁷, który w roku 1637 wymienił posiadłość w Centawie na Porębę, by w ten sposób w jego dobrach znalazło się słynne miejsce pątnicze¹⁸. Nowy właściciel, widząc rosnące potrzeby pielgrzymów oraz stale wzrastającą ich liczbę, rozpoczął starania w celu sprowadzenia na Górę św. Anny krakowskich reformatów. O naglącej potrzebie świadczą przekazy mówiące, że „z roku na rok mnożyły się pielgrzymki, które przychodziły z dalszych krajów”, oraz że „kapłani z Leśnicy (proboszcz i wikary) nie nadążą w pracach duszpasterskich nad pątnikami”.

Mimo początkowych oporów w końcu w wyniku zaistniałych okoliczności politycznych reformacji znaleźli się na Śląsku w klasztorze gliwickim. Na zwołanej tam na 19 października 1655 r. kapitule zdecydowano o przejściu pod opiekę pątniczego kościoła na Górze Chełmskiej.

Akt darowizny kościoła św. Anny i terenu pod klasztor sporządzony przez hrabiego Melchiora Ferdynanda Gaszynę potwierdził w dniu 16 kwietnia 1656 r. namiestnik króla polskiego Jana Kazimierza hr. Franciszek von Oppersdorf na zamku w Głogówku. Do dokumentu włączono zapis fundacyjny hr. Melchiora Ferdynanda Gaszyny. Dnia 6 sierpnia 1656 r. przekazano klucze przełożonemu konwentu, o. Franciszkowi Rychłowskiemu. Objęcie klasztoru zatwierdziła kapituła w Zakliczynie 18 września 1656 r., wyrażając zgodę na samodzielny konwent i na wybudowanie klasztoru. Wcześniej 1 stycznia 1656 r. uzyskano zgodę od Generała Ojców Franciszkanów w Rzymie. Pierwsza 22-osobowa grupa zakonników z o. Franciszkiem Rychłowskim przybyła w uroczystość Wszystkich Świętych dnia 1 listopada 1656r.. Fundator pragnął wybudować klasztor dla przybyłych stróżów miejsca jednakże gwardian Franciszek Rychłowski, zwolennik ubóstwa franciszkańskiego, nie zgodził się na murowany dom klasztorny dlatego wybudowano tylko klasztor drewniany, w którym w 1659 r. zamieszkali pierwsi zakonnicy²⁴.

Od chwili osiedlenia się franciszkanów na wzgórzu stale wzrastała liczba pątników. W związku z tym w latach 1671-1673 rozbudowano kościół o nawę główną. Dnia 30 kwietnia 1673 r. bp sufragan z Wrocławia Karol Franciszek Neander konsekrował powiększoną świątynię a ołtarz główny poświęcił ku czci św. Anny, patronki pątniczego kościoła i klasztoru²⁵. Wystrój wnętrza zrealizowano dopiero kilkadziesiąt lat później. Wydatki na ten cel pokryły pielgrzymujące parafie wraz ze swoimi duszpasterzami. A do cudownej figury św. Anny Samotrzcę pielgrzymowano nie tylko z okolicznych wiosek i parafii. Rzeźba ściągała wierny lud z dalekiego Krakowa. Dnia 14 września 1691 r. w nabożeństwie „przed cudownym wizerunkiem” uczestniczył szlachcic z Krakowa, Andrzej Witkowski z żoną Magdaleną²⁶. Do figury przybyła w 1701 r. rodzina hrabiego Colonna ze Strzelca Wielkich²⁷, a w 1710 r. „u jej stóp” dziękował za odzyskane zdrowie proboszcz ze Sławięcic²⁸. Pod tą samą datą spotykamy relację o chorej pątnicze, która przybyła na Górę z „Królestwa Polskiego”. Usłyszawszy o licznych i wielkich cudach, jakie dzieją się przed figurą św. Anny; przez trzy dni błagała przed cudowną rzeźbą” w końcu o własnych siłach udała się do domu²⁹.

Gdy zmarł bezpotomnie hr. Melchior Ferdynand Gaszyna, jego majątek odziedziczył bratanek Jerzy Adam. On to spełnił życzenie swojego stryja, aby wybudować kalwarię na wzór Męki Pańskiej w Jerozolimie³⁰. Hrabia Jerzy Adam Gaszyna otrzymał 28 stycznia 1700 r. pozwolenie bpa wrocławskiego Franciszka Ludwika³¹ na wzniesienie trzech większych kaplic i trzydziestu mniejszych. Rozpoczął budowę pod nadzorem

architekta z Opola włoskiej proweniencji Domenico Signo³². Po 9 latach wytężonej pracy w 1709r. ukończono budowę kalwarii. W kaplicach postawiono „piękne ołtarze³³” ze stojącymi na nich rzeźbami. Nie brakowało w nawach ołtarzowych olejnych obrazów, których ikonografia była ściśle związana z Męką Chrystusa i jego zbawczym dziełem³⁴. Kalwaria nie była własnością franciszkanów a właściciel nie troszczył się o jej zabezpieczenie. Nic więc dziwnego, że po 47 latach istnienia kalwaria znalazła się w kompletnej ruinie. Kaplice wraz z wystrojem zaczęły niszczeć, rzeźby i obrazy zdewastowano. Sytuacja taka została spowodowana brakiem stróżów kalwarii. Od samego początku wzbraniali się przed tym obowiązkiem zarówno proboszcz leśnicki, jak i ojcowie franciszkanie³⁵.

Mimo takiej postawy duszpasterzy następcą hr. Jerzego, hr. Józef Gaszyna podjął się budowy nowego klasztoru. Budowa trwała 17 lat³⁶ i ukończona została dopiero przez hr. Karola Ludwika Gaszynę w roku 1749³⁷.

Na kapitule w Krakowie 21 września 1756 r. zakon ojców franciszkanów zadeklarował chęć przejęcia od hrabiego kalwarii i otoczenie jej opieką. Jednakże kolejny następcą rodu Gaszynów, Antoni zwany Mocnym. Odbudował kalwarię, powiększając ją o dalszych 10 kaplic poświęconych Matce Bożej. Dnia 14 września 1764 r. mocą swych przywilejów bp wrocławski Filip Schaffgotsch³⁸ udzielił gwardianowi konwentu o. Stefanowi Staniewskiemu pozwolenia na poświęcenie odbudowanej i powiększonej kalwarii³⁹.

Dalsze losy klasztoru oraz kalwarii były ściśle związane z wydarzeniami, jakie miały miejsce na Śląsku w czasach sekularyzacji oraz kulturkampf. Już za rządów króla pruskiego Fryderyka II doszło do oderwania klasztorów franciszkańskich od macierzystych prowincji: czeskiej i małopolskiej. Dnia 20 stycznia 1755 r. utworzono z tych klasztorów prowincję śląską pw. św. Jadwigi. W jej skład weszły m.in. klasztory w Gliwicach i na Górze św. Anny⁴⁰. Dekret sekularyzacyjny z 10 października 1810 r. skasował wszystkie zakony na Śląsku, wśród nich znalazł się również konwent na Górze św. Anny⁴¹. Część zakonników powróciła wtedy do macierzystych klasztorów w Małopolsce, pozostali zaangażowali się w parafiach w pobliżu Góry św. Anny⁴². Również w nowych okolicznościach, kiedy Śląsk został oderwany od kato-lickiej Austrii, wierny lud tej ziemi, mimo różnych represji ze stron władz pruskich, licznie pielgrzymował do tego miejsca, czerpiąc u stóp figury św. Anny siłę do wytrwania w wierze i głęboką ufność w sens przetrwania. Tylko od marca do listopada 1811 r. przybyło na Górę św. Anny ponad 75 tys. pielgrzymów ze Śląska i około 40 tys. z Moraw, Czech i z Księstwa Warszawskiego.

Po wysiedleniu z Góry św. Anny franciszkanów po długich pertraktacjach księżę biskup Henryk Förster

nabył na własność diecezji kościół św. Anny, klasztor i ogród klasztorny⁴³. Generał Nostitz właściciel majątku w Żyrowej podarował 24 lipca 1862 r. biskupowi kalwarię. Od tej chwili cały obiekt znajdował się w rękach biskupa wrocławskiego, który sprowadził on na Górę św. Anny franciszkanów z prowincji saksońskiej, przekazując im cały obiekt z prawem wiecznego użytkowania⁴⁴.

13 sierpnia 1859 na kapitule w Wiedebrück wysłano na Górę św. Anny pierwszych dwóch zakonników o. Ambrożego Dreimüllera oraz br. Natalisa Smitz⁴⁵. W roku 1860 utworzyli nowicjat celem uzyskania nowych miejscowych powołań. Pierwszymi kandydatami byli księża diecezjalni ks. Atanazy Kleinwechter, wicerektor seminarium wrocławskiego oraz ks. Władysław Schneider, wikary z Piekar Śląskich. Wstępując do zakonu, wprowadzili język polski do życia klasztornego. Od tej chwili mogły odbywać się nabożeństwa w języku polskim⁴⁶.

W roku 1864 od 13 sierpnia do 18 września obchodzono uroczystości 100-lecia odnowienia kalwarii i wprowadzenia nabożeństw kalwaryjskich. Brał w nich udział bp wrocławski Henryk Förster. Ojciec Atanazy Kleinwechter jako gwardian klasztoru zorganizował uroczystość na wielką skalę. Ogólną liczbę pątników szacowano wówczas na 400 tys.⁴⁷. Wzruszony niezwykłym zapałem wiernych postanowił upamiętnić to wydarzenie wybudowaniem kaplicy „Trzeciego Upadku”⁴⁸. Kiedy wszystko zdawało się być w pełnym rozkwicie, słynne ustawy majowe z 3 maja 1875 r. rozwiązały w Królestwie Pruskim wszystkie zakony⁴⁹. Nastąpił okres kulturkampf, nastąpiła kasata klasztoru, wysiedlono ojców i zakazano pielgrzymowania. Pomimo surowych przepisów pielgrzymi nadal zdążali na Górę św. Anny, wtedy duszpasterstwem zajęli się okoliczni księża z pobliskich parafii. W roku 1887 skończył się ciężki okres kulturkampf. W pątniczym klasztorze znów pojawili się byli ojcowie konwentu⁵⁰. Wrócił m.in. o. Atanazy Kleinwechter, który zabrał się do odrestaurowania zniszczonych budynków klasztornych. Prace powierzył „najlepszym fachowcom”⁵¹. Spośród artystów pracujących wówczas na Górze św. Anny wymienić należy rzeźbiarzy Józefa Koppa z Monachium i Kutseraz Obergrund oraz malarzy Henryka Waldowskiego i Templera⁵². W ramach tych prac zbudowano w 1898 r. nowy ołtarz w prezbiterium, dzieło Kutsera. W niszy ołtarzowej nad tabernakulum umieszczono rzeźbę św. Anny. W roku 1895 dobudowano do klasztoru nowe skrzydło według projektu br. Mansueta Fromma oraz poszerzono „rajski plac” przed wejściem do kościoła. Staraniem ojców franciszkanów łaskami słynąca statuetka została uroczystie koronowana w 1910 r. W celu upamiętnienia koronacji figury zbudowano na kalwarii nową kaplicę pw. Koronacji Matki Bożej. Również w latach 1912–1914 powstała

niedaleko kościoła grota, wybudowana na wzór grotty z Lourdes, według projektu Wilhelma Bauma⁵³.

Dnia 13 listopada 1940 r. po raz czwarty ojcowie franciszkanie musieli uchronić się ze swego klasztoru. Nie opuścili jednak Góry św. Anny. Zamieszkali w domach prywatnych i nadal obsługiwali kościół i przychodzących doń pielgrzymów. Ustawą z 1933 r. – o ochronie państwa i narodu – władze zlikwidowały klasztor i dom pielgrzyma. Kościół pozostawiono. Zakonnikom nakazano pod groźbą kary opuścić okolice Góry św. Anny, a ojca gwardiana Bonifacego Wiesiołka aresztowano.

Mimo zawieruchy wojennej sanktuarium na Górze św. Anny nie było pozbawione pielgrzymów. Dalej zdążali na „ponć” wierni ze Śląska⁵⁴. W związku z tym arcybiskup wrocławski kard. A. Bertram mianował proboszczem kościoła pielgrzymkowego ks. Franciszka Duszę. Funkcję tę pełnił on do 1945 r. W roku 1941 r. bojąc się zbezczeszczenia cudownej figurki, o. Feliks Koss zabrał ją z ołtarza, stawiając na to miejsce kopię. Oryginał figury św. Anny Samotrzcę znalazł schronienie najpierw w Opolu, potem w Prószkowie, a wreszcie u siostr franciszkanek w Jurandowie koło Kłodzka, skąd wróciła na pierwotne miejsce wraz z franciszkanami dopiero w 1945 r.⁵⁵ W latach 1958–1960 odrestaurowano wnętrze kościoła oraz poddano renowacjom konserwatorskim kaplice kalwaryjskie. W roku 1972 bp opolski Franciszek Jop przekazał klasztor i kalwarię na własność ojcom franciszkanom. W roku 1980 Ojciec Święty Jan Paweł II podniósł pątniczy kościół do godności bazyliki mniejszej⁵⁶.

Ukoronowaniem dotychczasowego rozwoju kultu św. Anny i religijnego znaczenia sanktuarium była pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II na Górę św. Anny w dniu 21 czerwca 1983 r. Niezapomnianymi pozostaną słowa Papieża:

„Tu na Górę Świętej Anny, przychodziły i przychodzą całe pokolenia pielgrzymów po to, aby [...] nauczyć się modlitwy, kto-ra następnie przenika ludzkie życie [...] A ta modlitwa, zespala ją obok siebie rodziców i dzieci, dziadków i wnuki, stwarza zarazem najgłębszą więź pokoleń. Czyż w tej więzi nie przetrwało wielkie dziedzictwo Boże i ludzkie, aż do czasów piastowskich od świętej Jadwigi i Władysława Opolskiego, fundatora Jasnej Góry? [...] jako dzisiejszy pielgrzym na Górę św. Anny, a zarazem pierwszy papież, którego wydała ziemia polska, pragnę potwierdzić to dziedzictwo i umocnić je. Przetrwało ono tutaj przez tyle pokoleń. Niech trwa nadal”

W swoim przemówieniu Ojciec Święty złożył hołd chrześcijańskiej tradycji Śląska Opolskiego oraz zwrócił uwagę słuchaczy na szczególne zadanie, jakie ma do spełnienia sanktuarium annogórskie w dziele pojednania. Góra św. Anny stała się dla ludu mieszkającego na Śląskiej ziemi tym, czym Jasna Góra dla wszystkich Polaków – najcenniejszym klejnotem tej ziemi i symbolem własnej

tożsamości i jedności, symbolem wiary i przetrwania, zachowania tradycji i mowy przodków, symbolem Śląska.

II. Realizacja projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na Górze św. Anny.

Przedstawione dzieje sanktuarium wraz z zachowanym zasobem historycznych pamiątek, wpisanych do rejestru zabytków – zobowiązują do podjęcia właściwych starań i prac służących ocaleniu i zachowaniu dziedzictwa kultury religijnej dla przyszłych pokoleń.

Dzięki różnym możliwościom finansowania prac konserwatorskich ojcowie franciszkanie podjęli starania na rzecz ratowania wybranych obiektów, które wymagały natychmiastowej interwencji konserwatorskiej, gdyż w wielu przypadkach ze względu na panujące nieodpowiednie warunki klimatyczne kaplice wraz z wyposażeniem uległy destrukcji.

W wyniku tych prac przywrócono im pierwotny wygląd. I tak w 2004r. z projektu SAPARD dofinansowano prace konserwatorskie i renowacyjne przy ołtarzach bocznych w bazylice. W tym samym roku 2004 z Kontraktu Wojewódzkiego otrzymano dotację na renowację 6 płaskorzeźb znajdujących się grotach Męki Pańskiej. Kaplice kalwaryjskie: św. Józefa, Płaczących Niewiast, Potok Cedron oraz Święte schody – Gradusy, zostały odrestaurowane z dotacji

Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego w 2007 roku. W roku następnym 2008 do renowacji i konserwacji kaplicy kalwaryjskiej Wniebowzięcia NMP przyczyniły się otrzymane środki z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego, Gminy Leńnica oraz Starostwa Powiatowego w Strzelcach Opolskich.

Pracami konserwatorskimi na Górze św. Anny otoczone są nie tylko kościoły i kaplice wraz z ich wyposażeniem ale także należące do całości kompleksu zabytkowego: klasztor, Dom Pielgrzyma oraz całe otoczenie. Dlatego z dotacji Funduszu Kościelnego w 2007 roku wymieniono wszystkie okna w budynku klasztornym i w Domu Pielgrzyma. W trosce o zachowanie bezpieczeństwa zespołu zabytkowego założono w 2008 roku instalację sygnalizacji p/pożarowej oraz przeprowadzono termomodernizację w Domu Pielgrzyma na Górze św. Anny. W kwietniu 2004r. rozporządzeniem Prezydenta RP Góra św. Anny została uznana za pomnik historii, jako „komponowany krajobraz kulturowo przyrodniczy” położony na powierzchni ok. 80 ha, układ wsi Góra Świętej Anny, obiekty rchitektoniczne zespołu klasztornego o.o. franciszkanów, 37 kaplic kalwaryjskich wraz z układem dróg i alej, obiekty zabytkowe: Dom Polski, Dom Pielgrzyma, Pomnik Czynu Powstańczego oraz rezerwat przyrody „Góra Świętej Anny”.

Tym samym Góra św. Anny należy do grupy 34 najcenniejszych pomników historii w Polsce

¹ Na Śląsku zauważyć można bezpośrednio i pośrednio wpływy różnych kultur, jako że w przeszłości obszar ten zamieszkiwali Polacy, Łużycanie, Niemcy, Walonowie i Flamandzcy. Ilustracje owych wpływów może stanowić następujący przykład: „Oto właśnie na Śląsku powstało pierwsze zdanie polskie, a wypowiedział je czeski chłop do swojej żony, zapisał zaś niemiecki mnich i utrwalił w 1270 roku w słynnej «Księżce henrykowskiej» pisanej po łacinie. Tak przeto pierwsze polskie zdanie brzmiące, jak wiemy «Dajże ja pobruczę, a ty poczywaj» powstało na Śląsku w wyniku komunikacji trzech, a w zasadzie czterech kultur, to jest czeskiej, polskiej, niemieckiej i łacińskiej”, zob. D. Simonides, *Archaizmy kulturowe na śląskim pograniczu*. W: *Pogranicze jako problem kultury*. Red. T. Smolińska, Opole 1994, s. 20-21.

² L. Straszewicz, *Zarys geografii gospodarczej*, Katowice 1962, s. 16-17, 28-29.

³ D. Pfützenteiler, *Die Besiedlung des Annaberges in vorgeschichtlicher Zeit*. W: *Der Annaberg O/S*. Red. H. Roger, *Sankt Annaberg* 1938, s. 29-30.

⁴ Nowa Jerozolima albo Kalwaria, Cały mękiejzuszowy i Bolesney Matki Jego, Maryi Panny, wyrażająca drogi; w Górnym Śląsku, na Górach Chełm, teraz Anny Świętej nazwanych, odjasnie Wielmożnych Fundatorów, Grafów de Gaschin, wystawiona; Roku zaś Pańskiego 1764 w Uroczystość Podwyższenia Krzyża S. wprowadzona; zupełnymi Odpustami od O. S. P. Klemensa XIII nadana a dla wygody pobożnego ludu służącemu na tę S. Podróż Uwagami, Modlitwami i Pieśniami z przydatkiem krótkiego nabożeństwa do S. Anny na tej Górze Cudami i Łaskami sławnej, opatrzona, Wrocław 1793, s. 186-188; *Das Neue Jeruzalem oder die Kalvarie Vorstellung des Leidens und Sterbens Jesu Christi, Ratibor* 1804, 215 s.; H. Borek, *Kartki z nazewnictwa, „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego”* 1969, nr 3, s. 37. Autor artykułu twierdzi, że najstarsza nazwa pochodzi z XIX w.

⁵ A. Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte älterer und neuer Zeit im Erzbistum Breslau*, Breslau 1937, s. 16.

⁶ H. Kellner, *Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von den ältesten Zeiten bis zum Gegenwart*, Freiburg i. Br. 1911, s. 208.

⁷ B. Pens, *Schlesische Wallfahrtsmedaillen vor 1945*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1977, s. 199.

⁸ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre Kirchliche Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, s. 6.

⁹ F. Seppelt, *Geschichte des Bistum Breslau*. Real Handbuch des Bistum Breslau, Breslau 1929, s. 52-54.

¹⁰ Ch. Reisch, *Geschichte der St. Annaberges in Oberschlesien*, Breslau 1910, s. 7; *Historia Góry Św. Anny na Górnym Śląsku*, Opracowana na podstawie niepublikowanych źródeł przez o. Chryzogona Reischa kapłana zakonu franciszkańskiego, Red. o. Jozafat Roman Gohly OFM, 1919-Wrocław-2006

¹¹ B. Kleinschmidt, *Die Heilige Anna, Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*, Düsseldorf 1930, s. 383.

¹² Por. K. Lis, OFM, *Sanktuarium na Górze św. Anny*, „Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej” 1980, s. 76-87. Autor artykułu twierdzi, że właściciele Poręby Krzysztof Strzała oraz jego syn Krystek około roku 1480 zaciągali spore pożyczki pieniężne na wybudowanie kościółka na Górze Chełmskiej (bez podania źródeł).

¹³ Cyt. za B. Stokovy, *Góra św. Anny. Zarys historii ośrodka kultu religijnego na Górnym Śląsku*, Opole 1947, s. 14.

¹⁴ Z. Kossak, *Rok Pański*, Warszawa 1964, s. 41.

¹⁵ Reisch, *Geschichte des St. Annaberges...*, s. 6.

¹⁶ Tłum. własne: „Cząstka z kości św. Anny, Matki Chwalebnej Dziewicy, razem z jej relikwiami, została sprowadzona z Francji, z klasztoru o nazwie

Villa, leżącego w pobliżu Lyonu. Przywiózł ją człowiek imieniem Saffinger, razem z nauczycielem Ditta/e/richem Ferbergestein. Zostali oni posłani do Francji w 1540 r. z miasta św. Anna przez księcia Jerzego władcę Saksonii. Jako wyraz szczególnej miłości została ona przekazana w marcu tego roku Księciu Daliko Zygmuntowi z Maltitz. Następnie przyjął ją od niego jaśnie oświecony Mikołaj Kochtitzki, który spełniając wotum najśodszej małżonki Anny Marianny Kochtitzkiej z domu Maltitz ofiarował cząstkę włożoną w ten wizerunek wszystkimi ozdobami i w uroczystej procesji umieścił na Górze św. Anny¹⁷.

¹⁷ Por. Ch. Reisch, *Pamiętka 200-lecia istnienia Kalwarii na Górze Św. Anny*. Tłum. J. Bednorz, Wrocław 1909, s. 19.

¹⁸ L. Boer, *Anna Kultstätten*. W: *Lesikon der Marienkunde*. Red. K. Algermissen, u.a., Bd I, Regensburg 1967, s. 242.

¹⁹ Cyt. za Reisch, *Geschichte des St. Annaberges...*, s. 61.

²⁰ Księstwo opolsko-raciborskie oddane zostało przez cesarza w zastaw polskim Wazom, w zamian za usługi, wyświadczone obozowi katolickiemu w wojnie 30-letniej. Na Górnym Śląsku sprawowała wówczas rządy królowa polska Ludwika Maria. Do Głogówka niebawem miał przybyć król Jan Kazimierz, wygnany z kraju przez najazd szwedzki. Również reformaci musieli uchodzić ze swoich macierzystych klasztorów ze Lwowa i Krakowa. Schronienia szukali na Śląsku w klasztorze gliwickim, a mały klasztor pomieścić wtedy 60 zakonników, choć był przewidziany tylko dla 15. Por. *Historia Kościoła w Polsce*, t. I, cz. 2, Lublin 1974, s. 159, 168-169.

²¹ Ch. Reisch, *Gedenkblatt zum 200.Jahrigen Bestehen der Kalvarie St. Annaberg*, Breslau 1909, s. 21. Autor pisze, że po Mszy Św. i po przemówieniu w języku łacińskim i polskim wszyscy udali się w uroczystej procesji z zapalonymi świecami z kościoła na plac za prezbiterium, gdzie stał Krzyż. Tam wręczono klucze kościoła o. Rychłowskiemu. Jako dziękczynienie zaśpiewano uroczyste Te Deum. Byłaby to pierwsza procesja ze świecami, jaka każdego roku ma miejsce podczas uroczystości odpustowych 14 września na uroczystość Podwyższenia Krzyża Świętego, por. Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 16.

²² Reisch, *Gedenkblatt...*, s. 22.

²³ H. Hoffmann, *Kloster und Kalvarie*. W: *Der Annaberg O/S*. Red. H. Rogier, Sankt Annaberg 1938, s. 38

²⁴ Por. Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 15-16; Reisch, *Gedenkblatt...*, s. 20.

²⁵ Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 16; Reisch, *Gedenkblatt...*, s. 24; J. Mandziuk, *Karol Franciszek Meander biskup sufragan wrocławski (1626-1693)*, "Colloquium Salutis" 1980, s. 167-190.

Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 16; Reisch, *Gedenkblatt...*

²⁶ Góra św. Anny. Przewodnik i pamiętka z Góry św. Anny, Opole 1947, s. 26.

²⁷ Reisch, *Pamiętka 200-lecia...*, s. 9.

²⁸ Tamże, s. 10

²⁹ Tamże, s. 12.

³⁰ Około 1600 r. podobną pierwszą w Polsce kalwarię zbudował wojewoda krakowski Mikołaj Zebrzydowski. Prawdopodobnie hr. Melchior Ferdynand Gaszyna znał kalwarię w Zebrzydowicach. Podeszły wiek nie pozwolił mu na zrealizowanie swoich planów. Zobowiązał testamentalnie następców na Żyrowej do przeprowadzenia tego zamiaru.

³¹ Por. J. Kopiec, *Historiografia diecezji wrocławskiej*, "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 1982, s. 314.

³² Budowniczo-sztukatorska rodzina Signów przybyła na Śląsk z Włoch przez Opawę. Rozprzestrzeniła tutaj nowe motywy zdobnicze. Antonio Signo po 1691 r. wykonał dekoracje sztukatorskie dla kościoła w Tworkowie, Franciszek Signo zaś sztukaterie w nyskim kolegium jezuickim (II pół. XVII w.). Giovanni Signo współpracował przy budowie nowego klasztoru premonstratensów we Wrocławiu. Najprawdopodobniej także jeden z Włochów uzdolnionej rodziny Signów (ok. 1682 r.) wykonał sztukaterie refektarza i kapitułarza w Czarnowasach. Por. T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego*, Kraków 1974, s. 238-239, 246-247; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 16; Boer, *Anna...*, s. 242.

³³ Reisch, *Gedenkblatt...*, s. 28; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 16.

³⁴ Reisch, *Gedenkblatt...*, s. 28. Dokładny opis kalwarii umieszczony jest w bulli papieża Klemensa VIII z 17 VI 1765 r. Tekst w języku niemieckim zob. w: Hoffmann, *Kloster und Kalvarie...*, s. 42-43.

³⁵ Reisch, *Gedenkblatt...*, s. 29.

³⁶ Prawdopodobnie kilkakrotnie budowę klasztoru przerywano. W tych latach toczyły się dwie wojny, w czasie których Śląsk przeszedł spod panowania katolickich Habsburgów pod władzę protestanckich Hohenzollernów, por. *Historia Kościoła w Polsce*, t. I, cz. 2, s. 425.

³⁷ Reisch, *Gedenkblatt...*, s. 26. Autor oprócz rodziny fundatorów wlicza długą listę dobrodziejów wywodzących się z okolicznych rodzin hrabiowskich. Wśród nich hrabiankę Marię Józefę von Lagnosco, żonę Piotra Roberta von Lagnosco, generała króla polskiego Augusta II, która ofiarowała 2500 reńskich florenów. Pomimo dostojnej listy ofiarodawców najbardziej podkreśla się zasługi ofiarowanego ludu śląskiego.

³⁸ O biskupie F. Schaffgotschu pisali: A. Theiner, E. Sauer, K. Wutke, J. Muttig, por. Kopiec, *Historiografia diecezji...*, s. 315.

³⁹ Reisch, *Pamiętka 200-lecia...*, s. 37-38, 40-41; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 17.

⁴⁰ Por. H. Hoffmann, *Schlesische Ordensprovinzen*, "Archiv für schlesische Kirchengeschichte" 1937, s. 141-161; *Kościół w Polsce*, [B.m.r.], s. 589-594.

⁴¹ Wykonawcą królewskim kasaty klasztoru na Górze św. Anny był sędzia miejski Cubale z Koźła. Dnia 7 XII 1810 r. przyszedł z komornikiem Kowalikiem z Leśnicy do klasztoru i oznajmił zakonnikom o ich wysiedleniu. Tego dnia opuściło klasztor 8 ojców i 4 braci (m.in. o. Cyprian Laskowski i Litwin br. Restytut Karpielowicz; por. Reisch, *Geschichte des St. Annaberges...*, s. 53; P. Gach, *Kasata zakonów na Śląsku pruskim w latach 1810-1811*, "Roczniki Humanistyczne" 1978, nr 2, s. 233-248.

⁴² Stokovy, *Góra św. Anny...*, s. 28-29.

⁴³ Tamże, s. 18.

⁴⁴ Tamże, s. 18-19.

⁴⁵ Reisch, *Pamiętka 200-lecia...*, s. 79-80; N o w a c L, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 18.

⁴⁶ O o. Atanazym i o. Władysławie ówczesna prasa pisała: "Kto zna przywiązanie ludu śląskiego do Góry św. Anny żywić musi radosną nowinę, że nasz polski lud nie tylko radować się będzie widokiem franciszkanów, ale w tych popularnych zakonnikach mieć będzie swoich spowiedników i kaznodziejów. Bo któż jest powołanym przemawiać do ludu?! Apostoła ludowy - Franciszkanin - z powrozem na biodrach o bosych nogach", cyt. za Stokovy, *Góra św. Anny...*, s. 33.

⁴⁷ A. Friedriech, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, t. 4, Kraków 1911, s. 408; Boer, *Anna...*, s. 242.

⁴⁸ Stokovy, *Góra św. Anny...*, s. 34.

⁴⁹ Ustawą tą nie były objęte zakony pracujące w szpitalnictwie, por. Z. Zieliński, *Wykonanie ustawy Sejmu Pruskiego z II V 1873 r. W: Studia Historyczne*, t. I, cz. 2, Lublin 1968, s. 19-25.

⁵⁰ C. Bolczyk, *St. Annaberg*, Breslau 1937, s. 115.

⁵¹ Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 20; Bolczyk, *St. Annaberg...*, s. 115.

⁵² Bolczyk, *St. Annaberg...*, s. 115; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 20; O Kutzerze na Śląsku wspominają: Chrzanowski, Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego...*, s. 395.

⁵³ Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, s. 20.

⁵⁴ O pielgrzymkach na Górę św. Anny w okresie III Rzeszy pisze J. Gottschalk, *Schlesische Priesterbilder*, Aachen 1967, s. 198-201.

⁵⁵ Na temat ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium w latach powojennych pisał: A. H a n i c h, *Góra Świętej Anny - centrum pielgrzymkowe Śląska Opolskiego 1945-1999, Studium historyczno-pastoralne*, Opole 1999.

⁵⁶ Bulla z dnia 27 III 1980 r. Tekst łaciński i tłumaczenie polskie w "Wiadomościach Urzędowych Diecezji Opolskiej" 1980, s. 76-96.

SANKTUÁRIUM NA HOŘE SV. ANNY

— SPOLEČNÁ HODNOTA RŮZNYCH KULTUR. PÉČE O ZACHOVÁNÍ VÝZNAMNÉHO EVROPSKÉHO OBJEKTU

Piotr Paweł Maniurka

I. Dějiny a význam sanktuária

Opolské Slezsko je specifický region, ve kterém obyvatelé s různými kulturními a národnostními kořeny žijí vedle sebe ve jménu humanistických hodnot¹. Přes řadu odlišností se spojují a sjednocují. V tomto integračním procesu je bezesporu důležitou hodnotou sanktuárium na Hoře sv. Anny. Toto poutní místo, vzniklé před více než sto lety a vybudované lidmi, kteří byli příslušníky různých národností a kulturních orientací, sjednocovalo a i nadále svou sakrální silou a krásou sjednocuje různé společenské skupiny.

Konstatování „jednota v různosti“ se uskutečňuje v tomto zvláštním místě v Opolském Slezsku, ve kterém „tluče srdce božího lidu této země“.

Dějiny sanktuária nacházejícího se na Hoře sv. Anny jsou velmi pestré, jako je tomu v případě celého Slezska. Tento region s typicky pohraničním charakterem, kde po celá staletí docházelo k intenzivní výměně idejí, kultur a tradic, stejně jako malá výseč této země, tzn. Hora sv. Anny se sanktuáriem, byly po staletí místem, kde sousedily různé národy. Dějiny sanktuária odráží osudy Slezska, jehož historie neznamena pouze mírovou koexistenci různých národů a jejich vzájemné obohacování, ale rovněž dějiny konfliktů a napětí mezi různými společenskými a etnickými skupinami.

Historie sochy sv. Anny Trojjediné, proslulé svou milostí, je spojena s Horou sv. Anny coby poutním místem a svým zvláštním charakterem vyniká v obklopující krajině. Svou polohou v jihozápadní části střelecké oblasti uprostřed Opolského vojvodství je nejvyšším bodem Slezské vysočiny (410 m n. m.)².

Neobyčejná krása této hory a přírodní zvláštnosti zapříčinily, že od pradávných dob bylo toto místo velmi uctíváno. Kmeny usídlené na této hoře zde zajisté vykonávaly své rituály a kultovní obřady³. Současný název „Hora sv. Anny“ se objevil až v 18. století⁴. S původním, nejstarším názvem se setkáváme v zakládací listině kláštera z 16. června 1657 (potvrdil ji polský král Jan Kazimír), v níž zakladatel, kterým byl Melchior Ferdynand Gaszyna, píše: „...na mé usedlosti Poręba, na Hoře Jiřího nazývané Chelm, mám kostel vystavěný⁵“. Ke konci 15. století, kdy v celé Evropě sílil kult sv. Anny⁶, byl v místech tehdy existujícího kostelíku sv. Jiřího⁷ postaven nový, dřevěný, zasvěcený sv. Anně⁸. Bohužel není známo přesné datum zahájení a dokončení stavby tohoto svatostánku. Pouze z dokumentu, podepsaného biskupem Janem

Turzonem (1506–1520) v roce 1516⁹, se lze dozvědět, že z vůle Mikuláše Strzały, majitele Poręby, byl kostelík sv. Anny svěřen do trvalé péče faráři z Leśnicy¹⁰.

O růstu kultu sv. Anny ve Slezsku v popisovaném období svědčí rozhodnutí vratislavské synody z 20. června 1509, která den uctívající sv. Annu povýšila na svátek¹¹. Možná právě tehdy, jak to popisuje otec Chrysotom Reisch, bylo rozhodnuto o rozšíření malého kostelíku, který stál na chełmském kopci¹².

Nový kostel byl vysvěcen až v roce 1601. Samotná skutečnost – vysvěcení filiálního kostela (v této době spíše ojedinělý jev) – ukazuje na rostoucí význam kultu sv. Anny a samotného poutního kostela. Potvrzuje to i zpráva z vizitace z roku 1599 sepsaná opolským arcidiákonem Janem Kunou. „Farnost si zaslouží zvláštní pozornost vzhledem k filiálnímu kostelu na Hoře, kam každým rokem směřují četní poutníci¹³“. Větší ohlas a význam získala Hora na počátku 17. století, kdy byla v kostele umístěna socha sv. Anny Trojjediné. Není přesně známo datum vzniku ani původ tohoto vyobrazení Matky Marie, proslulé svou milostí. Jedna z legend, citovaná v *Roce Páně* Zofie Kossak hovoří, že tuto sochu vyoral jeden rolník během polních prací¹⁴. Jedinou archivní stopou je latinský dokument, který je v dnešní době znám pouze z knihy Chrysogona Reische *Geschichte des St. Annaberges*¹⁵, týkající se relikvie sv. Anny¹⁶. Z tohoto dokumentu vyplývá, že tato socha musela být velmi uctívána.

Na další rozvoj kultu sv. Anny měl značný vliv majitel Hory sv. Anny a přilehlého okolí, hrabě Melchior Ferdynand Gaszyna¹⁷, který v roce 1637 vyměnil usedlost v Centawě za Porębu, aby se tak v jeho majetku ocitlo i proslulé poutní místo¹⁸. Nový majitel, když viděl rostoucí potřeby poutníků a neustále se zvyšující jejich počet, začal vyvíjet snahu, aby se na Hoře sv. Anny objevili krakovští reformátoři. O urychlené potřebě svědčí zprávy, ve kterých se hovoří, že „rok od roku přibývají poutě, které přichází z dalších krajů“ a že „kněží z Leśnicy (farář a vikář) nestíhají obsluhovat poutníky“¹⁹. Přes počáteční odpor a v důsledku existujících politických okolností²⁰ se nakonec reformátoři ocitli ve Slezsku v gliwickém klášteře. Na tam svolané kapitule dne 19. října 1655 bylo rozhodnuto o přechodu do péče poutního kostela na Chełmské hoře.

Darovací listina kostela sv. Anny a pozemků pro klášter vyhotovená hrabětem Melchiorem Ferdynandem Gaszynou byla potvrzena dne 16. dubna 1656

místodržícím polského krále Jana Kazimíra, hrabětem Františkem von Oppersdorfem, a to na zámku v Głogówku. Do dokumentu byl zahrnut nadační zápis Melchiora Ferdynanda Gaszyny. Dne 6. srpna 1656 byly představenému konventu, otci Františkovi Rychłowskému, předány klíče²¹. Dne 18. září 1656 schválila kapitula Zakliczynu převzetí kláštera a vyjádřila souhlas s existencí samostatného konventu a s výstavbou kláštera. Předtím, dne 1. ledna 1656, byl získán souhlas provinciála řádu františkánů v Římě²². První 22členná skupina mnichů s otcem Františkem Rychłowským se dostavila na slavnost Všech svatých dne 1. listopadu 1656²³. Zakladatel zamýšlel vybudovat klášter pro strážce tohoto místa, avšak otec Franciszek Rychłowski, stoupenec františkánské chudoby, nesouhlasil s výstavbou zděného klášterního objektu, a proto byl postaven dřevěný klášter, ve kterém se v roce 1659 ubytovali první mniši²⁴.

Od chvíle usídlení františkánů na kopci neustále rostl počet poutníků. V souvislosti s tím byl kostel v letech 1671–1673 rozšířen o hlavní loď. Dne 30. dubna 1673 vysvětil Karel František Neander, světící biskup z Vratislavi, rozšířený svatostánek a hlavní oltář na památku sv. Anny, patronky poutního kostela a kláštera²⁵. Výzdoba interiéru byla zrealizována až o několik desetiletí později. Výdaje na tento účel uhradily farnosti spolu se svými kněžími. K zázračné soše sv. Anny Trojjediné putovali poutníci nejen z okolních vesnic a farností. Socha přitahovala věrný lid z dalekého Krakova. Dne 14. září 1691 se bohoslužby „před zázračným vyobrazením“ zúčastnil šlechtic z Krakova, Andrzej Witkowski, s manželkou Magdalenou²⁶. K soše se v roce 1701 dostavila rodina hraběte Colonny ze Strzelec Wielkich²⁷ a v roce 1710 „u jejích nohou“ děkoval za uzdravení farář ze Ślawięc²⁸. Ke stejnému datu se váže i zpráva o nemocném poutníkovi, který se na Horu dostavil z „Polského království“. Když slyšel o četných a velikých zázracích, které se dějí před sochou sv. Anny, „po tři dny úpěnlivě prosil o zdraví před zázračnou sochou“ a nakonec se zbytky posledních sil odešel domů²⁹.

Po smrti hraběte Melchiora Ferdynanda Gaszyna, který nezanechal potomky, zdědil jeho majetek bratranec Jiří Adam. A právě on splnil přání svého strýce, aby byla po vzoru křížové cesty Umučení Páně v Jeruzalémě v těchto místech vybudována kalvárie³⁰. Hrabě Jiří Adam Gaszyna dne 28. ledna 1700 získal souhlas vratislavského biskupa Františka Ludwika³¹ na vybudování tří větších a třiceti menších kaplí. Zahájil výstavbu pod dohledem architekta italského původu z Opole, Domenico Signo³². Po 9 letech houževnaté práce byla v roce 1709 dokončena výstavba křížové cesty. V kaplích byly umístěny „překrásné oltáře“³³ se sochami. V lodích s oltáři nechyběly olejomalby, jejichž ikonografie úzce souvisela s umučením Krista a jeho dílem³⁴.

Křížová cesta nebyla majetkem františkánů, její majitel

se nestaral o její ochranu. Není proto divu, že se kalvárie po 47 letech existence ocitla v úplných troskách. Kaple včetně výzdoby se začaly rozpadat, sochy a obrazy byly devastovány, protože chyběl správce této křížové cesty. Od samého začátku se těmto povinností bránili jak lesnický farář, tak i františkáni³⁵.

I přes takový přístup církevních osob se nástupce hraběte Jiřího – hrabě Josef Gaszyna – ujal výstavby nového kláštera. Stavba trvala 17 let³⁶ a byla dokončena až hrabětem Karlem Ludvíkem Gaszynou v roce 1749.

21. září 1756 řád otců františkánů deklaroval v krakovské kapitule vůli převzít křížovou cestu od hraběte a začít ji spravovat. Další nástupce rodu Gaszynů, Antonín nazývaný Silný, ji však zrekonstruoval a zvětšil ji o dalších 10 kaplí zasvěcených Matce Boží. Dne 14. září 1764 udělil v souladu se svou pravomocí vratislavský biskup Filip Schaffgotsch³⁸ kvardiánu konventu, otci Štefanovi Staniewskému, povolení k vysvěcení rekonstruované a rozšířené křížové cesty³⁹.

Další osudy kláštera a křížové cesty byly úzce spjaty sudálostmi, ke kterým došlo ve Slezsku v době sekularizace a kulturkampfu. Již za vlády pruského krále Bedřicha II. došlo k odtržení františkánských klášterů od mateřských provincií: české a malopolské. Z těchto klášterů byla dne 20. ledna 1755 vytvořena slezská provincie zasvěcená sv. Hedvice. Její součástí byly mezi jinými kláštery v Gliwicích a na Hoře sv. Anny⁴⁰.

Sekularizační dekret ze dne 10. října 1810 zrušil všechny řády ve Slezsku – mezi nimi byl rovněž konvent na Hoře sv. Anny⁴¹. Část mnichů se tedy vrátila do mateřských klášterů v Malopolsku a ostatní se angažovali ve farnostech poblíž Hory sv. Anny⁴². Za nastalé situace, kdy bylo Slezsko odtrženo od katolického Rakouska, konal věrný lid této země – i přes různé represálie ze strany pruských úřadů – ve velkém počtu poutě na tato místa a čerpal u nohou sochy sv. Anny sílu k vytrvání ve víru a hlubokou důvěru ve smysl vytrvání. Pouze od března do listopadu 1811 přišlo na Horu sv. Anny více než 75 tisíc poutníků ze Slezska a kolem 40 tisíc z Moravy, Čech a Varšavského knížectví.

Po vysídlení františkánů z Hory sv. Anny a po dlouhých jednáních koupil kníže biskup Henryk Förster do majetku diecéze kostel sv. Anny, klášter a klášterní zahradu⁴³. Generál Nostitz, majitel statků v Żyrowé, daroval 24. července 1862 biskupovi křížovou cestu. Od té doby se celý objekt nacházel v rukou vratislavského biskupa, který ze saské provincie přivedl na Horu sv. Anny františkány a předal jim celý objekt s doživotním právem na užívání⁴⁴. 13. srpna 1859 bylo na kapitule ve Wiedebrücku rozhodnuto o vyslání prvních dvou mnichů na Horu sv. Anny, otce Ambrože Dreimüllera a bratra Natalise Smitze⁴⁵. V roce 1860 otevřeli noviciát, aby získali nové místní kněze. Prvními kandidáty byli diecézní kněží Atanazy Kleinwechter, zástupce rektora vratislavského semináře, a kněz Vladislav Schneider, vikář z Piekar Śląskich. Při vstupu do řádu zavedli tito kněží polštinu do klášterního

života. Od této chvíle se bohoslužby mohly konat v polském jazyce⁴⁶.

V roce 1864 probíhaly od 13. srpna do 18. září oslavy stého výročí obnovy křížové cesty a zavedení bohoslužeb. Oslav se zúčastnil vratislavský biskup Bedřich Förster. Otec Atanazy Kleinwechter jako kvardián kláštera uspořádal velmi okázalé oslavy. Celkový počet poutníků byl tehdy odhadován na 400 tisíc⁴⁷. Dojatý nebyvalým nadšením věřících se rozhodl zvěčnit tuto událost a vybudovat kapli „Třetího upadnutí“⁴⁸. Když se vše zdálo být v plném rozkvětu, proslulé květnové zákony z 3. května 1875 zrušily v Pruském království všechny řády⁴⁹. Nastala doba „kulturkampf“, došlo ke zrušení kláštera, mniši byli vysídleni a začal platit zákaz poutí. I přes přísná nařízení směřovali poutníci i nadále na Horu sv. Anny; tehdy se bohoslužební činnosti začali věnovat kněží ze sousedních farností. V roce 1887 skončilo těžké období „kulturkampf“. V poutním klášteře se opět objevili otcové konventu⁵⁰. Mezi jinými se vrátil otec Atanazy Kleinwechter, který zahájil rekonstrukci poničených klášterních budov. Práce svěřil „nejlepším odborníkům“⁵¹. Mezi umělci, kteří tehdy pracovali na Hoře sv. Anny, je třeba jmenovat sochaře Josefa Koppa z Mnichova a Kutzera z Obergrundu a malíře Henryka Waldowského a Templera⁵². V rámci těchto prací byl v roce 1898 vybudován nový oltář v presbytáři, dílo Kutzera. Ve výklenku nad tabernákulem byla umístěna socha sv. Anny. V roce 1895 bylo ke klášteru přistavěno nové křídlo podle projektu bratra Mansueta Fromma a byla rozšířena „rajská zahrada“ před vchodem do kostela. Soška proslulá snahou otců františkánů byla slavnostně korunována v roce 1910. Pro zvěčnění aktu korunovace sošky byla na kalvárii postavena nová kaple zasvěcená korunovaci Matky Boží. V letech 1912–1914 vznikla v blízkosti kostela jeskyně, vybudována po vzoru jeskyně v Lourdes podle projektu Wilhelma Bauma⁵³.

13. listopadu roku 1940 museli františkáni počtvrté utíkat ze svého kláštera. Neodešli však z Hory sv. Anny. Ubytovali se v soukromých domech a nadále obsluhovali kostel a přicházející poutníky. Na základě zákona z roku 1933 – o ochraně státu a národa – zrušily úřady klášter a Dům poutníka; kostel byl ponechán. Mnichům byl pod hrozbou trestu uložen zákaz opuštění Hory sv. Anny, otec kvardián Bonifác Wiesiołek byl zatčen.

I přes válečné zmatky v sanktuáriu nechyběli na Hoře sv. Anny poutníci. I nadále sem směřovali „na pout“ věřící ze Slezska⁵⁴. V této souvislosti vratislavský arcibiskup kardinál A. Bertram jmenoval farářem poutního kostela kněze Františka Duszu, který tuto funkci plnil do roku 1945. V roce 1941 v obavě před znesvěcením zázračné sošky ji otec Felix Koss odstranil z oltáře a místo ní tam umístil její kopii. Originál sošky sv. Anny Trojjediné našel útočiště nejdříve v Opoli, potom v Prószkowě a nakonec u řádových sester františkánek v Jurandowě u Kladska, odkud se soška spolu s františkány vrátila na

původní místo až v roce 1945.⁵⁵ V letech 1958–1960 byl interiér kostela zrestaurován; konzervátorskou renovací prošly rovněž kaple kalvárie. V roce 1972 předal opolský biskup František Jop klášter a kalvárii do vlastnictví otců františkánů. V roce 1980 svatý otec Jan Pavel II. povýšil poutní kostel do hodnosti menší baziliky⁵⁶.

Vrcholem dosavadního rozvoje kultu sv. Anny a náboženského významu sanktuária byla pouť svatého otce Jana Pavla II. na Horu sv. Anny 21. června 1983. Nezapomenutelnými zůstanou slova papeže:

„Zde, na Horu sv. Anny, přicházely a přicházejí celé generace poutníků proto, aby [...] se naučily modlitbu, která se pak prolíná lidským životem. [...] A tato modlitba, která spojuje vedle sebe rodiče a děti, prarodiče a vnuky, současně vytváří nejhlubší generační vazbu. Cožpak v tomto svazku nepřetrvalo velké boží a lidské dědictví až do dob Piastů od svaté Hedviky a Vladislava Opolského, zakladatele Jasně hory? [...] Jako dnešní poutník na Horu sv. Anny a současně první papež, kterého zrodila polská země, bych chtěl potvrdit toto dědictví a upevnit jej. Přetrvalo zde tolik generací, ať trvá nadále.“

Svatý otec ve svém projevu uctil křesťanské tradice Opolského Slezska a upozornil posluchače na výjimečný úkol, který má sanktuárium na Hoře sv. Anny plnit při směřování lidí.

Hora sv. Anny se pro lid sídlící ve slezských zemích stala tím, čím Jasná hora (Jasna Góra) pro všechny Poláky – nejcennějším drahokamem země a symbolem vlastní identity a jednoty, symbolem víry a vytrvání, zachování tradice a řeči předků, symbolem Slezska.

II. Realizace projektů spojených s ochranou kulturního dědictví na Hoře sv. Anny.

Zde popsané dějiny sanktuária spolu s dochovaným množstvím historických památek, které byly zapsány do seznamu architektonických památek, zavazují k přijetí příslušných opatření a zahájení prací, které poslouží k záchraně a zachování tohoto sakrálního kulturního dědictví pro budoucí generace.

Díky různým možnostem financování prací spojených s údržbou památek přijali zdejší františkáni opatření na záchranu vybraných objektů, které vyžadovaly okamžitý zásah památkářů, protože v řadě případů byly vzhledem k nevhodným klimatickým podmínkám kaple spolu s výzdobou značně poškozeny.

V důsledku těchto prací byl obnoven jejich původní vzhled. V roce 2004 byly z projektu SAPARD financovány konzervační a rekonstrukční práce na bočních oltářích v bazilice. Ve stejném roce byla předána dotace z vojvodského kontraktu na renovaci 6 reliéfů, které se nacházejí v jeskyních Božích muk. Kaple křížové cesty: sv. Josefa, Plačících žen, Potok Cedron a Svaté schody

– stupně, byly zrestaurovány v roce 2007 díky dotaci úřadu maršálka Opolského vojvodství. V následujícím roce přispěly svými prostředky na renovaci a rekonstrukci kaple křížové cesty Nanebevzetí Panny Marie úřad maršálka Opolského vojvodství, obec Leśnica a Okresní úřad v Strzelce Opolské.

Rekonstrukční práce probíhající na Hoře sv. Anny zahrnují nejen kostely a kaple včetně jejich vybavení, ale také další objekty, které patří k památkovému komplexu: klášter, Dům poutníka a celé okolí. Proto byla díky dotaci z Církevního fondu vyměněna v roce 2007 všechna okna v budově kláštera a v Domě poutníka. V rámci péče o protipožární bezpečnost památkového komplexu bylo v roce 2008 instalováno protipožární signalizační zařízení

a dále byla provedena modernizace vytápěcího systému v Domě poutníka na Hoře sv. Anny.

V dubnu 2004 na základě dekrety prezidenta Polské republiky byla Hora sv. Anny zařazena do seznamu památkových objektů jako „kulturně-přírodní krajinná oblast“ nacházející se na ploše cca 80 ha, která zahrnuje systém vesnic Hora Svaté Anny, architektonické objekty klášterního komplexu řádu františkánů, 37 kaplí křížové cesty spolu se systémem cest a alejí, památkově chráněné objekty: Polský dům, Dům poutníka, Památník povstaleckých bojů a přírodní rezervace „Hora Svaté Anny“.

Tím se Hora sv. Anny řadí do skupiny 34 nejvzácnějších pamětihodností v Polsku.

¹ Ve Slezsku lze pozorovat přímé a nepřímé vlivy různých kultur, neboť v minulosti žili v této oblasti Poláci, Lužičtí Srbové, Němci a Vlámové. Dokladem tohoto vlivu může být tento příklad: „Právě zde ve Slezsku vznikla první polská věta a vyslovil ji český sedlák ke své ženě, kdežto zapsal a zvečnil německý mnich v roce 1270 ve známé ‚Jindřichově knize‘ napsané latinsky. A tak první polská věta, která – jak známo – zněla ‚Dajże ja pobuczę, a ty poczywaj‘ vznikla ve Slezsku v důsledku komunikace tří, respektive čtyř kultur, tzn. české, polské, německé a latinské“, viz D. Simonides, *Archaizmy kulturowe na śląskim pograniczu. W: Pogranicze jako problem kultury*. Red. T. Smolińska, Opole 1994, str. 20-21.

² L. Straszewicz, *Zarys geografii gospodarczej*, Katowice 1962, str. 16-17, 28-29.

³ D. Pfützenreiter, *Die Besiedlung des Annaberges in vorgeschichtlicher Zeit. W: Der Annaberg O/S*. Red. H. Roger, *Sankt Annaberg* 1938, str. 29-30.

⁴ Nowa Jerozolima albo Kalwarya, Cały mękiejzusowey i Bolesney Matki Jego, Maryi Panny, wyrażająca drogi; w Górnym Śląsku, na Górach Chełm, teraz Anny Swiętej nazwaných, odjasnie Wielmożnych Fundatorów, Grafów de Gaschin, wystawiona; Roku zaś Pańskiego 1764 w Uroczystość Podwyższenia Krzyża S. wprowadzona; zupełnymi Odpustami od O. S. P. Klemensa XIII nadana a dla wygody pobożnego ludu służącemi na tę S. Podróż Uwagami, Modlitwami i Pieśniami z przydatkiem krótkiego nabożeństwa do S. Anny na tej Górze Cudami i Łaskami sławnej, opatrzona, Wrocław 1793, str. 186-188; Das Neue Jerusalem oder die Kalvarie Vorstellung des Leidens und Sterbens Jesu Christi, Ratibor 1804, 215 s.; H. Borek, Kartki z nazewnictwa, „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1969, č. 3, str. 37. Autor článku tvrdí, že nejstarší název pochází z 19. stol.

⁵ A. Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte älterer und neuer Zeit im Erzbistum Breslau*, Breslau 1937, str. 16.

⁶ H. Kellner, *Heortologie oder die geschichtliche Entwicklung des Kirchenjahres und der Heiligenfeste von den ältesten Zeiten bis zum Gegenwart*, Freiburg i. Br. 1911, str. 208.

⁷ B. Pens, *Schlesische Wallfahrtsmedaillen vor 1945*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1977, str. 199.

⁸ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre Kirchliche Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, str. 6.

⁹ F. Seppelt, *Geschichte des Bistum Breslau. Real Handbuch des Bistum Breslau*, Breslau 1929, str. 52-54.

¹⁰ Ch. Reich, *Geschichte der St. Annaberges in Oberschlesien*, Breslau 1910, str. 7; Dějiny Hory sv. Anny v Horním Slezsku zpracované na základě nezveřejněných pramenů otcem Chryzogonem Reischem bratrem františkánského řádu. Redakce otec Jozafat Roman G o h l y OFM, 1919-Wrocław-2006.

¹¹ B. Kleinschmidt, *Die Heilige Anna, Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*, Düsseldorf 1930, str. 383.

¹² Por. K. Lis, OFM, *Sanktuarium na Górze św. Anny*, „Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej” 1980, str. 76-87. Autor článku tvrdí, že majitelé Poręby Krzysztof Strzała a jeho syn Krystek si kolem roku 1480 půjčili značné finanční prostředky na stavbu kostelíku na Hoře Chełmské (bez uvedení zdroje).

¹³ Citace podle B. Stokovy, *Góra św. Anny. Zarys historii ośrodka kultu religijnego na Górnym Śląsku Opole* 1947, str. 14.

¹⁴ Z. Kossak, *Rok Pański*, Warszawa 1964, str. 41.

¹⁵ Reisch, *Geschichte des St. Annaberges...*, str. 6.

¹⁶ Vlastní překlad: „Malá část kostí sv. Anny, Matky Chvályhodné Panny, byla spolu s jejími relikviemi dovezena z Francie z kláštera nazvaného Villa, který se nachází poblíž Lyonu. Relikvii přivezl člověk jménem Saffinger spolu s učitelem Ditta/e/ricnem Ferbergesteinem. V roce 1540 byli z města sv. Anna vysláni knížetem Jiřím, vládcem Saska, do Francie. Jako projev zvláštní lásky byla tato relikvie předána v březnu tohoto roku knížeti Daliko Zikmundovi z Maltitz. Potom ji od něho přijal jasně osvěcený Mikuláš Kochtitzki, který splníví dar milované manželky Anny Marianny Kochtitzkiej von Maltitz věnovací částku vloženou do zdobené skříňky a při slavnostním průvodu umístil na Hoře sv. Anny.“

¹⁷ Por. Ch. Reisch, *Pamiątka 200–lecia istnienia Kalwarii na Górze Św. Anny*. Překlad. J. Bednorz, Wrocław 1909, str. 19.

¹⁸ L. Boer, *Anna Kultstätten. W: Lesikon der Marienkunde*. Red. K. Algermissen, u.a., Bd I, Regensburg 1967, str. 242.

¹⁹ Cyt. za Reisch, *Geschichte des St. Annaberges...*, str. 61.

²⁰ Opolsko-ratibořské knížectví bylo císařem předáno do zástavy polskému rodu Wazů za služby, které poskytli katolickému táboru během 30leté války. V té době panovala v Horním Slezsku polská královna Ludvíka Marie. V krátké době měl do Glogówka přijet král Jan Kazimír vyhnaný ze země kvůli švédskému nájezdu. Rovněž museli utíkat členové františkánského řádu ze svých mateřských klášterů ve Lvově a Krakově. Útočiště hledali ve Slezsku v gliwickém klášteře; malý klášter přijal tehdy 60 mnichů, i když byl vystavěn pouze pro 15 osob. Porovnejte: *Historia Kościoła w Polsce*, díl I., část 2., Lublin 1974, str. 159, 168-169.

²¹ Ch. Reisch, *Gedenkblatt zum 200.Jährigen Bestehen der Kalvarie St. Annaberg*, Breslau 1909, s. 21. Autor píše, že po mši svatě a po proslovu v latinském a polském jazyce odešli všichni ve slavnostní procesi s hořícími svícemi z kostela na náměstí za presbytářem, kde stál kříž. Tam byly otci Rychlowskému předány klíče od kostela. Jako výraz poděkování zazněla píseň Te Deum. Bylo to první procesí se svěcením, které se každoročně koná během poutních slavností 14. září v rámci slavností na Povýšení svatého kříže. Porovnejte: Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 16.

²² Reisch, *Gedenkblatt...*, str. 22.

²³ H. Hoffmann, *Kloster und Kalvarie. W: Der Annaberg O/S*. Red. H. Rogier, Sankt Annaberg 1938, str. 38

²⁴ Por. Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 15-16; Reisch, *Gedenkblatt...*, str. 20.

²⁵ Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 16; Reisch, *Gedenkblatt...*, str. 24; J. Mandziuk, *Karol Franciszek Meander biskup sufragany wrocławski (1626-1693), „Colloquium Salutis”* 1980, str. 167-190.

Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 16; Reisch, *Gedenkblatt...*

²⁶ Góra św. Anny. Przewodnik i pamiątka z Góry św. Anny, Opole 1947, str. 26.

²⁷ Reisch, *Pamiątka 200–lecia...*, str. 9.

²⁸ Tamtéž, str. 10

²⁹ Tamtéž, str. 12.

³⁰ Kolem roku 1600 postavil podobnou kalvárii (první v Polsku) krakovský vojvoda Mikuláš Zebrzydowski. Pravděpodobně znal hrabě Melchior Ferdinand Gaszyna kalvárii v Zebrzydowicích. Pokročilý věk mu však nedovolil realizovat své plány. Ve své závěti zavázal své nástupce v Żyrowej k realizaci tohoto záměru.

³¹ Por. J. Kopiec, *Historiografia diecezji wrocławskiej, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”* 1982, str. 314.

³² Stavebně–štukatérská rodina Signů přišla do Slezska z Itálie přes Opavu. Rozšířila zde nové motivy ve výzdobě. Antonio Signo po roce 1691 zhotovil štukatérskou výzdobu pro kostel v Tworowě. Naproti tomu František Signo zhotovil štukatérskou výzdobu v jezuitské koleji v Nyse (II. pol. 17. stol.). Giovanni Signo spolupracoval při výstavbě nového premonstráckého kláštera ve Vratislavi. S největší pravděpodobností rovněž jeden z členů nadané italské rodiny Signů (kolem roku 1682) zhotovil štuku v refektáři a kapituláři v Czarnowasach. Por. T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego*, Krakov 1974, str. 238-239, 246-247; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 16; Boer, *Anna...*, str. 242.

³³ Reisch, *Gedenkblatt...*, str. 28; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 16.

³⁴ Reisch, *Gedenkblatt...*, str. 28. Přesný popis kalvárie se nachází v bule papeže Klementa VIII. ze 17. 6. 1765. Text v německém jazyce – viz v: Hoffmann, *Kloster und Kalvarie...*, str. 42-43.

³⁵ Reisch, *Gedenkblatt...*, str. 29.

³⁶ Stavba kláštera byla pravděpodobně několikrát přerušována. V těchto letech probíhaly dvě války, během nichž Slezsko přešlo zpod vlády katolických Habsburků pod vládu protestantských Hohenzollernů, por. *Historia Kościoła w Polsce*, díl I., část II. str. 425.

³⁷ Reisch, *Gedenkblatt...*, str. 26. Autor kromě rodiny zakladatelů vypočítává dlouhý výčet dobrodinců pocházejících z okolních šlechtických rodin. Mezi nimi komtesu Marii Josefu von Lagnosco, manželku Petra Roberta von Lagnosco, generála polského krále Augusta II., která věnovala 2500 rýnských zlatých. Přes celou řadu důstojných dárců jsou nejvíce zdůrazňovány zásluhy obětavého slezského lidu.

³⁸ O biskupovi F. Schaffgotschu psali: A. Theiner, E. Sauer, K. Wutke, J. Muttig, por. Kopiec, *Historiografia diecezji...*, str. 315.

³⁹ Reisch, *Připomenutí 200. výročí...*, str. 37-38,40-41; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 17.

⁴⁰ Por. H. Hoffmann, *Schlesische Ordensprovinzen, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”* 1937, str. 141-161; *Kościół w Polsce*, [B.m.r.], str. 589-594.

⁴¹ Královským vykonavatelem zrušení kláštera na Hoře sv. Anny byl městský soudce Cubale z Kožla. 7. 12. 1810 přišel do kláštera s exekutorem Kowalkiem z Leśnicy a oznámil mnichům jejich vysídlení. Téhož dne klášter opustilo 8 otců a 4 bratři (mezi jinými otec Cyprian Laskowski a Litevec bratr Restytut Karpielowicz; por. Reisch, *Geschichte des St. Annaberges...*, str. 53; P. Gach, *Kasata zakonów na Śląsku pruskim w latach 1810-1811, „Roczniki Humanistyczne”* 1978, č. 2, str. 233-248.

⁴² Stokovy, *Góra św. Anny...*, str. 28-29.

⁴³ Tamtéž, str. 18.

⁴⁴ Tamtéž, str. 18-19.

⁴⁵ Reisch, *Připomenutí 200. výročí...*, str. 79-80; N o w a c k, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 18.

⁴⁶ Tehdejší tisk psal o otci Atanazym a otci Vladislavu toto: „Kdo zná oddanost slezského lidu a jeho svazek s Horou sv. Anny, bude se radovat z toho, že se náš polský lid bude nejen těšit pohledem na františkány, ale bude mít v těchto populárních mniších svoje zpovědníky a kazatele. Neboť kdo je předurčen promlouvat k lidu? Lidový apoštol – františkán – s provazem na bedrech a bosýma nohama“, cit. podle Stokovy, *Góra św. Anny...*, str. 33.

⁴⁷ A. Friedriech, *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, díl IV., Kraków 1911, str. 408; Boer, *Anna...*, str. 242.

⁴⁸ Stokovy, *Góra św. Anny...*, str. 34.

⁴⁹ Tento zákon nezahrnoval řády působící v nemocnicích, por. Z. Zieliński, *Wykonanie ustawy Sejmu Pruskiego z 11 V 1873 r. W: Studia Historyczne*, díl I., část II., Lublin 1968, str. 19-25.

⁵⁰ C. Bolczyk, *St. Annaberg*, Breslau 1937, str. 115.

⁵¹ Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 20; Bolczyk, *St. Annaberg...*, str. 115.

⁵² Bolczyk, *St. Annaberg...*, str. 115; Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 20; Na Kutzera ve Slezsku vzpomínají: Chrzanowski, Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego...*, str. 395.

⁵³ Nowack, *Schlesische Wallfahrtsorte...*, str. 20.

⁵⁴ O poutích na Horu sv. Anny v období III. říše píše J. Gottschalk, *Schlesische Priesterbilder*, Aachen 1967, str. 198-201.

⁵⁵ Na téma poutního hnutí do sanktuária v poválečných letech psal: A. Hanich, *Góra Świętej Anny – centrum pielgrzymkowe Śląska Opolskiego 1945-1999, Studium historyczno-pastoralne*, Opole 1999.

⁵⁶ Bula ze dne 27. 3. 1980. Latinský text a polský překlad v „Úředních zprávách opolské diecéze“ 1980, str. 76-96.

